

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İHYÂU'S-SÜNNE VE İHMÂDU'L-BİD'A ESERİ ÇERÇEVESİNDE OSMAN B.
FÛDÎ'NİN BİD'ATLARA KARŞI SÛNNET SAVUNUSU**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE GÖKÇEN SARI

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA AYDIN

BİLECİK, 2025

10594567

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İHYÂU'S-SÜNNE VE İHMÂDU'L-BİD'A ESERİ ÇERÇEVESİNDE OSMAN B.
FÛDÎ'NİN BİD'ATLARA KARŞI SÛNNET SAVUNUSU**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE GÖKÇEN SARI

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA AYDIN

BİLECİK, 2025

10594567

BEYAN

“*İhyâu’s-sünne ve İhmâdu’l-bid’a* Eseri Çerçevesinde Osman b. Fûdî’nin Bid’atlara Karşı **Sünnet Savunusu**” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		...../.....	

Ayşe Gökçen SARI

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

Hz. Âdem'den (a.s.) itibaren her peygamber, Allah'tan almış olduğu emir gereğince yeryüzünde tevhi'd inancını hâkim kılmayı amaçlamıştır. Sonraki dönemlerde görevlendirilen peygamberler de kendisinden önceki şeriatın bozulan taraflarını düzeltme ve dini yeniden ihyâ etme görevini de üstlenmiştir. Artık nübüvvet, son resul ve nebî Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gelişiyle tamama ermiş, getirdiği din de kıyamete kadar geçerli son din olarak hükme bağlanmıştır. İşte bu sebeple Hz. Muhammed (s.a.v.) inananlara kendisinden sonra sırat-ı müstakîmden sapmamaları için Kur'ân'a ve sünnete sınıksız sarılmalarını tavsiye etmiş, kendisinden sonra dinin aslının bozulmaması için gerekli uyarıları yapmış, muhdesâtta ve bid'atlardan da sakındırmıştır. Hz. Peygamber'den sonra ise peygamber vârisi olarak nitelendirilen âlimler, her dönemde içinde buldukları toplumlarda Kur'ân ve Sünnet'e ittibâ konusunda Müslümanlara önderlik etmiş, toplumda yaygınlık kazanan bid'atlarla mücadele etmişlerdir. Bu âlimlerden bazıları sünnet'in ihyâsı ve bid'atlarla mücadele konusunu ilmi açıdan değerlendirdikleri kitaplar kaleme almışlar ve böylelikle ilim geleneğimizde bu konuya münhasır bir literatürün oluşmasına vesile olmuşlardır. Bu literatür içerisinde adı geçen ve çalışmamıza konu olan *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eser, Batı Afrika Müslümanlarına hem siyasi hem de dînî anlamda liderlik etmiş bir âlim olan Osman b. Fûdî'ye (öl. 1232/1817) aittir. Osman b. Fûdî ülkemizde daha çok siyasi lider kimliğiyle tanınmakta ve Batı Afrika'da kurmuş olduğu İslâm devletiyle birlikte siyaset tarihi araştırmalarına konu edilmektedir. Siyasî kimliği ile ön planda olması sebebiyle bid'atlarla mücadele ve sünnet savunusu alanındaki çabası çok kıymetli olmasına rağmen arka planda kalmıştır. Osman b. Fûdî bu yönüyle ülkemizdeki müstakil bir çalışmaya henüz konu olmamıştır. Kendisi sünnet-bid'at konusuna, devlet başkanı vasfının yanı sıra sahip olduğu ilim adamı kimliğiyle yaklaşmış, eserini ilmi bir zemine oturtmuştur. Bu çalışma, onun ilim adamı yönünü vurgulayarak eserinde sünnet-bid'at kavramlarına nasıl yaklaştığını ve sünnete tabi olma açısından kendi toplumunu nasıl değerlendirdiğini göstermeyi hedeflemektedir. Bugüne kadar ülkemizde ele alınmamış olan bu eserin tetkiki; bölgede etkin bir rol oynayan Osman b. Fûdî zamanında Batı Afrika coğrafyasındaki hadis-sünnet bilgisini ve bunların uygulanmasında yaşanan aksaklıkları anlamamızı da sağlayacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır; giriş kısmında çalışmanın konusu ve önemi, amacı, yöntemi ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde sünnet ve bid'at kavramları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Osman b. Fûdî'nin yaşadığı dönem, hayatı, kişiliği, ıslahat hareketleri ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eseri tetkik edilmiştir. Sonuç kısmında, çalışmamızda elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda

değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu tezin yazılmasında, çalışmamı sahiplenerek takip eden danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Fatma AYDIN'a değerli katkı ve emeklerinden dolayı teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Son olarak tüm çalışmam süresince bana destek olan değerli aileme teşekkür ederim.

Ayşe Gökçen SARI

2025

ÖZET

İHYÂU'S-SÜNNE VE İHMÂDU'L-BİD'A ESERİ KAPSAMINDA OSMAN B. FÛDÎ'NİN BİD'ATLARA KARŞI SÜNNET SAVUNUSU

Bu tez, bugünkü Nijer'de doğmuş, 1754-1817 yılları arasında yaşamış, içinde bulunduğu topluma siyâsî, dînî ve tasavvufî anlamda liderlik etmiş bir âlim olan Osman b. Fûdî'nin, *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eseri esas alınarak yazılmıştır. Osman b. Fûdî, genç yaşlarından itibaren Mağrib denilen Batı Afrika coğrafyasında kurduğu ders halkalarıyla halkı etrafında toplamış, öğretileri geniş kitleleri etkilemiştir. Aynı zamanda yanlışlar karşısındaki tavizsiz İslâm savunuculuğu ve sünnet savunusu, onu mevcut idari yapıyla mücadeleye yönlendirmiş; bu mücadelesi sonucunda 1227/1812 yılında Sokoto Halifeliği'ni kurmuştur. Bulduğu bölgede bir âlim, devlet başkanı ve manevi önder olarak onun hayatı, halifeliğin genişlemesindeki rolü, öğretilerinin, takipçilerinin inanç ve yaşayışları üzerindeki etkisi gibi pek çok konu araştırmalarda yer bulmuştur. Ancak en önemli eseri olarak kabul edilen *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* yeterince bilinmemektedir. Bu eser, onun bir âlim olarak sünnete çağrısı ve bid'atlarla mücadelesini içermekte; temel görüşlerini yansıtmaktadır. Bu sebeple bu çalışmayı yapmış bulunmaktayız. Osman b. Fûdî, eserinden de anlaşıldığı gibi Müslümanları sünnetlerden uzaklaştıran uygulamalara karşı çıkmış; bu uygulamaları sınıflandırarak bid'atları derecelendirmiştir. Eserinde çoğunlukla geniş kapsamlı bid'at anlayışını yansıtmıştır. Bid'at tespitlerinde ise kendi ulaştığı hükümden ziyade konu hakkındaki delilleri referans göstermiş, yetkin âlim kişiliğiyle konuya hâkimiyetini ortaya koymuştur. Bid'at meselesi uydurmaların dine olmayanı dine dâhil edilmeye çalışılması bakımından hadis ilminin konusu içinde yer almış ve dolayısıyla farklı dönem ve coğrafyalarda ortaya çıkan bid'atlar âlimleri harekete geçirmiştir. Bid'atlarla mücadele ve sünneti savunma ihtiyacı, bid'at literatürünü ortaya çıkarmıştır. Çalışmamız, Osman b. Fûdî'nin bid'at kavramı hakkındaki görüşünü ortaya koymayı ve dönemindeki Müslüman toplumun inanç ve yaşayışlarını bu açıdan nasıl değerlendirdiğini aydınlatmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Bid'at, Sokoto, Osman b. Fûdî, İhyâu's-sünne.

ABSTRACT

UTHMAN DAN FODIO'S DEFENSE OF SUNNAH AGAINST BID'AHS IN THE CONTEXT OF HIS WORK IHYĀU'S-SUNNAH AND IHMĀDU'L-BID'A

This thesis was written based on the work of Uthman dan Fodio, who was born in present-day Niger, lived between 1754-1817, and was a scholar who led his society in political, religious and mystical terms. From an early age, Uthman dan Fodio gathered people around him in his lecture circles in the West African geography called Maghrib, and his teachings influenced large masses. At the same time, his uncompromising defense of Islam and Sunnah in the face of mistakes led him to struggle against the existing administrative structure; as a result of this struggle, he established the Sokoto Caliphate in 1227/1812. As a scholar, head of state, and spiritual leader in his region, many topics such as his life, his role in the expansion of the caliphate, and the influence of his teachings on the beliefs and lifestyles of his followers have found a place in studies. However, *Ihyā'u's-Sunnah and Ihmādu'l-Bid'ah*, which is considered his most important work, is not sufficiently known. This work includes his call to the Sunnah and his struggle against bid'ah as a scholar; it reflects his fundamental views. Thus, we have conducted this study. As understood from his work, Uthman dan Fodio opposed practices that distanced Muslims from the Sunnah; classified these practices and graded bid'ahs. In his work, he has mostly reflected a broad-gauged of bid'ah. In his determinations of Bid'ah, he has referenced the evidences on the subject rather than the conclusion he reached, demonstrated his command of the subject with his competent scholarly personality. The issue of Bid'ah has been part of the science of hadith due to the attempt to include what is not part of the religion into the religion, and therefore, the innovations that emerged in different periods and regions have prompted scholars to take action. The need to combat bid'ah and defend the Sunnah led to the emergence of bid'ah literature. Our study aims to reveal Uthman dan Fodio's view on the concept of bid'ah and how he evaluated the beliefs and lifestyles of the Muslim society in his time in this respect.

Keywords: Hadith, Bid'ah, Sokoto, Uthman dan Fodio, Ihyāu's-Sunnah.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi	1
2. Çalışmanın Amacı.....	1
3. Çalışmanın Yöntemi	2
4. Çalışmanın Kaynakları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Sünnet Kavramı	4
1.1. Osman b. Fûdî'nin Eserindeki Sünnet Savunusu	8
2. Bid'at Kavramı.....	9
2.1. Bid'atların Ortaya Çıkış Sebepleri	12
2.1.1. Dini Anlamda İleri Gitme Çabası.....	12
2.1.2. Atalara ve Önderlere Duyulan Aşırı Saygı	13
2.1.3. Eski İnanç ve Kültürün Yansımaları	13
2.2. Bid'atların Zararları ve Bid'atlarla Mücadele	15
2.3. Osman b. Fûdî'nin Eserindeki Bid'at Anlayışı	17
2.4. Bid'at Literatürü	19

İKİNCİ BÖLÜM

OSMAN B. FÛDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. Osman b. Fûdî'nin Hayatı.....	26
1.1. Osman b. Fûdî'nin Yaşadığı Dönem	29
1.2. Siyasi Kimliği.....	35
2. İlmi Kişiliği ve Eserleri.....	36
2.1. Tasavvufî Anlayışı	39
2.2. Islahat Hareketleri	44
3. Eserleri	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHYÂU'S-SÜNNE VE İHMÂDU'L-BİD'A ESERİNDE SÜNNETE BAĞLILIK VE KAÇINILMASI GEREKEN BİD'ATLAR

1. Eserin Metot ve Muhteva Açısından Analizi.....	49
2. İhyâu's-sünne ve İhmâdu'l-bid'a'nın Kaynakları.....	51
3. Eserdeki Hadislerin Kaynakları Açısından Değerlendirilmesi.....	54
4. Eserin Mukaddimesi	59
5. Eserdeki Sünnet ve Bid'atlar	60
5.1. Kitap Sünnet ve İcmâ Hakkındaki Ayet ve Hadisler.....	60
5.2. Sünnete İttiba Hakkında Sahâbe, Tâbiûn ve Tebe-i Tabiînden Deliller.....	62
5.3. Şeriatı Bid'atlara Karşı Korumanın Zarureti.....	63
5.4. İmanda İkrar ve Mürtekib-i Kebira Hakkındaki Ayet ve Hadisler.....	64
5.5. Temizlik Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	66
5.6. Kadınlara Mahsus Haller Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	68
5.7. Cami ve Ezan Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	69
5.8. Namaz Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	71
5.8.1. Kazâ-i Fevâit	73
5.8.2. Seferîlik ve Cuma Namazı.....	73
5.8.3. Bayram Namazları.....	74
5.9. Cenaze ve Kabirler Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar.....	75
5.10. Zekât Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	77
5.11. Hac Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	78
5.12. Özel Günler Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	79
5.13. Kurban ve Akîka Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	81
5.14. Yeminler ve Adaklar Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	83
5.15. Nikâh Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar.....	84
5.16. Cezalar Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	85
5.17. Miras Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	86
5.18. Alışveriş Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	87
5.19. Kişisel Bakım ve Hıtân Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	88
5.20. Giyim Kuşam Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	89
5.21. Yeme İçme Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	90

5.22. Selam ve İzin İsteme Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	92
5.23. Tedaviler ve Rukye Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	93
5.24. Rüya ve Rüya ile Amel Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	94
5.25. Tasavvuf Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar	95
5.26. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker	96
SONUÇ	98
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	Bin, ibn
bk.	:	Bakınız
c.c.	:	Celle Celâlüh
çev.	:	Çeviri
Ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazreti
İ.	:	İmam
m.	:	Milâdî
nşr.	:	Neşreden
öl.	:	Ölüm Tarihi
r.a.	:	Radiyallâhu anh
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	:	Tahkîk
ts.	:	Tarihsiz
vd.	:	Ve diğerleri
vs.	:	Ve saire

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışmanın konusu, Batı Afrika bölgesinde yaşayan, Müslümanları tasavvufî, ilmî ve siyasî kişiliğiyle peşinde sürükleyen önemli bir lider ve âlim olan Osman b. Fûdî'nin, *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eseri kapsamında, bid'at hakkındaki görüşleri ve sünneti savonusudur. Eserde müellifin sünnetin bağlayıcılığı ve sünnete ittibâ konusunu ele alışı, bununla beraber bid'at kavramına yüklediği anlam ve çerçevesi değerlendirilmiş; bulunduğu dönem itibariyle müellifin içinde yaşadığı İslâm toplumunun dînî yaşayışı hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın konusu, müellifin eserinde ele aldığı sünnetleri ihlal eden bid'atları tahlil ve değerlendirme üzerinedir. Dolayısıyla çalışmamızda, eserde geçen hadislerin tahrîci ve tahlili yapılmamıştır.

Bu âlimin hayatı ve ıslahatçı kişiliği pek çok ilmi araştırmaya konu olsa da onun sünneti ihyâ çalışmaları ve bid'at hakkındaki temel görüşlerini yansıtan bu eseri hakkında ülkemizde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Oysaki İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren Kur'ân ve sünnete ittibâ ve dolayısıyla bu temellerden uzaklaşılmasıyla ortaya çıkabilecek bid'atlar konusundaki hassasiyet, her dönem ve beldede yaşayan ulemayı bu konularda müteyakkız kılarak eserler vermeye yönlendirmiş ve dolayısıyla yüzyıllar içinde konuyla ilgili yazılmış eserler o devirler ve bölgeler hakkında günümüze ışık tutmuştur. Bununla beraber ulemanın bilhassa bid'at kavramı hakkındaki ihtilafı, bid'at olarak nitelendirilen fiillerde âlimlerin farklı görüş ileri sürmesine neden olmuş, bu sebeple de günümüze ulaşan bu alandaki eserlerde, bid'at kavramının ele alınışı odak noktası olmuştur. Bid'atları doğuran ana sebebin sünnetten uzaklaşılması olduğu düşüncesi de "bid'at" kavramı ile "sünnetin ihyâsı" meselesinin beraber ele alınması sonucunu doğurmuştur. Bu alanda yazılmış eserlerden biri olarak Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eseri, yaşadığı asır ve bölge için onun bid'atlara karşı sünneti savonusu hakkında bizlere ışık tutmaktadır. Binaenaleyh çalışmanın, bid'at literatürü içinde yer alan bir eserin daha gün yüzüne çıkmasını sağlayarak, alandaki bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

2. Çalışmanın Amacı

İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bid'at konusundaki hassasiyet devam etmiş her devir ve coğrafyada dinin aslına uygun şekilde yaşanması ve ortaya çıkan bid'atlarla mücadele edilmesi konusunda öne çıkan âlimler ve eserler olmuştur. Döneminin yansımalarını taşıyan her bir eser, kendisinden sonraki ulemaya da kaynak oluşturmuştur.

Bununla beraber Müslüman olan yeni coğrafyalarda karşılaşılan yeni inanç ve kültürler, bid'atlarda da farklılıklar oluşturmuştur. Dolayısıyla dünyanın farklı yerlerindeki bid'atlar ve dinî yaşayışlar, ancak o dönem ulemasının konuya dair eserleriyle bilinebilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, İslâm dünyasının farklı tarih ve coğrafyalarında yaşanan temel İslâm bilincindeki kaymalar ve bunu düzeltmek için dönem ulemasının gerçekleştirdiği bazı çalışmalar göz önünde bulundurularak, Batı Afrika bölge Müslümanlarının dinî yaşantısına Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-sünne* eseri penceresinden ayna tutmaktır. Bid'at kavramı ilk devirlerden itibaren tanım ve kapsam açısından ulemanın farklı görüşler ileri sürdüğü bir meseledir. Bulunduğu toplumda önder kabul edilen Osman b. Fûdî, ilmi kimliğiyle kaleme aldığı bu eserini öncelikle kendi taraftarları için yazmış ve bu eseriyle onlara temel İslâmî bilgi ve kültürün verilmesini hedeflemiştir. Çalışmamızın amacı, yaşadığı dönemde sünneti ihyâ ve bid'atlardan sakındırma hareketinin önderi olan Osman b. Fûdî'nin eseri kapsamında onun bid'at anlayışı, sünneti savunusu konusunda ele aldığı konular ve onu bu konuda önderliğe taşıyan hareketinin sâiklerinin tespit edilmesidir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Konunun anlaşılabilmesi, öncelikle kavramların anlaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle, öncelikle çalışmamızın çerçevesini oluşturan sünnet, sünnete ittibâ ve bid'at kavramları tetkik edilerek kavramlar hakkındaki görüşler ortaya konmuştur. Araştırmamızda, konuyla ilgili yazılmış eserler hakkındaki dökümanlar taranmış, bid'at literatürü kısmi olarak incelenmiş ve bunlar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamıza konu olan eser, İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren dînî yaşayış ve anlayıştaki özü kaybetmemek adına verilen mücadeleyi, sünnetin doğru anlaşılması ve yaşanması yani sünnetin ihyası meselesini ve dolayısıyla bid'atlarla mücadeleyi konu alan eserler silsilesinin Batı Afrika bölgesi ayağını oluşturmaktadır. İslâm'ın yayılışıyla beraber Endülüs'te veya Hint alt kıtasında çok farklı kültürlerin içinde bulunan ulemanın bid'atlarla mücadelesi, onların eserleriyle gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla eserin ve müellifinin anlaşılabilmesi, onun yaşadığı dönemin tarihi ve sosyolojik yapısını bilmemize bağlıdır. Bu sebeple kavramların tetkik ve tespitinin ardından Osman b. Fûdî'nin hayatı, dînî anlayışını oluşturan ilmi alt yapısı, yaşadığı dönem ve bu dönemin dînî, kültürel ve sosyolojik yapısı araştırılmış, toplanan veriler incelenerek tahlil edilmiş ve onu bu eserini yazmaya yönlendiren sâiklerin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Müellifi ve içinde bulunduğu ortamı inceledikten sonra çalışmamıza konu olan *İhyâu's-sünne* adlı eser önce metodolojik açıdan tetkik edilmiş ve üzerine yapılan tahkikten elde edilen bilgiler tahlil edilmiştir. Eserin bölümleri, müellifin mukaddimesinden başlanarak

konu konu ele alınmış, eserdeki sünnet ve bid'at tahlilleri genel kapsam açısından diğer bid'at tahlilleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiş, müellifin başvurduğu kaynaklar ve nedenleri araştırılarak tespit edilen sonuçlar ortaya konmuştur. Son olarak eserin muhtevası doğrultusunda, sünneti ihyâ ve bid'atlarla mücadele kapsamında eserin bulunduğu bölgedeki etkileri ve günümüze ışık tutan yönleri tahlil edilmiş ve sonucu ortaya konmuştur. Tezimizde nitel araştırma yöntemi kullanılmış, Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde kütüphane ve internet ortamında döküman analizi yapılarak çalışılmıştır.

4. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamızda öncelikle kavramların tanımları için İbn Manzûr'un, *Lisânu'l-Arab*'ı, Zebîdî'nin *Tâcu'l-arûs*'u gibi temel sözlüklerden faydalanılmış, kavramların açıklanmasında İsmail Lütfî Çakan ve Aynur Uraler'in çalışmaları başta olmak üzere konuya dair makalelerden yararlanılmıştır. Osman b. Fûdî'nin yaşadığı dönem, çok yönlü olarak hayatı ve kişiliğiyle ilgili olarak; Mervyn Hiskett başta olmak üzere çeşitli yabancı yazarların çalışmalarına başvurulmuş, ülkemizdeki akademisyenlerden de başta Kadir Özköse, Ahmet Kavas, Ahmet Arıkan ve Adem Apak'ın Afrika araştırmalarını içeren çeşitli kitap ve makaleleri olmak üzere pek çok kaynaktan yararlanılmıştır.

Osman b. Fûdî'nin, *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eserini incelerken daha önce yazılmış ilk dönem eserlerinden başlanarak kısmi bir tarama yapılmıştır. Konuyla ilgili olarak Muhammed b. Vaddâh'ın (öl. 287/900) *Kitâbü'l-bide'*, Turtûşî'nin (öl. 520/1126) *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bide'*, Ziyâeddîn el-Makdisî'nin (öl. 643/1245) *İttibâu's-sünen ve ictinâbu'l-bide'*, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (öl. 665/1267) *el-Bâ'is alâ inkâri'l-bide' ve'l-havâdis*, Şâtıbî'nin (öl. 790/1388) *el-İ'tisâm bi's-sünne/ el-Havâdis ve'l-bide'* ve İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (öl. 737/1336) *el-Medhal* adlı eserleri kısmi olarak kıyaslanarak incelenmiştir. Çalışmamızın temel kaynağını oluşturan *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eser de bab başlıkları altında ayrıntılı olarak incelenmiş ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Aynı zamanda TDV İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden çeşitli bölümlerde yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında sünnet, sünnete ittibâ ve bid'at kavramları genel çerçeve itibariyle ele alınmış, bid'at kavramıyla ilgili ihtilaf edilen meselelere yer verilmiştir.

1. Sünnet Kavramı

Kelime anlamı olarak *sünnet* (سنة), “yol”, “gidişat”, “örf”, “yapılagelen”, “tabiat (huy)”, gibi anlamlara gelmektedir.¹ Sünnet kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de çoğunlukla “Allah'ın sünneti” anlamında Allah'ın nizamı, ilâhî kanunlar için kullanılmış², bir kısmında da Allah'ın geçmiş ümmet ve peygamberlerinin yolu, uydukları nizam³ anlamında kullanılmıştır. “İslâmiyette iyi bir çıkış açanın kendi sevabını aldıktan sonra kendisinden sonra o yolda yürüyenlerin, sevaplarından hiçbir şey eksilmeden aldıkları sevap kadar kendisine sevap vardır. Yine İslâmiyette kötü bir çıkış açanın kendi günahını aldıktan sonra kendisinden sonra o yolda yürüyenlerin, günahlarından hiçbir şey eksilmeden aldıkları günah kadar kendisine günah vardır.”⁴, “Benim ve benden sonraki râşid halifelerin sünnetine uyun”⁵ ve “Sünnetimden yüz çeviren benden değildir.”⁶ hadislerinde sünnet kelimesi “huy, adet, yöntem, usûl”⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Sünnet, fıkıh, hadis ve kelâm ilim dallarında farklı tanımlanır. Ancak hepsi, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) bağlantılı olmak ve onu takip etmek manasında birleşir.⁸

Fıkıh âlimleri sünneti, ef'âl-i mükellefînin fiillerinden biri olarak farz, vacip, sünnet ve devamındakilerden, yapılması kesin olarak istenmemiş olmakla beraber tercih ve teşvik edilmiş olan davranış ve iş olarak tarif ederler.⁹ Buna göre sünnet farz ve vacip dışında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sadır olan şeyleri kapsar. Mekhul b. Ebû Müslim (öl. 112/730) sünneti

¹ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1980-1990), 13/224-229.

² *Kur'ân Yolu* (Erişim 12 Temmuz 2024), el-Ahzâb 33/ 38, 62; Fâtır 35/43.

³ en-Nisâ 4/ 26; el-Hicr 15/13; Fâtır 35/43.

⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “İlim” 15, “Zekât” 69; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), “Zekât” 64; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 4/357, 359, 360, 361.

⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Sünnet”, 5.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5.

⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, 13/225-226.

⁸ Murteza Bedir, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 38/150-153.

⁹ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984), 115.

amel edilmesi güzel olan ve yapılmamasında sakınca olmayan sünnet şeklinde ayırmış, Hanefî usulcüler yapılması iyi olan sünnete *sünnetü'l-hüdâ*, amel edilmemesinde sakınca olmayana da *sünnetü'z-zevâid* demişlerdir. Ezan, kâmet ve cemaatle namaz, bayram namazlarını *sünnetü'l-hüdâ* addetmiş ve hatta bazı usulcüler buna *Şeâriu'l İslâm* diyerek Müslümanı diğer inanç sahiplerinden farklı kılan amellerden saymışlar ve bazıları da bunları vacip kabul etmiş, bunların toplum olarak terkinin cezayı gerektiren bir durum olduğunu beyan etmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) günlük yaşamına dair insani olarak yaptığı yeme, içme, giyim kuşam, uyku gibi meselelerdeki sünnetini zevâid sünnet kabul etmiş, bunların terkinde ceza gerekmeyeceğini belirtmişlerdir. Farz namazların önce ve sonrasında kılınan namazlar ise terki cezayı gerektirmese de Hz. Peygamber'in nadiren terk ettiği ve yapılmasına teşvik ettiği sünnetler olup *revâtib sünnet* olarak adlandırılmıştır.¹⁰

İslâm hukukunda Kur'ân'dan sonra sünnetin delil oluşu, bizzat Kur'ân tarafından ortaya konmuş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dini tebliğ ve tebyîn ve hatta teşri' yetkisi açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla sünnetin, dinin açıklaması niteliğindeki konumu ortaya konmuştur. Kitap ve sünnet İslâm'ın iki aslî kaynağı olarak müslümanların din anlayışlarının temelini oluşturmuş, sonraki dönemlerde karşılaşılan her yeni durum bu asıllara bakılarak hükme bağlanmıştır.¹¹ Osman b. Fûdî, *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eserinde Kur'ân'dan sonra sünnetin, aslî deliller içinde yer aldığını belirtmiştir. Sünneti kelime manası olarak izlenen yol, yöntem diye tarif etmiştir. Sünnetin tarifini delil olma açısından ve ibadet açısından iki kısımda değerlendirmiş, delil olma bakımından sünneti, usûl-i fıkıhtaki tanımına uygun olarak, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) Kur'ân dışında sadır olan söz, fiil ve takrîrler şeklinde tanımlamıştır. İbadet olarak ise sünneti Hz. Peygamber'in yapıp devam etmiş olduğu küsuf namazı benzeri nâfileler olarak farz ya da vâcip olmaksızın, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan nâfile ibadetler olarak tanımlamış, tarifinde “sünnetü'l-hüdâ”, “sünnetü'z-zevâid” “revâtib sünnet” gibi meselelere değinmemiş, çok ayrıntıya inmemiştir.¹²

Müslümanlar için İslâm dairesinde kalabilmenin yolu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yolundan gitmek, Kur'ân ve sünnete sımsıkı sarılmaktır. Nitekim bu “Size, sımsıkı sarıldığınız sürece sapıtmayacağımız iki şey bıraktım: Allah'ın kitabı ve Rasûlü'nün

¹⁰ Şeymanur Keçeli, “Revatib Sünnetlerin Dayanakları”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, ed. Hümevra Dinçer vd. (İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2015), 4/41.

¹¹ Ali Bardakoğlu, “Kitap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/122-126.

¹² Osman b. Fûdî, *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* (Kahire: Mecmaü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1985), 43-46.

sünneti.”¹³ hadisiyle, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından öğütlenmiştir.¹⁴ Hadisin metninde geçen “i’tisam” kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de de pek fazla olmamakla birlikte “Kim Allah’a sarılırsa (bağlanırsa) kesinlikle doğru yola iletilmiştir.”¹⁵, “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın (yapışın), bölünmeyin.”¹⁶ ve benzeri ayetlerde yer almaktadır. *İ’tisâm* (اعتصام) kelimesi “sarılmak, bağlanmak, yapışmak, yakalamak, kavramak, tutunmak sığınmak, korunmak, kaçınmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁷ Bunlardan yola çıkarak hayatı sünnete göre düzenleme anlamı taşıyan sünnete bağlılık, *i’tisâm bi’s-sünne* olarak ifade edilmiş ve hatta Şâtıbî (öl. 790/1388), sünnete ittibâ ve bid’atlardan sakındırma konusuna dair yazdığı eserine de bu ismi vermiş *el-İ’tisâm bi’s-sünne ve el-havâdis ve’l-bida’* demiştir.

Sünnete bağlılığı ifade eden i’tisâm kelimesine benzeyen “ardınca gitmek, uymak, itaat etmek” anlamına gelen *ittibâ’* (اتباع)¹⁸ kelimesi de Hz. Peygamber’in emir ve tavsiyelerini, onun yaşayış şeklini örnek alıp uygulamaya çalışmak anlamında ona uymayı, ona tâbi olmayı anlatan bir kelimedir. Kur’ân’da pek çok ayette Allah’ın Rasûlü’ne ittibâ’dan¹⁹, peygambere itaat edilmesinden²⁰ ve Allah Rasûlü’nün örnek alınmasından söz edilmekte, Allah’ı sevmenin peygamberine tâbi olmakla mümkün olacağı²¹ vurgulanmaktadır. Müslümanların dine bağlılığı Kur’ân ve sünnete bağlılığı ile ölçülür. Zira İslâm teslim olmayı gerektirir. Bu konuda sahâbîler, Allah Rasûlü’nün sünnetine uymak konusunda ilk örneklerimiz olmuştur. O kadar ki sahâbe uygulaması hüküm verme açısından, önemli bir kriter olmuştur. Vahiy yoluyla Hz. Peygamber’e (s.a.v.) indirilen Kur’ân’a ittibâ, ancak sünnete ittibâ ile gerçekleşecektir.²² Bu da zaten; “Resûlullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik.”²³, “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.”²⁴, “Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden

¹³ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *Muvatta’*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Kâhire: Dâru’l-Hadis, 2005), “Kader”, 3.

¹⁴ İsmail Çakan, “Hadis Edebiyatında “Kitap ve Sünnet’e Bağlılık” üzerine Genel Bir Tetkik”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (Ocak 2014), 1-21.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/101.

¹⁶ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, 12/404; Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*, nşr. Mustafa Koç vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), “asm”, 3/516.

¹⁸ Asım Efendi, “ittibâ’”, 3/196-197.

¹⁹ el-Bakara 2/143; en-Nûr 24/51; Nûh 71/3.

²⁰ en-Nisâ 4/13, 80; et-Tegâbün 64/12; Muhammed 47/33.

²¹ Âl-i İmrân 3/31-32.

²² Aynur Uraler, *Sünnete Uymanın Önündeki Engeller* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007), 28-30.

²³ en-Nisâ 4/80.

²⁴ el-Haşr 59/7.

içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”²⁵ ve “Allah ve Rasûlü herhangi bir konuda hüküm verdiklerinde artık mümin bir erkek veya kadın için işlerinde tercih hakları yoktur. Allah’ın ve Rasûlü’nün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır.”²⁶ ve benzeri ayetlerle açıkça ortaya konmuştur.

Allah tarafından Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yetki ve sorumlulukları belirlenmiş ve Kur’ân ayetleriyle ortaya konmuştur. “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun.”²⁷, “... Senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.”²⁸ Bunlar bize göstermektedir ki Kur’ân’ı tebliğ ve beyân etme görevi verilen Hz. Peygamber’e uymanın zorunluluğu aşikârdır. Osman b. Fûdî, çok ayrıntıya inmeden yaptığı sünnet tarifinin ardından Kur’ân ve sünnete ittibâ ile alakalı olarak “Bu (Kur’ân) da bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun...”²⁹, “Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”³⁰ ayetlerini; “Benim sünnetime; doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılın. Bunlara azı dişlerinizle (yapışır gibi sımsıkı) yapışın.”³¹ hadisini vermiştir. Sünnete ittibâ konusunda ise ayet ve hadis delillerinden ziyade sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnin önde gelenlerinin sünnete bağlılıklarındaki hassasiyeti anlatan rivayetleri vermiştir. Ayrıca “İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.”³² hadisini vererek Hz. Peygamber’in onların faziletine şahit olduğunu ifade etmiş, bir bakıma bu örnekleri verme sebebini açıklamıştır. Osman b. Fûdî’nin, burada ve eserinin genelinde yansıttığı sünnet anlayışı; temelinde Kur’ân ve sünnete dayalı, sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnin, yani ilk nesillerin yolunu takip etmeyi esas alan, gelenekçi bir sünnet anlayışdır.

---

²⁵ en-Nisâ 4/65.

²⁶ el-Ahzâb 33/36.

²⁷ el-Mâide 5/67.

²⁸ er-Ra’d 13/40.

²⁹ el-En’âm 6/155.

³⁰ el-Haşr 59/7.

³¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1992), “İlim”, 16; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü’l-Maarif, ts.), “Mukaddime”, 6.

³² Buhârî, “Şehâdât”, 9, “Fezâilu’l-Ashâb”, 1, “Rikâk”, 7, “Eymân”, 27; Müslim, “Fezâilu’s-Sahâbe”, 214 (No. 2535); Tirmizî, “Fiten”, 45 (No. 2222), “Şehâdât”, 4 (No. 2303); Ebû Dâvûd, “Sünnet” 10 (No. 4657).

1.1. Osman b. Fûdî'nin Eserindeki Sünnet Savunusu

Osman b. Fûdî'nin, hayatında sergilediği ve eserinde yansıttığı sünnet anlayışı, Kur'ân ve sünnete dayalı, sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiînin, yani ilk nesillerin yolundan gitmeyi esas alan gelenekçi bir anlayış olduğu söylenebilir. Onun sünnet savunusunun temelinde bu yatmaktadır. Eserinde zaman zaman ilk nesillerin yaşayışlarına yaptığı vurgular da bunu göstermektedir. Örneğin cami meselelerinde, seccade edinmenin bid'at oluşunu sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiînin uygulamalarında olmadığına dair misallerle delillendirmiştir.³³

Müellifin bölüm başlarında öncelikle “Muhammedî sünnet” ifadesini kullanarak konuya dair gerekli temel hadisleri vermesi öncelikle dikkatleri, bilinmesi gereken ana meseleye yönlendirmektedir. Zira müellifin her bölümde, mesele hakkında hiç bilgisi olmayanın ihtiyacı olacak tüm hadisleri sıralaması, okuyucuda binanın temelini oturtma imkânı sağlayacaktır. Örneğin sünnet ve tıraşa dair bölümde sünnet yaşı, saç sakal tıraşı, boyanması, güzelleşmek için yapılan uygulamalar vs. ilk aklımıza gelecek meselelerle ilgili hadisleri sıralayıp sonrasında bid'atlara yer vermiştir. Dolayısıyla müellif her konudaki sünnetleri öğretme amacını ortaya koymuştur. Konularda ihtilafli meseleleri dile getirmiş farklı görüşleri sergilemiştir. Onun bu uygulaması mezheb taassubu taşımadığını ve aynı zamanda onun ilmi alt yapısının zenginliğini, kaynaklara vukûfiyetini de bize göstermektedir. Bu onun eserini sadece bilgisiz halk için yazmadığı, ilim ehlinin de istifade edeceği nitelikte bir eser ortaya koyduğu anlamı taşımaktadır. Eserin tahkîkini yapan Ahmed Abdullah Bâcur, kendisine ait takdim bölümünde, eserin ilk basımında yer alan komisyonun, tahkîk ve tahrîc konusundaki zorluklara rağmen eserdeki iki yüz elli hadisin envanterini çıkarttığını belirtmiştir. Komisyon müellifin çoğunlukla *Sahîhi-i Buhârî*'den nakilde bulunduğunu ve bunların bazılarının da dipnotlarda açıklandığını belirtmiştir. Bununla beraber eserin yapılacak yeni basımlarında müellifin naklettiği hadisin peşinden hadisin kaynağı ve sıhhat derecesinin tespit edilip belirtilmesi arzusunda olduklarını ifade etmişlerdir. Eserin ikinci basımının tahkîkini yapan Ahmed Abdullah Bâcur, eserde vârid olan sahih hadislere nazaran, hasen, zayıf vâhi veya mevzu' hadislerin az olduğunu belirtir. Bununla beraber bunların tahrîcini yapmanın oldukça zor olduğunu ifade eder. Abdullah Bâcur, kitabın tamamında müellifin işaret ettiği hadislerin *Sahîh-i Buhârî*'de bulunduğu bab başlığını da açıklayarak tahrîcini yapmış, konuyla alakalı *Sahîh-i Müslim* ve *Kütüb-i Sitte*'den de benzerlerini

³³ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 138-140.

eklemiştir. Abdullah Bâcur'un belirttiğine göre müellif bazı durumlarda sahih hadisin manasını desteklemek maksadıyla sahih veya hasen hadislerle istişhadda bulunmuştur.³⁴

2. Bid'at Kavramı

Bid'at (بدعة) kelimesi Arapça'da "icat etmek, örneği olmaksızın yapıp ortaya koymak, inşa etmek" anlamlarına gelen bd'a (بدع) kökünden türemiş olup "daha önce benzeri bulunmayıp sonradan ortaya çıkan (muhtes) şey" anlamına gelmektedir.³⁵ Dînî bir terim olarak, bid'at, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ortaya çıkan, kitap ve sünnette hükmü bulunmayan, dolayısıyla dînî bir delile dayanmayan, ayrıca ashabın, tâbiûnun ve müctehid imamların görüşlerine aykırı olan anlayış, fikir, fiil ve davranışlar şeklinde tanımlanmıştır.³⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kelimedenden türeyen *ibtede'a*, *bid'* ve *bedî'* kelimeleriyle "...(Kendiliklerinden) icat ettikleri (ibtede'a) ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık."³⁷ ayetinde bunu onların yeni ortaya çıkardığı anlamında, "...De ki: ben Peygamberler içinden bir türedi (bid') değilim."³⁸ ayetinde sonradan yeni çıkmış manasında, "O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır (bedî')."³⁹ ayetinde de örneği olmaksızın ilk defa olma manasında kullanılmıştır. Nihayetinde bid'at ve bu kelimedenden türemiş diğer kelimeler önceden ortada olmayıp sonradan ortaya çıkmış, icat edilmiş benzeri anlamlar taşımaktadır. İslâmî literatürün ilk sözlüklerinden birinin müellifi Halîl b. Ahmed (öl. 175/791) bid'atı, dinde ve din haricinde sonradan ortaya konulanlar şeklinde tanımlar.⁴⁰

Bid'at kelimesine benzer manalar taşıdığı düşünülen *hades* kelimesi, "Bir şeyin önceden yok iken sonradan ortaya çıkması" anlamındadır.⁴¹ Bundan türeyen *muhtes* kelimesi ise daha ziyade zemmedilmiş bid'atları ifade eden Kitap, sünnet ve icmâ'da yer almayan anlamı taşımaktadır.⁴² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde de *hades*, *ihdâs*, *muhtes* kelimeleriyle bid'atların işaret edildiği görülmektedir. "...İşlerin en kötüsü sonradan ortaya

³⁴ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 7-9.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, 8/6; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*, thk. Ali eş-Şiri (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 11/8-9; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1986), "Bid'at", 233.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983), "Bid'at", 1/231.

³⁷ el-Hadîd 57/27.

³⁸ el-Ahkâf 46/9.

³⁹ el-Bakara 2/117; el-En'âm 6/101.

⁴⁰ Kadir Gürler, "Bid'at Kavramı Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (Ağustos 2003), 57-78.

⁴¹ Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât*, nşr. Abdülbaki Güneş vd. (İstanbul: Çıra Yayınları, 2006), 1/222; Zebîdî, *Tâc*, 5/205-213; İbn Manzûr, *Lisân*, 3/75.

⁴² Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tenâhîi (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 1/351.

çıkanlardır (muhtesât). Siz, sonradan ortaya çıkanlardan sakının. Sonradan ortaya çıkanların hepsi de bid'attır...".⁴³ Ayrıca "...Fakat siz benden sonra birçok şey ihdâs ettiniz..."⁴⁴, "...Senden sonra onların neler ihdâs ettiğini bilemezsin..."⁴⁵ ve yine Hz. Âişe'den gelen, "Eğer Rasûlullah kadınların neler ihdâs ettiklerini görseydi, İsrailoğullarının kadınlarının engellendiği gibi, onların da mescitlere girmesine engel olurdu."⁴⁶ rivayetleri de *ihdâs*, *muhtes* kelimelerinin bid'atla aynı kullanıldığını göstermektedir.

Bununla beraber âlimler bid'at kavramını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Dolayısıyla âlimlerden kimileri geniş kapsamıyla ele alarak sonradan çıkan her şeyi bid'at saymış; kimileri de kapsamı dar tutmuşlardır. Bid'at kavramı geniş kapsamlı tarife göre daha çok lügat manası göz önünde bulundurularak değerlendirilmiş ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ortaya çıkan her şey bid'at olarak kabul edilmiştir. Burada bid'at kelimesi dinî ameliye cinsinden görülen fiiller haricinde günlük yaşama dair her yeni düşünce ve fiil için kullanılmıştır. Bid'atı bu şekilde kabul edenlerin başında Şâfiî (öl. 204/820) gelmekle beraber Yahya b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277), İzzeddin b. Abdüsselâm (öl. 660/1261), Hanefîler'den İbn Âbidîn (öl. 1252/1836), Mâlikîler'den Şehâbeddin el-Karâfi (öl. 684/1285), ve Hanbelîler'den Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) de bulunmaktadır.⁴⁷

Bu görüşü benimseyen âlimlere göre Müslim, Nesâî, İbn Mâce gibi muhaddislerin naklettiği bir rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm'da güzel bir çığır (sünnet-i hasene) açana o çığıra uyanlar bulunduğu sürece sevap verileceğini, kötü bir çığır (sünnet-i seyyie) açana da aynı şekilde günah yazılacağını ifade etmiştir.⁴⁸ Hz. Ömer (r.a.) de teravih namazını topluca kılanları görünce, "Bu ne güzel bir bid'attır."⁴⁹ demiştir. Bid'atı bu geniş manasıyla kabul edenler, Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) bid'at hakkında kesin uyarıda bulunduğu hadisleriyle⁵⁰ ilk devirlerden itibaren kaçınılmaz olarak hayata dâhil olan yenilikleri; amel edilmesinde sakınca olmayan "iyi bid'at" (bid'at-ı hasene) ve amel edilmesi sakıncalı bulunan, yasaklanan "kötü bid'at" (bid'at-ı seyyie) şeklinde tasnif etmeyi münasip

⁴³ Ebû Dâvûd, "Sünne", 5; Tirmizî, "İlm", 16; Nesâî, "İdeyn", 22; İbn Mâce, "Mukaddime", 6, 7; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Mukaddime", 16, 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/126, 127.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/18, 39.

⁴⁵ Buhârî, "Rikâk", 53, "Fiten", 1; Müslim, "Tahâret", 38, "Salât", 14, "Fedâil", 28, "Cennet", 14; Tirmizî, "Kıyâme", 2, "Tefsîr", 21; Nesâî, "İftitâh", 21, "Cenâiz", 19.

⁴⁶ Müslim, "Salât", 30; Tirmizî, "Cum'a", 36; Mâlik, "Kible", 6.

⁴⁷ Saffet Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliği", *İslami İlimler Dergisi* 11/1 (2016), 21-46.

⁴⁸ Müslim, "İlim", 15, "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64; İbn Mâce, "Mukaddime", 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/357, 359, 360, 361.

⁴⁹ Buhârî, "Terâvih", 1; Mâlik, "Ramazân", 3.

⁵⁰ "Kim bizim dinimizde olmayan bir şey yaparsa o merduttur, makbul değildir." (Buhârî, "Sulh", 5; Müslim, "Akdiye", 17).

görmüşlerdir. Buna göre örneğin Kur'ân-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesi, tesbih kullanılması, mescidlerin tezyin edilmesi ve benzeri bid'at-ı hasene addedilirken kabristan üzerine türbe dikmek, buralarda bez bağlayıp dilek dilemek ve benzeri bid'at-ı seyyie sayılmıştır.⁵¹ Şâfiî fakîhlerinden İzzeddin b. Abdüsselâm ise bid'atı biraz daha ayrıntılı değerlendirmiş ve bunu ef'âl-i mükellefîn doğrultusunda değerlendirerek vâcip, mendup, mübah, mekruh ve haram olmak üzere beşe ayırmıştır.⁵²

Bunun yanında bid'atı dar anlamıyla kabul eden âlimler arasında başta Mâlik b. Enes (öl. 179/795) gelmektedir. Aynı zamanda Beyhakî (öl. 402/1012), Turtûşî (öl. 520/1126), Takıyyüddin İbn Teymiyye (öl. 728/1328), Şâtıbî (öl. 790/1388), İbn Receb (öl. 795/1393), İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), Bedreddin el-Aynî (öl. 855/1451), İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567) ve Birgivî (öl. 981/1573) de dar kapsamlı bid'at anlayışına sahip âlimler arasında yer almaktadır.⁵³ Bu görüştekilere göre ancak dine dair ortaya çıkan yenilikler ya da icatlar bid'at kapsamında yer alır. Nitekim Ebû İshâk eş-Şâtıbî (öl. 790/1388) bid'atı, “kullukta yücelmek amacıyla yapılmaya başlanan artırma veya eksiltme mahiyeti olan dînî görünümlü bir gidişat” şeklinde tanımlar. Buna göre bid'at, dine katılan bir şeydir. Dolayısıyla dünya işlerine dair bir meselede ortaya konulmuş bir icat bid'at olamaz.⁵⁴ Bid'atı bu şekilde dar kapsamlı olarak kabul edenler, dayanak kabul ettikleri “İşlerin en kötüsü sonradan ihdâs edilenlerdir.”⁵⁵, “Sonradan ihdâs edilen her şey bid'attır.”⁵⁶ ve “Her bid'at dalâlettir.”⁵⁷ mealindeki hadislerin genel ifadelerini, görüşlerine uygun şekilde yorumlamışlardır. Sonuç olarak bu görüşe göre bid'atın iyi ve kötü diye ayrılması doğru olmaz, nihayetinde bid'atın iyi olması söz konusu değildir. Zira iyi bid'at denilen şeyler aslen bid'at değildir.⁵⁸ Bid'at meselesi bazı uydurmaların dine dâhil edilmeye çalışılması açısından özellikle hadis ilmine konu olsa da meşru delillerinin saptanması bakımından fıkhnın, temel İslâm inanç esaslarıyla ilişkisi açısından da kelâm ilminin konusu olmuştur.⁵⁹

⁵¹ Rahmi Yaran, “Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/129-131.

⁵² Muhammet Yazıcı, “İslâm Düşünce Geleneğinde “Her Yenilik Bid'attır” Hadisine Yaklaşımlar/The Approachs to the Hadith: “Every New Thing is Innovation” in Islamic Tradition of Thought” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Haziran 2003).

⁵³ Yusuf Güneş, *Hadis usulü açısından Bidat ehli raviler ve rivayetlerinin değeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 12-14.

⁵⁴ Mûsâ b. Muhammed Eş-Şâtıbî, *İ'tisam*, çev. Ahmet İyibildiren vd. (İstanbul: İtisam Yayınları, 2009), 1/47.

⁵⁵ Müslim, “Cum'a”, 43.

⁵⁶ Nesâî, “İdeyn”, 22; İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

⁵⁷ Müslim, “Cum'a”, 43; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6.

⁵⁸ Yaran, “Bid'at”.

⁵⁹ Muhammet Yazıcı, *İbn Teymiyyenin mecmû'u Fetâvâ isimli eserinde Ehl-i Bid'at furkalarına bakışı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 1-4.

2.1. Bid'atların Ortaya Çıkış Sebepleri

Kaynaklar incelendiğinde bid'atların ortaya çıkış sebepleri öncelikle Kitap ve sünnet bilgisinden uzaklaşılmasına bağlanmış, bununla beraber bazı felsefi düşünce ve akımların etkileri, nasların görünen aslî manalarından uzaklaşarak te'vîline yönelinmesi, zayıf ya da mevzû rivayetlerin esas alınması, önemli etkenler arasında değerlendirilmiştir. Ayrıca dinin aslını bırakıp başka yollar vasıtasıyla daha güzel kulluk edebilme çabaları, karşılaşılan yeni inanç ve kültürlerin dînî algılar üzerindeki etkileri de etken sebepler arasında kabul edilmektedir.⁶⁰

2.1.1. Dini Anlamda İleri Gitme Çabası

Birtakım bid'atların ortaya çıkması kişilerin kullukta ileri gitme gayretinden ileri gelmiş, nâfile bir ibadetin farz gibi algılanıp yaşanmaya çalışılması, örneğin gece ibadetinde aşırıya gitmek, nâfile orucu sürekli hale getirmek gibi ibadet konularında ifrata düşmek bu sonucu doğurmuştur. Bir konuda haddi aşmak, İslâmî kaynaklarda “gulûv” (غلو) kelimesiyle ifade edilir. Kur'ân-ı Kerim'de “Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin, Meryem oğlu İsa Mesîh ancak Allah'ın elçisidir...”⁶¹ ve “De ki: “Ey Ehl-i Kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin...”⁶² ayetlerinde olduğu gibi dinde aşırılık belirtilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de “Din ile ilgili konularda aşırılıktan sakının! Sizden önceki toplulukların helakine sebep olan şey onların dînî meselelerde aşırı gitmeleri, haddi aşmalarıdır.”⁶³ buyurmuş, geceleri sadece ibadetle geçirmeye, kadınlara yaklaşmamaya, gündüzleri hep oruç tutmaya yeltenen bir grup sahâbîyi “Allah'a yemin ederim ki, ben aranızda Allah'tan en çok korkan ve O'na en bağlı olanım. Bununla beraber benim oruç tuttuğum da olur, tutmadığım günler de olur. Namazımı da kılarım, uykumu da uyurum. Kadınlarla da evlenirim. Her kim benim bu sünnetimden (hayat tarzımdan) yüz çevirirse, o benden değildir.”⁶⁴ buyurarak bundan sakındırmıştır. Hastalık ve sefer zamanlarına mahsus tanınan kolaylıklardan kaçınanlara tepki göstermiş⁶⁵, nâfile ibadet

⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/501-505.

⁶¹ en-Nisâ 4/171.

⁶² el-Mâide 5/77.

⁶³ Müslim, “İlim”, 7; İbn Mâce, “Menâsik”, 63; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/215, 347, 386.

⁶⁴ Buhârî, “Nikâh”, 1; Ebû Dâvûd, “Tetavvu”, 27.

⁶⁵ Buhârî, “Tevhîd”, 9; Nesâî, “Sıyâm”, 47, 48.

konusunda kişinin kendisini zorlamasını onaylamamıştır.⁶⁶ Ayrıca gündelik yaşam içinde sevinç ve üzüntü zamanlarında da aşırıktan uzak kalmak konusunda daima örnek olmuştur.⁶⁷

2.1.2. Atalara ve Önderlere Duyulan Aşırı Saygı

Toplumlar, genel itibariyle geçmişten taşıdığı bilgiyle gelişir, bu bilgiyle o toplumun bir parçası olur ve bunları kedisinden sonraki nesle aktarır. Bu durum toplumda atalar kültürünü oluşturur. İnsanın toplumda kabul görmesi bir bakıma içinde bulunduğu atalar kültürünü taşımasına bağlıdır. Bu kültürü aktarmakta o toplumu yönlendiren en önemli olgu da atalara duyulan saygı ve onlara atfedilen üstünlük düşüncesidir. Dolayısıyla insanlar, buna bağlılıkları nispetinde toplumda kabul görürler.⁶⁸

İnsan fitrî olarak, en yakınları olan anne-baba başta olmak üzere aile ve akrabalarına bağlıdır. Bununla beraber bu bağlılıkta gösterilen aşırılık insanı geçmişini kutsamaya götürdüğünde ve buradan aldığı mirası din olarak algıladığında burada bid'atlar ortaya çıkmaya başlar. Toplumundaki geçmiş bilge kişileri, önderleri yüceltmeye başladığında ise onlara ait bilgileri dînî bir bilgi kaynağı kabul etmeye başlar. Kur'ân'da Tekâsür Sûresi'nde müşriklerin kibirlenmek ve övünmek için gidip mezardaki ölülerini saymaları yerilerek ifade edilmiştir. Zamanımızdaki aşırı milliyetçilik tavrı da bunun bir sonucudur. Benzer şekilde toplumun lideri konumundakilerin kutsanmasının en belirgin misali Şîa'nın Hz. Ali'yi (r.a.) seçilmiş imam olarak kabul edip inanmasıdır. Başka bir misal olarak tarikatlarda şeyhlere duyulan saygı ve bağlılık onların her yaptığı ve söylediğini kutsallaştırmaya, adeta dînî vecibe telakkî etmeye yönlendirmiş ve birtakım bid'atların doğmasına yol açmıştır.⁶⁹

2.1.3. Eski İnanç ve Kültürün Yansımaları

Her peygamber öncelikle gönderildiği toplumun eski inanışlarıyla mücadele etmiştir. Zira atalardan alınan bu inanç ve kültür mirası, onların toplum içinde itibar görebilmeleri için taşımaları gereken, sahip çıkmaları gereken değerleridir. İnsanların önceki inanışlarıyla mücadele etmek konusunda zaman zaman toplumun din önderleri bile aciz kalabilmiştir. Örneğin Hristiyanlıkta, eski Yunan ve Roma pagan inancı yeniden canlandırılmış Hz. İsa'nın öğretilerinden uzaklaşmış ve Hristiyanlaşan yeni toplumlar kilisenin de benimsediği bu yerel inanç artıklarıyla bozulmuş yeni bir Hristiyanlık oluşturmuşlar, kiliselerini eski putların yerini

⁶⁶ Buhârî, "İmân", 32, "Teheccüd", 18.

⁶⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Gülüv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/192-195.

⁶⁸ İbrahim Yıldız, "Kur'ân-ı Kerîm'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2015), 179-180.

⁶⁹ Cağfer Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe/Bid'ah and Superstitions As Tools of Alienation from Religion", *İlahiyat Akademi* 3 (Eylül 2016), 23-44.

alan sözde İ̇sâ, Meryem heykelleriyle doldurmuşlardır. İnsan tabiatı itibariyle birbirine benzer. Dolayısıyla İ̇slâm'a giren yeni toplumlarda özellikle İ̇ran, Mısır, Hint, Babil ve Roma inanç ve kültür etkilerinden taşıdıkları birtakım düşünce ve davranışlar görülmektedir.⁷⁰ Bu tür eski inanışlara tutunma durumu, daha çok Kur'ân ve sünnet bilgisinin eksikliğine bağlı olmakla beraber bazen ümitsizlik durumlarında insanların tutunmak istedikleri bir dal aradıkları zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin gaybî bilgiler, birtakım muskalar, fal bakmalar bu tür inançların sonucu ortaya çıkmaktadır.⁷¹

İ̇şte bu sebeple İ̇slâm âlimleri de İ̇slâm'a giren her yeni toplumda, temel ilkelerin benimsenip yaşanabilmesi için büyük çaba harcamıştır. İ̇slâm coğrafyasının çok geniş alanlara yayılmasıyla, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan, Zerdüştük ve Mazdeizm, Maniheizm, Hint ve Yunan inanışları, Budizm, Şamanizm gibi pek çok ve farklı inanışlara ait uygulamalardan etkilenen İ̇slâm toplumlarında çok çeşitli bid'atlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca eski inançların nesiller boyu aktarımı, farklı inançtaki kişilerin belli yerleri kutsallaştırması sonucunu doğurabilmiştir.⁷² Bid'atların sebepleri olarak özetlediğimiz bu başlıkların yanında birtakım kötü niyetlilerin dini yozlaştırma çabaları da ihtimal dâhilindedir. Tüm bunların etkisiyle birtakım yanlış fiil ve inanışlar İ̇slâm toplumunda yer bulmuş olsa da İ̇slâm'ın başlangıcından günümüze kadar dinin inanç, ibadet ve ahkâma dair aslî hükümleri konusunda genel itibariyle temel sınırların dışına çıkılmamıştır.⁷³

Osman b. Fûdî'nin (öl. 1232/1817) yaşadığı bölgede bulunan topluluklara Hausalar denilmektedir. Bu toplumda birçok farklı inanç ve kültür birbirine geçmiş olarak bulunmaktadır. Bölgede İ̇slâm'a geçişle birlikte bölgesel inanç ve kültürlerin bazıları ortadan kalksa da bazıları dönüşerek yaşamaya devam etmiştir. İ̇slâm inancı Hausa'ya 14. yüzyıldan itibaren girmiş olsa da 19. yüzyıla kadar geçen sürede yayılışı yavaş olmuştur. Hausa krallarının genel itibariyle İ̇slâm'ı kabul etmeleri daha çok siyasi ve ekonomik yarar elde etmek maksatlı olduğu için, halkı İ̇slâm'a davet konusunda etkisiz kalmışlardır. Dolayısıyla toplumdaki İ̇slâm dışı inanç ve kültürlere karışmamışlar, merkezden uzak kırsal kesimlerde bu uygulamalar devam etmiş, yöneticiler ise iktidarları için hem İ̇slâmî hem de geleneksel inançlardan faydalanmışlardır. Bu durumda İ̇slâmî yaşayış ile İ̇slâm dışı inanç ve kültürler

---

⁷⁰ Ahmet Gökbel, "Anadolu'da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Eylül 1996), 173-186.

⁷¹ Saffet Sancaklı, "Hadislerin Hurâfeye Bakış Açısının Analizi ve Hurâfe ile Mücadelenin Önemi", *İslami İlimler Dergisi* 10/2 (2015), 45-70.

⁷² Leyla Yıldırım – Fikret Karaman, "Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepleri", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Aralık 2020), 471-489.

⁷³ Yaran, "Bid'at".

birbiriyle iç içe geçmiştir.⁷⁴ Osman b. Fûdî'nin bulunduğu bölgede özellikle bid'at meselesinin üzerinde durmasının ve sünneti savunusunun, bununla bağlantılı olduğu söylenebilir.

2.2. Bid'atların Zararları ve Bid'atlarla Mücadele

Bid'atları inanç ve ibadetlerde Hz. Peygamber'den sonra meydana gelen arttırma eksiltme veya değişim şeklinde özetlemek mümkündür. İnsanın tüm davranış ve tutumlarının inançlara dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülecek olursa itikat konusundaki bid'atların ne kadar tahrip edici bir nitelikte olabileceği anlaşılır. Kur'ân ve sünnet temeline oturtulan iman esasları ile alakalı bid'atlar genellikle tafsilane ve çeşitli yorumlarına başlandığı devir ve merkezlerde ortaya çıkmıştır. Oysaki Kur'ân ve sünnette var olan bilgilerin daha fazlasını elde etmek insanın bilgi edinme yollarının fevkindedir. Böylece ortaya çıkan itikâdî bid'at ve hurafeler sonucunda bazı şahıslara, mekânlara kutsiyet atfedilmiş, çeşitli ibadetler türetilmiş, kısmet, bereket, şifa talep ve duaları yapılmış ve neticede tevhîd inancına zarar verecek durumlar ortaya çıkabilmiştir.⁷⁵ Bid'at tariflerinin müşterek noktası “sünnetin terki” meselesidir.⁷⁶ Dolayısıyla bid'atların zararı en başta sünnetten uzaklaşılmasıdır. Bu durum, her bid'atın bir sünneti ortadan kaldıracığını haber veren hadislerle de teyit edilmektedir.⁷⁷ Bid'atların sünnetlerin yerini alması, bunların din yerine geçirilmesi tehlikesini doğurur. Bununla beraber bid'atlar bir kere ortaya çıkıp yayıldıktan sonra bunun izlerinin ortadan kaldırılması oldukça zordur.⁷⁸

Dine dair meseleler, ibadetler akıl yürütme yoluyla bilinemez. Bunlar ancak Kitap ve sünnet ile tespit edilebilir. Bid'atlar vasıtasıyla nasta aslı olmayan, karşılığında ecir umulan bir takım dînî görünümlü davranışlar ortaya çıkar.⁷⁹ Bid'at ile sünnetin ayırt edilmesindeki zorluk, esasen arasında ince bir ayırımın olmasındandır. Mesela mezarları ziyaret etmek sünnet iken bu ziyaretteki amaç mezardan medet ummak olunca bu bid'attır. Ayrıca bu konuda en önemli belirleyici nokta bir etkinliği dînî bir emir olarak değerlendirmemek ve mecburi görmemektir. İsteğe bağlı olarak bir tören icra ederek Allah'ın anılmasının ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yüceltilmesinin bir mahzuru olamaz ama ölen kişinin kırkıncı, elli ikinci

⁷⁴ Abdulkadir Kıyak – Elif Kul, “Nijerya'da Müslüman Hausalarda Geleneksel İnançların Kalıntıları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2024), 48-6.

⁷⁵ Mehmed Sofuoğlu, “Bid'atlar ve Korunma Yolları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (1964), 80-81.

⁷⁶ Yavuz, “Ehl-i Bid'at”.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/105; Dârimî, “Mukaddime”, 16.

⁷⁸ Uraler, *Sünnete Uymanın Önündeki Engeller*, 179-181.

⁷⁹ Selen Çepni, *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

günü veya bebeğin doğumunun kırkinci günü yapılacak merasimi zorunlu kabul etmek, toplumu buna zorlamak veya bunu yapmamayı günah kabul etmek bid'at kapsamına girer.⁸⁰

Kur'ân ve sünnette ayrıntısıyla belirlenmiş olan ibadetler oldukça sade ve uygulanabilir kolaylıktadır. Bunlar da Allah'ın ve Peygamber'inin gösterdiği hudutlar çerçevesinde yapılır. Bunların dışına çıkmak veya bunlarda değişiklikler yapmak mümkün değildir. Bu sebeple ibadet cinsinden olan bid'atların zararı da çok büyüktür. Zira bazı gecelere mahsus namazlar belirlemek, kabirlerde türbelerde ibadet benzeri hareketler yapmak, sonradan türetilmiş birtakım törenler ve buralarda neredeyse mevlîd okutmanın Kur'ân okumaktan üstün kabul edildiği uygulamalarda bulunmak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duaları varken çeşitli ne olduğu belli olmayan karınca duası benzeri dualardan, muska benzeri şeylerden medet ummak gibi tutumlar, dinin bunlarla sınırlı olduğu düşüncesine yol açmaktadır. Bu durum da bu tür bid'atların en büyük zararlarındanıdır.⁸¹

Bid'atların ortaya çıkması ve bunlara göre hayatına yön verenlerin çoğalması, toplum içinde ayrılıklara yol açabilir.⁸² Aynı zamanda bid'atların dînî birtakım yükümlülükleri çoğaltması, çeşitli törenleri dînî bir sorumluluk gibi yaptırması, insanların manevi tatmine ulaşmasının önünde bir engel oluşturarak onlarda dine karşı tepki oluşmasına da sebep olabilir.⁸³

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra başlayıp ardı ardınca devam eden fitne olaylarıyla birlikte ortaya çıkmaya başlayan bid'atlara⁸⁴ karşı mücadele etmek için, ilk dönemlerden başlamak üzere İslâm âlimleri farklı yollara başvurmuşlardır. Bu konuda öncelikle sünnetin ihyâsı, yani bilinip hayata geçirilmesi için uğraş vermekle beraber, bid'at kavramıyla ilgili eserler ortaya koymak suretiyle de İslâm toplumunda bir uyanış sağlamayı ve bid'atlardan sakınılmasını hedeflemişlerdir. Osman b. Fûdî'nin bid'atlarla mücadelesi tam olarak bu zararların ortadan kaldırılması amacına yöneliktir. Onun eserine "sünnetin ihyâsı ve bid'atların imhası" anlamına gelen *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* ismini vermesi dikkate şayandır. Zaten bid'atı ele aldığı başlık altında müellif, bid'atı terk etmenin vâcip oluşunun delilleriyle sünnete ittibânın delillerinin aynı olduğunu belirtmiş, "Zira bir şeyi emretmek onun zıddını nehyetmek anlamı taşır." diyerek izah etmiştir.⁸⁵ Sünnetin yaşanabilmesi bir

⁸⁰ Karadaş, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", 23-44.

⁸¹ Sofuoğlu, "Bid'atlar ve Korunma Yolları", 80-81.

⁸² Şâtîbî, *İ'tisam*, çev. Ahmet İyibildiren vd., 1/59.

⁸³ Abdülhay Leknevî, *Diünden Bugüne İbadetlerde Bid'at* (İstanbul: Vahdet Yayınları, 1984), 164-165; Sofuoğlu, "Bid'atlar ve Korunma Yolları", 80-81.

⁸⁴ Yavuz, "Ehl-i Bid'at".

⁸⁵ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 50.

bakıma bid'atların yok edilmesine bağlıdır. O da bu sebeple yazdığı eserinde toplumundaki bid'atları tek tek ortaya koymuş, her konuya dair sünnette var olanı vererek Müslümanları bunu yaşamaya davet etmiştir.

2.3. Osman b. Fûdî'nin Eserindeki Bid'at Anlayışı

Burada ilk olarak, bid'atların ortaya çıkışı hakkında müellifin ne düşündüğü meselesi, bizde merak uyandırmaktadır. Osman b. Fûdî'nin bid'atları doğuran sebeplerle ilgili kendi görüşünü ifade ettiği kısımda: “Bu tür bid'atların ortaya çıkmasının asıl sebebi Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünnetini anlayamamaktan, akıl yoksunluğundandır.” der.⁸⁶ Ayrıca müellifin her konunun başında “Muhammedî sünnetler” dedikten sonra “şeytanî bid'atlar” adı altında bid'at olarak ele aldığı konuları sıralaması, onun bid'atların şeytanın vesvesesiyle oraya çıktığı düşüncesinde olduğunu yansıtmaktadır. Nitekim bunu dillendirdiği yerler de vardır. Örneğin yeme içme bahsinde kadınları büyüye yönlendiren asıl sebebin, hased ve intikam gibi kötü duyguları körükleyerek kadınların aklına büyü yapma fikrini getiren şeytan olduğu düşüncesini dile getirmiştir.⁸⁷

Osman b. Fûdî, bid'at hakkındaki görüşlerini, araştırmamıza konu olan eserinin ikinci bölümünde “Bid'atın tanımı, onu terk etmenin vâcip oluşu, onun kısımları, reddedilecek ve edilmeyecek bid'atlar” başlığı altında toplamış⁸⁸ ve ilk olarak bid'atı Ebu'l-Hasen es-Suğayyir'i (öl. 719/1319) referans göstererek “Kitap, sünnet ve icmâ dışında kalan her şey” diye tarif etmiştir. Ancak bu tanımla yetinmemiştir. Zira bu tanımda bu üç delilin hakkında hüküm vermediği diğer mübah şeyler de bid'at kapsamında olacaktır. Dolayısıyla müellif meseleyi, ulemanın çoğunluğunun kabul ettiği “Dînî meselelerde ortaya çıkan bir yenilik, aslı şeriatla bulunduğu sürece bid'at sayılmaz.” yaklaşımıyla açıklamıştır. Buna bir misal olarak Hz. Peygamber sadece üç gece cemaatle teravih kıldığı halde Hz. Ömer zamanında camilerde teravihin devamlı cemaatle kılındığı ve konuyla ilgili Hz. Ömer'in “Bu ne güzel bir bid'attır.”⁸⁹ ifadesini kullandığı sabittir. Bu örneği vererek aynı zamanda “iyi bid'at” (bid'at-ı hasene) ve “kötü bid'at” (bid'at-ı seyyie) görüşünü ortaya koymuştur. Burada olduğu gibi aslı sünnette var olan bir ibadetin sahâbe zamanında yeniliğe uğramış olması onun bid'at sayılmasına neden olmamıştır. Burada Osman b. Fûdî, her ne kadar geniş kapsamlı bid'at anlayışını yansıtmış olsa da bid'atı dar kapsamlı olarak tarif eden Şâtîbî gibi, hakiki bid'attan da söz etmiştir. Ahmed Zerrûk'un (öl. 889/1493-94) *'Umdetü'l-mürîdi's-sâdik* eserine atıfla,

⁸⁶ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 106.

⁸⁷ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 289.

⁸⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 49-56.

⁸⁹ Buhârî, “Terâvîh”, 1; Mâlik, “Ramazân”, 3.

“Sonradan ihdâs edilen her şey bid’attır.”⁹⁰ ve “Her bid’at dalâlettir.”⁹¹ rivayetini de vererek, hem görünüşte hem de hükmi olarak dine dahil edilen şeylerin aslen bid’at sayıldığına dair tarifi ortaya koymuştur.⁹² Osman b. Fûdî’nin referanslar vasıtasıyla ele aldığı tariflere göre; aslen şeriatta var olan ve sahabe ve selevin uygulamasında açık veya örtülü bir delili bulunan fiiller bid’at kapsamına girmemektedir. Hem şeriatta delili olmayan hem de sahabe ve selevin uygulamasına aykırı olan fiiler bid’at olarak nitelendirilmiştir. Yine bu açıklamalarla da Osman b. Fûdî’nin dar kapsamlı bid’at anlayışını yansıttığını söyleyebiliriz.⁹³

Doğrusu Osman b. Fûdî eserinde ilmi alt yapısını göstermiş, yetkin bir âlim sıfatıyla öncelikle bid’at hakkındaki görüşleri bir arada zikretmiştir. Nihayetinde hem Şâfiî (öl. 204/820) gibi bid’atı geniş kapsamlı, hem de İmam Mâlik, Turtûşî, Şâtıbî gibi dar kapsamlı ele alanların tariflerini ortaya koymuştur. Ancak diyebiliriz ki; Osman b. Fûdî sünneti ihyâ etmek amacıyla eserini telif ettiği için, kelamcılarının sünnet terimi hakkında yapmış olduğu “Hz. Peygamber’in ve sahabilerinin inanç ve amelde izlediği yol” tarifinden yola çıkarak, bunun dışında kalan her şeyi bid’at olarak değerlendirmiştir. Bu da geniş kapsamlı bid’at anlayışını yansıtmaktadır. Osman b. Fûdî’nin eserinde genel itibariyle, bu görüşü benimseyen İzzeddin b. Abdüsselâm’ın (öl. 660/1261) talebesi Şehâbeddin el-Karâfi’nin (öl. 684/1285) vâcip (Kur’ân’ın tedvini gibi), haram (mukus vergisi, ehil olmayanların makamlara getirilmesi), mendûb (teravih namazı), mekruh (faziletli günlere has ibadetler yapılması, namazdan sonraki otuz üç tesbihlere ek yapılması gibi) ve mübah (elek kullanmak, güzel giyinmek gibi) bid’at şeklindeki ayırımını esas aldığı görülmektedir.⁹⁴ Osman b. Fûdî, eserinde sadece birkaç yerde “bidat-ı hasene” ve “kabih bid’at” şeklinde nitelirmede bulunmuş, yine çok nadir olarak “menakirdendir” demiş ve bunu da “icmâ ile haram bid’at” diye nitelediği fiiller için söylemiştir.

Bu bilgilerden hareketle Osman b. Fûdî’nin referanslarına dayanarak mendup hükmünde olan meselelerdeki ihlali “mekruh bid’at”, vâcip hükmündeki bir meselenin ihlalini “haram bid’at”, haram hükmünde veya câiz değildir hükmünde olan bir meselenin ihlalini ise “icmâ ile haram bid’at” olarak nitelediği tesbit edilmiştir. Buradaki hükümlerle ilgili olarak da mezheplerin görüşlerini sunmakta ve bu görüşler doğrultusunda hükmü beyan etmektedir. Hatta bunu bariz olarak ortaya koyduğu bölüm seferi namazlarının kısaltılması başlığıdır. Seferde namazların kısaltılması hakkında, İmam Mâlik ve bazı ulemaya ait, sünnet olduğu

⁹⁰ Nesâî, “İdeyn”, 22; İbn Mâce, “Mukaddime”, 7.

⁹¹ Müslim, “Cum’a”, 43; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 6.

⁹² İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 49-50.

⁹³ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 54-55.

⁹⁴ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 52-53.

görüŖü bulunmakla beraber konu hakkında vâcip olduğu görüşünde olanlar da bulunmaktadır. Müellif konu hakkındaki görüşleri sunmuş, sonrasında seferde namazı kısaltmamanın hükmünü “Namazları seferde kısaltmanın sünnet olduğu görüşü dikkate alınırsa mekruh bid’at; vâcip olduğu görüşü dikkate alınırsa haram bid’attır.” diyerek belirtmiştir. Örneğin kadınların çarşı pazarda tesettürsüz dolaşmalarını, vakti girmeden namaz kılmayı “icmâ ile haram bid’at” olarak nitelendirmiştir. Müellifin fıkhi olarak müstehap, mendup olarak vasıflandırılan meslelere yaklaşımı ise şöyle değerlendirilebilir: Örneğin, Mevlîd-i Nebî merasimleri, bebeğin doğumu sonrası yapılan toplu yemek ikramı olan merasimler, ramazanda Kur’ân hatmi için camide toplanılması, buraya ağzı açık su kapları getirip şifa umulmasını müellif, bunların icrasında kadın erkek karışık bir ortam olmaması kaydıyla bu tür uygulamaların “câiz bid’at” olduğunu veya Hz. Peygamber’in ve selefin böyle bir teamülü olmaması sebebiyle “mekruh bid’at” hükmünde olduğunu belirtmiştir. Ancak bunların ihtilat, teganni gibi vesilelerle haram işlenen ortamlara dönüşmesi veya bunların dînî bir ibadet sayılarak yapılması durumunda câiz olamayacağını “haram bid’at” hükmünde olduğunu ifade etmiştir. Buradan da onun fıkhi açıdan sünnet olduğu kabul edilen meselelerin ihlali için “mekruh bid’at”, vâcip olanların ihlali için “haram bid’at”, haram olanların ihlali için de “icmâ ile haram bid’at” hükmüne ulaşmış olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Bid’at Literatürü

İslâm literatüründe bid’at konusu ile ilgili yazıldığı belirlenen kitaplardan ilki, hicri 3. yüzyılda Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh’a (öl. 287/900) ait olan *Kitâbü’l-bide’* adlı eserdir. İbn Vaddâh diye şöhret bulan müellif, Endülüs’te hadis tedris eden iki büyük hadis hâfızından biridir.⁹⁵ Endülüs’ün İslâm’ın doğduğu merkeze uzak bulunması ve bölge Müslümanlarının bilhassa Hristiyanlarla iç içe olması münasebetiyle bölgede yaşayan İslâm toplumunda bid’atların ortaya çıkmış olmasının, müellifi bid’atlar üzerine eser yazmaya sevk etmiş olabileceği düşünülmektedir.⁹⁶ Esra Şenocak’ın 2008’de eser üzerine *İbn Vaddah’ın Hayatı ve Hadisçiliği Üzerine* adıyla yazmış olduğu tezdeki bilgilere göre, görüşleri incelendiğinde bid’atı “iyi” ve “kötü” ayırımına tâbi tutmadığı anlaşılan İbn Vaddâh, Hicaz bölgesine gerçekleştirdiği ziyaretlerinde daha ziyade zühde dair rivayetleri öğrenip aktarmıştır. *Kitâbü’l-bide’* eserinde sünnete uyup bid’attan uzak durmanın mecburiyeti, bid’atların en başta nasıl tezahür ettiği ve yaygınlaştığı, ahir zamanda meydana çıkabilecek

⁹⁵ Abdulhacli Ahmed El-Huseysin, “Magrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”, çev. Murat Gökalp, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2005), 107-138.

⁹⁶ Abdulvehhab Gözün, “Bid’at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Özelinde-”, *Artuklu Akademi* 6/2 (Aralık 2019), 253-278.

fiten ve bid'atlar gibi meseleleri merfû, mevkuf ve maktû rivayetlerle ortaya koymuştur. Eserde tekrarlarıyla birlikte iki yüz seksen kadar rivayet, on dört konu başlığı altında sıralanmıştır. İbn Vaddâh'ın bu eseri kendisinden sonra kaleme alınan bid'atlar hakkındaki müstakil eserlere de kaynak teşkil etmiştir.⁹⁷ İbn Vaddâh, bid'atlarla mücadele konusunun, daha çok âlimlerle bağlantılı olduğuna odaklı olarak konuyu ele amış, siyasi sâiklere yer vermemiştir.⁹⁸ Eser 1980'de Şam'da, 1990'da Kahire'de Muhammed Ahmed Dehmân tarafından; 1996'da da Riyad'da Bedr b. Abdullah el-Bedr tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca eser üzerine M. A. Isabel Fierro doktora yapmış ve İspanyolca tercümesiyle birlikte yayınlamıştır.⁹⁹ *İbn Vaddâh'ın Endülüs Hadis İlmindeki Yeri ve Kitâbü'l-Bida' İsimli Eserinin Muhteva Tahlili* adıyla Şerif Karakurt'un 2020¹⁰⁰ yılında yapmış olduğu yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Bid'at konusu üzerine müstakil olarak yazılmış klasik eserlerden biri de yine Endülüs'lü Mâlikî âlimlerden olan Turtûşî'nin (öl. 520/1126), *Kitâbu'l-havâdis ve'l-bide'* adlı eseridir. İbn Ebî Rendeka/Vendeka diye tanınan müellif eğitimine Endülüs'te dünyaya geldiği Turtûşe'de başlamış daha sonra dönemin önemli ilim merkezleri olan Şam, Bağdat, Kahire ve civarlarında çeşitli ilim halkalarından istifade etmiş, çıktığı hac yolculuğu sonunda İskenderiye'de ikamete karar kılmıştır. Burada etrafında oluşan geniş bir öğrenci kitlesiyle ilim meclislerini sürdürürken bir yandan da halkın ahlâken ıslahına odaklanmıştır. İslâm'la bağdaşmayan toplumsal ve siyasi işleyişleri ve hükümleri tenkit ederek idarecileri ikaz etmiştir. Ayrıca ona göre bid'atların oluşmasının altında yatan asıl neden halkın sünnet konusundaki bilgisizliğidir. Eserinin mukaddimesindeki açıklamadan yola çıkılarak Turtûşî'nin dar kapsamlı bid'at anlayışını benimsediği, eserini telif etme amacının, şer'î asıllara uymayan birtakım bid'atları belirlemek ve açıklamak olduğu ve dinin aslına uygun yaşayıp bid'atlardan kaçınmanın zorunluluğuna dair Kur'ân, sünnet ve sahâbeden delilleri ortaya koymak olduğu söylenebilir. Turtûşî eserinde ayrıca Regâib ve Berat gecesi gibi belli

---

⁹⁷ Esra Şenocak, *Muhammed B. Vaddah'ın Hayatı ve Hadisçiliği* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 65-68.

⁹⁸ Özgür Kavak, "Memlûk Uleması ve Siyasetin Tanzim ve Tenkidi: İdris b. Beydekin Örneği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/62 (2022), 1-28.

⁹⁹ Mehmet Yaşar Kandemir, "İbn Vaddâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/435-436.

¹⁰⁰ Şerif Karakurt, *İbn Vaddâh'ın Endülüs Hadis İlmindeki Yeri ve Kitâbü'l-Bida' İsimli Eserinin Muhteva Tahlili* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

faziletli gün ve gecelerle ilgili yapılan bazı bid'at ameliyeyi açıklamıştır.¹⁰¹ Turtûşî'nin bu önemli eseri üzerine Ebru Adıyaman, 2022'de bir doktora tezi yapmıştır.¹⁰²

Bid'at konusunda *İttibâu's-sünen ve ictinâbu'l-bide'* adlı bir eser telif ederek konuya has eser ortaya koyanlar arasında yer alan bir diğer önemli muhaddis, Ziyâeddîn el-Makdisî'dir (öl. 643/1245). Müellif, Şam'da bulunan önemli muhaddisler arasında yer alır. Uzun rihleleri süresince çok sayıda hocadan ilim tahsil etmiş, aynı zamanda ders okutmuştur. Sünnete, ulemaya hürmet etmeyenlerden ve bid'at ehlinden rivayette bulunmamak hususunda çok titiz bir muhaddis olduğu belirtilmektedir. Bu durum onun bid'atlara olan hassasiyetinin de bir göstergesidir. *İttibâu's-sünen ve ictinâbu'l-bide'* adlı eseri ile bid'at olarak nitelediği bazı konulara dikkat çekerken aynı zamanda sünnete sarılmanın gerekliliğini de delilleriyle ortaya koymuştur. Ziyâeddîn el-Makdisî'nin eserinde üzerinde durduğu bid'atlar, daha ziyade bulunduğu çevrede yaygın bulunan, özellikle tasavvuf ehli arasında ortaya çıkan, İslâmî kurallara uymayacak şekilde mahremiyete dikkat edilmeyen, kadın erkek karışık şarkılı ve davul zurnalı zikir, semâ ve raks ortamlarıdır. Eseriyle bunlara dikkat çekerek toplumu bid'atlara karşı uyardı amaçlamıştır.¹⁰³ Ziyâeddîn el-Makdisî de bid'atlar konusunda idari konulara ve devlet adamlarına değinmemiştir.¹⁰⁴ Eser, 1987'de Muhammed Bedreddîn el-Kahvecî tarafından Şam'da; Ali Hasan Ali Abdülhamîd el-Halebî tarafından da 1988'de Demmam'da (Suudi Arabistan) neşredilmiştir.¹⁰⁵

Bid'atlar ve sünnete ittibâyaya dair yazılmış ilk eserden biri de Ebû Şâme el-Makdisî'ye (öl. 665/1267) aittir. Dımaşk doğumlu, hadis hâfızı, Şâfî fakîhi ve tarihçi olarak tanınan Ebû Şâme, aynı zamanda kıraat âlimidir. İhtilafli meselelerde görüş bildirmekten çekinmeyen ve hatta daha kuvvetli delilleri olduğunda mezhebine aykırı görüş belirterek fetva veren Ebû Şâme, çeşitli ilimlere olan vukûfiyeti sebebiyle "Zülfünûn" olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁶ Diğerlerinden farklı olarak bid'atı genel anlamda "hasene" ve "seyyie" diye iki kısma ayıran Ebû Şâme, mezhep imamının görüşü doğrultusunda kaleme aldığı *el-Bâ'is alâ inkâri'l-bide' ve'l-havâdis* adlı eserinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mevlidi dolayısıyla icra edilmeye başlanan merasimlerin, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra ortaya çıkan yeni ilimlerin "bid'at-ı

¹⁰¹ Gözü'n, "Bid'at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Özelinde-", 253-264.

¹⁰² Ebru Adıyaman, *Turtûşî'nin Hadîs Kullanımı ve Kitâbu'l-Havâdis ve'l-Bid'a İsimli Kitabının Değerlendirilmesi* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

¹⁰³ Gözü'n, "Bid'at Literatürünün Hikâyesi", 264-266.

¹⁰⁴ Kavak, "Memlûk Uleması ve Siyasetin Tanzim ve Tenkidi: İdris b. Beydekin Örneği", 1-28.

¹⁰⁵ Mehmet Efendioğlu, "Ziyâeddîn El-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/491-495.

¹⁰⁶ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme El-Makdisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/233-235.

hasene” olduğu icthâdında bulunmaktadır. Eserinde “Müstakbah Bid’atlar” başlığı altında zamanında yaygın olarak gördüğü Berat gecesine mahsus kılınan bin rekâtlık namazdan veya Regâib gecesine gibi belli zamanlara has icad edilenlerden bahsetmiştir. Konuyla ilgili Turtûşî’nin eserinden de istifade etmiştir.¹⁰³ Mekke, Kahire ve Hindistan baskıları bulunan eser 1990’da Meşhûr Hasan Selmân tarafından tahkîk edilerek Riyad’da basılmıştır.¹⁰⁶

Bid’atlar üzerine yazılan eserlerden bir diğeri, *el-İ’tisâm bi’s-sünne/el-Havâdis ve’l-bide* adlı eser olup Endülüslü Mâlikî fakîh İbrahim b. Musa eş-Şâtîbî’ye (öl. 790/1388) aittir. Şâtîbî, hayatını Endülüs’te dönemin en aktif ilim merkezlerinden biri olan Gırnata’da geçirmiş, Endülüs ve Kuzey Afrika ulemasından akli ve nakli ilimleri tahsil etmiştir. İlerleyen süreçte içinde bulunduğu toplumun İslâm’ın özünden uzak bid’at özelliğindeki icraatları dikkatini celbetmiş ve bunlarla mücadelesi başlamıştır. Bu durum onun ciddi tepkiler almasına yol açmış ve bazı iftira ve yaptırımlara maruz kalmıştır.¹⁰⁷ Şâtîbî eserinde bid’at meselesini akli ve nakli delilleriyle ortaya koymuş, bid’atların ve bunlara uyanların zararlarını açıklamıştır. Şâtîbî, bid’atları hasene ve seyyie şeklinde sınıflandırmayı uygun bulmamış, bunun yerine “hakiki” ve “izâfî” bid’at olarak ayırmış, İzzeddin b. Abdüsselâm ve talebesi Karâfî’nin bid’atları hükmi olarak beşe ayırması meselesine de karşı çıkmıştır.¹⁰⁸ Şâtîbî’nin *el-İ’tisâm*’ını diğer konuya dair eserlerden ayıran özelliği bid’at meselesini kavramsal açıdan tetkik eden bir amelin bid’at sayılma nedenlerinin kurallarını ortaya koyan en kuşatıcı eser olmasıdır. Onun üzerinde durduğu en tartışmalı konulardan biri farz namazların bitiminde hep bir ağızdan dua edilmesidir. Sonraları bu durum devlet başkanları için yapılan dualara dönüşüp siyasi bir hal alınca bunu bid’at ilan eden Şâtîbî imamlıktan azledilmiştir. Vefat edenin arkasından Yâsîn okunması, cuma hutbelerinde dört halifeyle beraber o günkü halifenin adının zikredilmesi, camilerde toplu yapılan Kur’ân hatmi, kadir gecesine tayin edilip toplu ibadetler yapılması, mevlîd merasimleri, tasavvuf mensuplarının nefis mücahedesine adına işi gücü terk etmesi, şeyhe bağlanmayı dînî mecburiyet telakki etmeleri, meclislerinde icra ettikleri zikir ve semâ törenleri gibi meseleler Şâtîbî’nin üzerinde durduğu bid’atlar arasında yer almaktadır.¹⁰⁹ Eserin çeşitli tahkîk ve basımları bulunmakla beraber 1997’de Mahmût Ta’me Halebî’nin ta’lîk ve tahrîciyle Beyrut’ta iki cilt birlikte basımı yapılmış, 2003’te Seyyid İbrahim’in tahkîki ile Kahire’de, 2007’de Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu

¹⁰⁷ Ahmed er-Reysûnî - Ali Hakan Çavuşoğlu, “Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/373-375.

¹⁰⁸ Nazım Büyükbâş, “İmam Şâtîbî’nin Usûl Bağlamında Bid’atleri Eleştiri Yöntemi”, *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, ed. Mahsum AYTEPE vd. 2/358-363 (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019), 358-363.

¹⁰⁹ Gözün, “Bid’at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Özelinde-”, 253-278.

Selmân'ın tahkîki ile Amman'da, 2008'de Muhammed b. Abdirrahman Şukayr'ın tahkîki ile Demmam'da basılmıştır.¹¹⁰ Ahmet İyibildiren ve Mustafa Özcan tarafından da Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır.¹¹¹

Konu hakkında yazılmış eserlerden bir diğeri, Mâlikî fakih İbnü'l-Hâc el-Abderî'ye (öl. 737/1336) ait olan *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-(tetimme) a'mâl bi-tahsîni'n-niyyât ve't-tenbîh 'alâ ba'zi'l-bida' (kesîrin mine'l-bida'i'l-muhdesse) ve'l-'avâ'idi'lleti'ntuhilet ve beyâni şenâ'atihâ ve kubhihâ* adlı eseridir. İbnü'l-Hâc el-Abderî, yaşadığı dönemde, Moğol istilaları ve Haçlı saldırıları nedeniyle buhranda olan Müslüman toplumlarında yaşanan, dinin aslına uymayan bir takım âdet ve geleneklere eseri ile dikkat çekmiş; inananların İslâm hakkında sahih bilgiye sahip olarak bunları hayatlarına geçirmelerini amaçlamıştır.¹¹² Fıkhî konuların ekseriyeti oluşturduğu eser, hoca ile öğrenci arası ilişkilere ve eğitime dair konuları da ele almakta olup eğitim-öğretim alanında klasik eserlere öncü konumunda bir yere sahiptir. Eser içeriğindeki eğitime olan katkıları, insanlar arası sosyal ilişkiler gibi konuları sebebiyle çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Eserin farklı basımları bulunmakla beraber tarih belirtilmeksizin dört cilt halinde Kahire'de son basımı yapılmıştır.¹¹³ Eser aynı zamanda Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-sünne*'de en çok atıfta bulunduğu kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bid'at konusu ile ilgili yazılmış diğer eserler arasında İdrîs b. Baytekin et-Türkmânî'nin (öl. 710/1310) bilhassa Memlûk hâkimiyetindeki bölgede yaşamış olması münasebetiyle bu yönetim altında yaşayan bid'atları konu aldığı ve bid'atların yöneticilerle irtibatını konu aldığı *Kitâbü'l-Lüma' fi'l-havâdis ve'l-bida'* adlı eseri sadece bid'atlarla ilgili olmayıp bu yönüyle daha çok siyasi bir özellik taşımaktadır.¹¹⁴ Konuyla ilgili Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-Emr bi'l-ittibâ' ve'n-nehî 'ani'l-ibtidâ'* adlı eseri, ayrıca 20. yüzyıl ulemasından Muhammed Bahî'e ait *Ahsenü'l-kelâm fimâ yete'allaku bi's-sünneti ve'l-bida'i mine'l-ahkâm*, İzzet Ali Atıyye'ye ait *el-Bid'a: Tahdîdühâ ve mevkîfü'l-İslâm minhâ* adlı eseri, Muhammed Abdullah Dirâz'a ait *el-Mîzân beyne's-sünne ve'l-bid'a* adlı eseri ve Ali Mahfûz'a ait *el-İbdâ' fi medârri'l-ibtidâ'* adlı eserler sayılabilir.¹¹⁵

¹¹⁰ Burhan Baltacı, "Ebû İshâk Eş-Şâtîbî (V. 790/1388) ve Yaşadığı Dönemde Gırnata", *İstem* 14 (Aralık 2009), 221-237.

¹¹¹ er-Reysûnî - Çavuşoğlu, "Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ".

¹¹² Saffet Köse, "İbnü'l-Hâc el-Abderî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/52.

¹¹³ Davut Işıkdoğan, "Eğitim ve Din Eğitimi Kaynaklarında Öğretmen Nitelikleri (Tarihsel Süreç)", *Şarkiyat* 11 (Nisan 2014), 1-17.

¹¹⁴ Kavak, "Memlûk Uleması ve Siyasetin Tanzim ve Tenkidi: İdris b. Beydekin Örneği", 1-28.

¹¹⁵ Yaran, "Bid'at".

Ayrıca Muhammed Abdüsselam Hadr eş-Şukayri'nin *es-Sünen ve'l-mübtede'ati'l-müteallika bi'l-ezkar ve's-salavât* adlı eseri, Said b.Nasr el-Ğâmidi'nin *Hakikatü'l-bid'a* adlı eseri, Abdülaziz b. Bâz'ın *Risâletü't-tahzir mine'l-bida'* adlı eseri yine çağdaş eserler arasında yer almaktadır. Konuya dair; Abdullah b.Süleyman el-Müni'nin, *el-Bid'a ve eseruhâ fi'l-inhirâf fi'l-İ'tikâd*, Ahmed b. Eş-Şirbâsî'nin *es-Sünne ve'l-bid'a*, Hasan Muzaffer er-Rezv'in *el-Bid'a fi mizani's-şer'*, Muhammed Şeltut'un *Esbâbu'l-bid'a medârruhâ*, Salih b. Fevzân Abdullah el-Fevzân'ın *Ta'rîfu'l-bid'a envâuhâ ve ahkâmuhâ*, Vardit Rispler'in *Toward a New Undersanding of the Term Bid'a*, Muhammed Talbî'nin *Les Bid'a*, Subhi Labib'in *the Problem of the Bid'a in the Light of an Arabic Manuscript of the 14th Century*, Muhammed Khalid Masud'un *the Definition of Bid'a in the South Asian Fatawa Literature*, G. H. A. Jynboll'un *On the Chronology of the Concepts Fitna And Bid'a* ve Ahmet Madazlı'nın *Kur'an-ı Kerim'i Okuma ve Anlama ile İlgili Bid'atler* başlıklı makaleleri ve Emrullah Yüksel'e ait *Les Idees Religieuses et Politiques de Mehmet Birkewî* başlıklı doktora tezi mevcuttur.¹¹⁶

Ali Çelik'e ait 1997 basım tarihli *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*¹¹⁷ adlı eser, bu kavramları açıklayan müstakil bir kitaptır. Saffet Sancaklı'nın *Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği*¹¹⁸, Kadir Gürler'in *Bid'at Kavramı Üzerine*¹¹⁹, Kasım Koyuncu'nun *Vehhâbîliğin Bid'at Anlayışı ve Bid'atlarla Mücadele Yöntemi*¹²⁰ adlı makalesi ve Selen Çepni'nin *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi*¹²¹ adlı yüksek lisans tezi de konuyu araştırdığımızda karşımıza çıkan çok sayıda çalışma arasında yer almaktadır.

İslâm tarihinde bid'atla ilgili yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bununla beraber bu çalışmaya konu olan; ilmi, siyasi ve tasavvufî kişiliğiyle; geniş kitlelerin İslâmlaşmasında; ahlaki, sosyal ve kültürel seviyelerinin yükselmesinde ve haklarının korunmasında önemli bir isim olarak karşımıza çıkan Osman b. Fûdî'nin (öl. 1232/1817), *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eseri; bid'at literatürünün de önemli halkalarından birini oluşturmaktadır. Eser, kendisinden önceki kaynaklara atıflar yaparak müellifin içinde bulunduğu toplumdaki bid'atları yansıtması, ortaya koyduğu bid'at tanımları ve yöneticilerle de bağlantılı olarak yapmış olduğu eleştirileri içermesi bakımından önem arz etmektedir. Yakın tarihte eser

¹¹⁶ Yazıcı, *İbn Teymiyyenin mecmû'u Fetâvâ isimli eserinde Ehl-i Bid'at fırkalarına bakışı*, 1-4.

¹¹⁷ Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 1997).

¹¹⁸ Sancaklı, "Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliliği", 21-46.

¹¹⁹ Gürler, "Bid'at Kavramı Üzerine", 57-78.

¹²⁰ Kasım Koyuncu, "Vehhâbîliğin Bid'at Anlayışı ve Bid'atlarla Mücadele Yöntemi", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Eylül 2022), 91-108.

¹²¹ Çepni, *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi*.

üzerine Adnan Arslan tarafından *Osman b. Fûdi'nin İhyâu's-Sünne Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış* başlığıyla bir makale yayınlanmıştır.¹²²

---

¹²² Adnan Arslan vd., “Osman b. Fûdi'nin İhyâu's-Sünne Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış”. *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Haziran - 2023), 85-113.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMAN B. FÛDÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Bu başlık altında Osman b. Fûdî'yi daha yakından tanımamızı sağlayacak bilgiler ayrıntılarıyla aktarılacaktır. Yaşadığı bölge, onun kimliğine yansıyan yönler belirlenmeye çalışılacak, eserler kısmi olarak tanıtılacaktır.

1. Osman b. Fûdî'nin Hayatı

Batı Afrika'da İslâm tarihinin sembolik bir figürü olan Osman b. Fûdî (1754-1817), 1754'te Taha bölgesindeki Maratta'da (bugünkü Nijer'de) doğmuştur.¹²³ Tam ismi, Osman b. Muhammed Fûdî b. Salih b. Harun b. Muhammedu Gurdo b. Muhammedu Jubbo b. Mamman Sambo b. Masiruna b. Eyyub b. Buba b. Ebubekir b. Musa Jakollo'dur. Esasen ismi Osman b. Muhammed olsa da babasının ünvanı ve nisbesi Fûdî olduğundan dolayı Osman b. Fûdî denilmektedir.¹²⁴ Babası Muhammed'e verilmiş olan bu unvan, Fûlânî dilinde "hikmet sahibi, âlim, fakih" anlamına gelmektedir. Ona Hevsâ dilinde Osman dan Fodio (Fodio'nun oğlu Osman), Fûlânîler arasında Usmanu Bi-Fûdiye denilmektedir. Ünvanı Şehu Arapça eş-Şeyh anlamında olup Hausa ve Fûlânî halkları arasında Shehu (Osman b. Fûdî) şeklinde kullanılmaktadır. Fûlânî kabilesine mensubiyeti sebebiyle el-Fûlânî denilmektedir.¹²⁵ "Dan", Fûlânî dilinde Arapça'daki "bin (oğlu)" anlamına gelen bir ektir. Şeyh'in adı Arapça kaynaklarda Usman b. Fûdî olarak geçmektedir.¹²⁶ Babası Muhammed Fodio bir İslâm âlimi olup takvası ile öne çıkan bir muallimdir.¹²⁷ Osman'ın annesi Havva'nın, Fas'ın ilk emiri I. Maulay İdris'in soyundan geldiği için doğrudan İslâm peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in soyundan geldiğine inanılmaktadır.¹²⁸ Şeyh Osman'ın kızı, Nana Asma,¹²⁹ oğlu ise Muhamed Bello'dur.¹³⁰

Fûlânî kabilesinin Toronkava aşiretine mensup olan Osman b. Fûdî'nin, on birinci göbekten dedesi Musa Jakollo'dan (öl. 854/1450) itibaren ailenin itibarı ve etkinliği artmış

¹²³ Seyni Moumouni, "Uthman (Osman) dan Fodio (1754–1817): Life and Religious Philosophy", *Oxford Research Encyclopedia of African History* (Mart 2021).

¹²⁴ Kadir Özköse, *Sûfi Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, 2004), 47-49.

¹²⁵ Ahmet Kavas, "Osman b. Fûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 33/4666-467.

¹²⁶ Kemal Kahraman, *Afrika'da Bir Direniş Öyküsü Osman Dan Fodio ve Sokoto Hilafeti* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017), 5.

¹²⁷ Murray Last, *The Sokoto Caliphate* (London: Ibadan History Series, 1967).

¹²⁸ International African Institute (IAI), "Genealogy of shaikh" (Erişim 12 Temmuz 2024).

¹²⁹ Nikki Merritt, "Nana Asma'u, Her Elegies and the Possibility of 'Insider Alternatives'", *African Languages and Cultures* 7/2 (1994), 91–99.

¹³⁰ Ahmet Kavas, "Muhammed Bello", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/510-511.

ulema sınıfından sayılmaya başlanmıştır. Aile, dînî baskılar sonucunda 15. yüzyıl ortalarında Senegal topraklarından günümüz Nijer Cumhuriyeti'nin batısına göçmüşlerdir. Burada Musa Jakollo nesli kendini şer'i esaslara bağlı olarak İslâm'a hizmete adanmış; aynı zamanda kültürel çalışmalarda bulunmak suretiyle de entelektüel bir varlık oluşturmuşlardır. Bu süreç içerisinde Osman b. Fûdî'nin mensup olduğu Toronkava Fûlânîleri, civar eyaletlere yerleşerek Gobir devletini kurmuşlar ancak daha sonra emirin baskıları ve kırk kadar âlimi katlinden dolayı 18. yüzyılın başlarında Osman b. Fûdî'nin müderris olan dedesi Muhammed Saad liderliğinde Maratta'ya hicret etmişlerdir. Osman b. Fûdî'nin doğumundan kısa bir süre sonra da babasının liderliğinde bir takım olumsuz sebeplerden dolayı olduğu düşünülen bir göç ile Maratta'dan Degel'e taşınmışlardır.¹³¹ Burada, babasından aldığı Kur'ân eğitimi başta olmak üzere Temel İslâmî ilimleri çoğu akrabası olan hocalarından almıştır. Bir yıl Agâdes'te yanında kaldığı hocası Cibrîl b. Ömer vasıtasıyla da tasavvufa intisap eden Osman b. Fûdî, Gobir'de eğitimine devam etmiş ve bu arada da genç yaşına rağmen Degel'de ders vermeye başlamıştır.¹³²

Uzak memleketlerden gelip kendisinden ilim ve hikmet dersleri ve sonrasında gereken icazeti alan talebelerinin, yurtlarına dönerek aldıkları ilimleri başkalarına aktarmasıyla Osman b. Fûdî'nin tesiri ve öğretisi gün geçtikçe geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Taraftarlarının çoğalmasından yöneticileri endişelendirmiştir. 1202/1788'de Gobir sultanının, Osman b. Fûdî'ye düzenlediği süikast ters tepmiş sonuç olarak sultana bağlı binden fazla sayıdaki âlim, sultanı bırakıp Şeyh Osman'ın meclisine katılmıştır. Bunun sonucunda sultan, Osman b. Fûdî'nin faaliyetlerine izin vermek, Müslüman halkın dînî yaşantısını engellemek, halkı ağır vergiler altında ezmemek ve zindanlardaki tüm siyasi hükümlüleri salıverilmek şartlarını içeren anlaşmayı kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak anlaşma, on yıl sonra yeni sultanın başa geçmesiyle hükümsüz kalmış, yeni sultan Nafata kontrol edemediği bu topluluğu bastırabilmek için tekrar İslâmî yaşantıyı engelleyen bir bildiri yayınlamıştır. Bildiri, net bir şekilde Müslüman topluma savaş açılmış niteliği taşısa da Osman b. Fûdî başlarda şahsına gösterilen düşmanlığa doğrudan karşı çıkmamış ve derslerine devam etmiştir.¹³³

Sultan Nafata'nın yerine geçen oğlu Yunfa da Osman b. Fûdî'yi suikastle öldürtmek isteyip muvaffak olamayınca Osman b. Fûdî Müslümanları, paganların tehditinden

---

¹³¹ Özköse, *Sûfî Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 47-49.

¹³² Kavas, "Osman b. Fûdî".

¹³³ Mervyn Hiskett, "Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları", çev. Kadir Özköse, *Dini Araştırmalar* 7/19 (Haziran 2004), 357-366.

kurtulabilmeleri için hicret veya cihad etmeye teşvik etmiştir. Osman b. Fûdî'nin "hicret" ifadesi, onun bu göçü İslâmî yaşamlarını engelleyen yönetimden uzaklaşarak, inançlarını yaşayabilecekleri başka bir yere, daru'l-islâm'a hicret etmek anlamını taşıyan, Hz. Peygamber dönemindeki hicretle bağdaştırmasıyla ilgili olmuştur. Önceki sultan Nafata zamanında tehdit ve zorbalıklar nedeniyle Kuzeydoğu'ya göçler başlamış ancak yeni Sultan Yunfa, Osman'ın taraftarlarını çoğaltmaması için artık hicreti yasakladığı gibi buna teşebbüs edenleri de şiddetle cezalandırıp mallarına el koymuş, hicret edenlerin bir kısmını öldürüp Osman b. Fûdî'ye ailesiyle Degel'i terketmesini emretmiştir. Ancak Osman yerinden ayrılmayı kabul etmemiştir. Osman b. Fûdî kabul etmese de Müslümanlar, onu Emîrû'l-mü'minîn, lider olarak seçmişler o da daha iyi mücadele edebilmek için yönetime en uzak olan Gudu denen yere göç etmişlerdir (1804).¹³⁴

Osman b. Fûdî liderliğindeki Müslümanlar, birkaç küçük çatışma sonrasında sultan komutasındaki orduyla yaptığı amansız bir savaştan zaferle çıkmışlardır. Sonrasında ise Osman b. Fûdî halife olarak kendisine biat davetini kabul eden liderlerle beraber Kuzey Nijerya'nın büyük bölümünü egemenliği altına almıştır.¹³⁵ Davet çalışmaları sonunda İslâm himayesi yayılmış Müslümanların düşmanlarının en büyük kalesi olan Gobir'in başkenti Alkalava 1223/1808'de düşmüş ve sultan öldürülmüştür. Böylece 1812'de Osman b. Fûdî, "Sokoto Sultanlığı (/Halifeliği)" veya "Nijerya Fûlânî Devleti" adıyla tanınan başkenti Sokoto olan İslâmî bir devlet kurmuştur.¹³⁶

Osman b. Fûdî iktidar arzusu güden biri değildir. Her ne kadar cihadı başlatan o olsa da halife ünvanı kendisinde kalmakla beraber, aktif anlamda siyasetten bir anlamda çekilmiş, oğluna devrettiği doğu eyalet yönetim merkezinden başka batı eyaletlerinin idaresini de kardeşi Abdullah'a bırakmıştır. Hayatının geri kalan kısmını, vefatına kadar beş yıl Sifave'de ve daha sonra iki yıl Sokoto'da ilimle meşgul olarak ve devletin hukuki ve idari yapısını düzenleyen eserler yazarak geçirmiştir. Sokoto'da (bugünkü Nijerya'da), 3 Cemâziyelâhir 1232'de (20 Nisan 1817) 63 yaşında vefat etmiştir. Mezarı bugün bile hala Nijerya, Nijer ve Çad Müslümanları tarafından ilgiyle ziyaret yeri olarak kabul görmektedir.¹³⁷

---

¹³⁴ John Owen Hunwick, "Batı Afrika'da Ortaya Çıkan Tasavvufî Direniş Hareketleri", çev. Kadir Özköse, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 379-392.

¹³⁵ Academia, "Osman dan Fodio ve Sokoto Hilafeti".

¹³⁶ Ahmet Kavas, "Sokoto", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/351-352.

¹³⁷ Kavas, "Osman b. Fûdî".

1.1. Osman b. Fûdî'nin Yaşadığı Dönem

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde İslâm'ın başka kıtalara yayılışının kapısı Tebük seferi ile açılmış, Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde başlayıp Hz. Ömer döneminde çoğunlukla tamamlanmış olan Şam bölgesi fetihlerinin sonrasında Kuzey Afrika'nın doğusunda bulunan Mısır, Amr b. As komutasında fethedilmiştir. Daha sonra Hz. Osman döneminde valiliğe tayin edilen Abdullah b. Sa'd ile Kuzey Afrika fetihleri devam etmiştir. Hicretin 34. yılında (654) kazanılan Trablusgarp zaferi ile Kuzey Afrika fetihleri başlamış ve devam etmiştir. Hz. Ali'nin halifeliği zamanında iç savaşlar nedeniyle fetihler biraz yavaşlamış, sonrasında Emevîler devrinde fetihler Anadolu ve Ermenistan, Hindistan ve Kuzey Afrika şeklinde üç ayrı bölgede devam etmiştir. Kuzey Afrika'daki fetihler önce Muâviye b. Hudeyc (öl. 52/672) daha sonra Ukbe b. Nâfi' (öl. 62/682) komutasında gerçekleşmiştir.¹³⁸

Ukbe b. Nâfi'in karargâh olarak inşa ettiği Kayrevan şehri (50/670) onun gayretiyle yürütülen İslâmlaşma faaliyetleri için de önemli bir merkez olmuştur. Akdeniz'in Rum hâkimiyetinde olması, fetihleri yavaşlatsa da Hassân b. Numân (öl. 85/704 [?]), Züheyr b. Kays (öl. 695-96)¹³⁹ ve Târik b. Ziyâd (öl. 102/720) gibi komutanların çabalarıyla Berberîlerin çoğu Müslüman olmuş, sonuç olarak Kuzey Afrika'nın İslâmlaşması Endülüs bölgesi fetihlerinin yolunu açmıştır.¹⁴⁰ Takriben yetmiş yıl süren fetih hareketleri sonucunda İfrîkiyye ve Mağrib bölgesinin tamamı Müslümanların eline geçmiş, bölgede güven ortamı sağlanmıştır.¹⁴¹ Kuzey Afrika bölgesi; Doğu İslâm dünyasına göre batıda yer alan, Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan bir bölge olarak, Güney Sahra kaynaklarında "Mağrib" adıyla yer almaktadır.¹⁴²

Endülüs Emevî Devleti'nin (756-1031) de etkisiyle, Kuzey Afrika'da 8-9. yüzyılda başlayan Arap hâkimiyeti daha sonra bölge halkıyla Araplar arasındaki ticaret ilişkileri vasıtasıyla yaygınlaşmış, bölgede çoğunlukla Arapların hâkim olduğu bir dönem geçirilmiş ve bölge üzerinde İslâm'ın tesiri artmıştır. Bölgeyi kurulduğu dönemden itibaren etkisi altına alan bir başka unsur Şîî Fâtımî Devleti'dir (909-1171). Şîîler Afrika'da yaklaşık altmış yıl

¹³⁸ Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 159-173.

¹³⁹ Nadir Özkuyumcu, "Kayrevan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/88-90.

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Atçeken, "Târik b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/24-25.

¹⁴¹ İsmail Hakkı Atçeken, "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (Ağustos 2005), 21-23.

¹⁴² İbrahim Harekât, "Mağrib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/314-318.

hâkimiyet sağlamaya çalışmışlar, ancak bölgenin coğrafi yapısı ve bilhassa halkın kuvvetli desteğini alan Sünnî Mâlikî âlimlerinin direnişiyle bölgede tutunamamışlardır.¹⁴³

Bölgede Sünnî İslâm anlayışının ve Mâlikî mezheb etkisinin oluşmasına katkıda bulunan bir başka etken 11. ve 12. yüzyıllarda sırasıyla Murâbitûn ve Muvahhidûn devletlerinin kurulmasıdır. Bu devletler İslâm'ın milli bir dava haline gelmesini ve Berberîler arasında kökleşmesini sağlamıştır.¹⁴⁴

Murâbitlar (1056-1147), Mağrib'i Mâlikî mezhebine bağlı dînî bir anlayış etrafında birleştirmişler, ilk defa Kuzey Afrika'yı ve Endülüs'ü hâkimiyeti altına alan güçlü bir devlet olarak o dönemde çöküşe başlayan Endülüs'ün dört asır daha müslümanların elinde kalmasında büyük bir rol oynamışlardır. Bu devletle beraber Fas ve bütün Kuzey Afrika önemli bir bölge haline gelmiştir. Aynı zamanda Sudan, Sahrâ, Moritanya, Mali, Nijer Cumhuriyeti ve Kuzey Nijerya'nın tarihinde izleri günümüze kadar gelen kalıcı etkiler oluşturmuşlardır. İslâm dini Batı Sudan'da Murâbitlar döneminde yaygınlaşmış, Timbuktu ve Cenne şehirleri kısa bir zamanda mühim merkezler haline gelmiştir. Yine daha sonra kurulan ve bölge üzerinde kalıcı etkiler oluşturan bir diğer devlet 1130-1269 yılları arasında varlık gösteren, Muvahhidler devletidir. Murâbitlar gibi bu da bir Berberî hanedanlığıdır.¹⁴⁵

Devletin kurucusu; eylemci bir yapıya sahip, zengin din ilimlerinin yanı sıra Kurtuba'da ve doğuda İslâm dünyasının başlıca ilim merkezlerinde on yıl ilim almış, hac farızasını da yerine getirip yurduna dönmüş olan İbn Tûmert'tir (öl. 524/1130). Zamanında yaşanan birtakım inanç bozukluklarını “Menâkir” olarak adlandırmıştır. Kendi devletini ilan etmeden önce dönemin Murâbit devlet başkanlarına uyarılarda bulunmuş ancak onlar iş başında buldukları müddetçe bir ıslah hareketinin başarıya ulaşmasının mümkün olmadığına kanaat ederek, var olan düzeni yıkıp yerine yenisini kurmak amacıyla mehdîliğini ilan ederek taraftarlarıyla bu devleti kurmuştur. Muvahhid hükümdarlarına da “Emîrül-mü'minîn” denilmiştir.¹⁴⁶

Osman b. Fûdî'nin, kendisinden önce de dönem ulemasının birtakım yanlış inanış ve uygulamaları münker kabul edip bunlarla mücadele ettiği görülmekte, onun yaşadığı bölgenin

---

¹⁴³ Eymen Fûad Seyyid, “Fâtımîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/228-237.

¹⁴⁴ Kadir Özköse, “Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da İslâm ve Tasavvuf”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/7 (2001), 157-184.

¹⁴⁵ İsmail Yiğit, “Murâbitlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/152-155.

¹⁴⁶ Mehmet Özdemir, “Muvahhidler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/410-412.

tarihinden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Muvahhid yöneticilere “Emîrû'l-mü'minîn” denilmesi ve Osman b. Fûdî'ye de halifeliğini ilan etmeden önce taraftarlarınca bu ünvanın verilmesinin, ilk defa görülen bir durum olmadığını ortaya koymaktadır.

Muvahhidler döneminde tefsir ve kıraat başta olmak üzere ilme büyük önem verilmiş, camilerde ve medreselerde farklı bilim dallarında Arapça olarak daha üst seviyede öğretim yapılmıştır. İbn Tûmert'in Kur'ân ve Sünnet'e dönüş çağrısının bir sonucu olarak Muvahhid yöneticileri Endülüslü muhaddislerin Mağrib'e gelmesine teşvikte bulunarak hadis çalışmalarının aktif hale gelmesini sağlamışlardır. Bölgede kelâm ilmi canlanmış; Eş'arîlik yayılmıştır. Bir kısım fukahânın itirazına rağmen tasavvuf da bölgede güçlü bir etkiyle ortaya çıkmıştır. Medyeniyye tarikatının kurucusu Ebû Medyen (öl. 594/1197) ve tasavvufun Kuzey Afrika'daki en büyük temsilcilerinden biri ve Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin (öl. 656/1258) şeyhi olan Abdüsselâm b. Meşîş el-Hasenî (öl. 625/1228 [?]) dönemin halifelerinden ilgi ve saygı görmüştür.¹⁴⁷ İbn Tûmert'in Kur'ân ve sünnete dönüş çağrısı ve bunun sonucunda sünneti ihyâ hareketi Osman b. Fûdî'yi kendi dönemi için harekete geçiren etmenlerden olabilir.

Bölge daha sonra Memlüklerin yönetimine geçmiş 1516'da gerçekleşen Mercidâbık savaşında Yavuz Sultan Selim'in zaferiyle bu devletin bölgedeki etkisi azalmış ve 1517'de Mısır'ın fethiyle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki 400 yıllık hâkimiyeti başlamıştır. Endülüs Emevî devletinin yıkılması ve 1492'de Gırnata'nın işgali ile İspanya'da Müslümanların hâkimiyetinin sona ermesi ve Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin etkisiyle bölgedeki Arap modelli yönetim şekli değişmiştir. Türk, Memlük ve Moğol riyaset şekillerinin etkisinde bir halifelik sistemine dayanan bu yönetimler, önceden hâkim olan kabile ordularına göre küçük bir birimin desteklediği köleli ve paralı askerlerden müteşekkil bir idare biçimidir. Bu özerk yönetim şeklinde, bölgede padişah tarafından atanan “Dayı” ve “Beyler” idareyi sağlamıştır.¹⁴⁸ Hem bu Dayı, Bey, Paşa ve Ağalar hem de Anadolu'dan gelip bu bölgelere yerleşen Türkler, bölge halkıyla sulh ve güven içinde yaşayarak Batı emperyalizmine karşı ortak tutum sergilemiş bölgenin korunmasını sağlamıştır.¹⁴⁹

17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika'da var olan Osmanlı idaresi sömürgeci Avrupa'nın buralara uzanmasını da engellemiştir. Bölgedeki Osmanlı tesiri ve bölge devletlerinin Osmanlı'ya bağlılığı 20. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Yaklaşık dört

¹⁴⁷ Özdemir, “Muvahhidler”.

¹⁴⁸ Onur Çapar, “Bağımsızlıktan Sonra Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi Süreç: Fas ve Libya Örneği”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2 (Haziran 2020), 685-708.

¹⁴⁹ Selim Hilmi Özkan, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika”, *Avrasya Etüdlere* 40/2 (Aralık 2011), 287-300.

asır Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Kuzey Afrika, 19. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlerin hâkimiyetine geçmiştir.¹⁵⁰ Kuzey Afrika'da çok farklı özelliklere sahip topluluklar bulunmaktadır. Bölgeyi oluşturan nüfus içinde etnik köken, mensup oldukları aşiret ve kabile, yerleşim bölgelerine göre nüfusun dağılımı, mensup oldukları din ve mezhep gibi özellikler açısından var olan farklılıklar, bu çeşitliliği oluşturmaktadır. Ayrıca tarihi süreç içerisinde bölgede hâkimiyet gösteren farklı devletlere göre farklı yapılanmalar meydana gelmiştir.¹⁵¹

Mısır hariç, tüm Kuzey Afrika'da bulunan, Asya halklarından olup göç ederek buralara geldikleri tahmin edilen yerel halka Berberîler denilmiştir. Bölgedeki (Mağribî) ülkeler İslâm öncesinde Romalıların hâkimiyetinde kalmış olsa da idareyi yerli reislerle (Deguli) bırakmak zorunda kalmışlardır. Berberîler arasında İslâm öncesinde çeşitli dinler yaygın olup çoğunluk sabîî yani yıldız ve güneşe tapan gruplardır. Putperestler ve az da olsa Yahudi ve Hristiyanlar da bulunmaktadır. Berberîler zamanla Müslüman Araplarla karışmış birbirinden ayırt edilemez hale gelmişlerdir.¹⁵² Bölgede çoğunluğu oluşturan Berberîler, mizaç olarak sert ve mevcut düzene karşı çıkan bir yapıdadırlar. Ancak İslâm'a girdikten sonra Araplarla benzeşerek eski dil ve âdetlerini bırakmış, beş yüz yıl içerisinde halifeye bağlı birçok devlet kurmuş, meşhur birçok fakih yetiştirdikleri gibi Mâlikî mezhebinin resmî hâmisi durumuna gelmişlerdir. İmam Mâlik'in yetiştirdiği büyük fakihlerin büyük bir kısmının Kuzey Afrika ve Endülüslü olması nedeniyle de bölgedeki hukuk sistemini Mâlikî mezhebinin görüşleri şekillendirmiş, uygulanan şer'î hükümlerle beraber zamanla değişebilen örfî hukuk da uygulanmıştır.¹⁵³

19. yüzyılda Kuzey Afrika'da bilhassa Nijerya'da bulunan iki önemli etnik zümre, Hausa ve Fûlânîler'dir. Hausa halkı bir etnik zümreden ziyade Hausa dilini konuşan farklı etnik gruplardan oluşan toplumu ifade eder. Milâdî 10. yüzyılda olduğu varsayılan göçler sonucunda Batı Sudan taraflarından göç etmiş ve bölgede yedi ayrı Hausa site devleti kurmuşlardır. Bölgede yaşayan savaşçı ve çatışmacı bir yapıda olan ve merkezi otoriteden uzak dağınık biçimde yaşayan yerli halkla kısa zamanda kaynaşarak kurmuş oldukları korunaklı site devletlerinde bölge halklarını idarelerine almış ve yeni topraklar

---

¹⁵⁰ Ahmet Kavas, "Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (Eylül 2003), 513-528.

¹⁵¹ Hamza Akengin - Hatice Kübra Gürçay, "Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (Ocak 2015), 19-40.

¹⁵² Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/478-483.

¹⁵³ Halil Cin, "Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslâm'ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 2/2 (Mart 1991), 15-38.

kazanmışlardır. Civar halklar üzerinde oluşturdukları etkiyle bölgede Hausa dilinin geniş çapta yaygınlaşmasını ve Hausa âdet ve törelerinin yerli halklar tarafından benimsenmesini sağlamışlardır.¹⁵⁴

15. yüzyılın sonundan itibaren tüm Hausa bölgelerinin Bornu hâkimiyetine girmesiyle birlikte pek çok İslâmî kavram Hausa diline geçmiş ve hatta İslâm hukukunun bazı hükümleri benimsenmiştir. Bu dönemden itibaren bölge Hausa adıyla anılmaya başlanmış bölgede yaşanan çeşitli savaşlar sonunda 18. yüzyıldan itibaren çoğu ismen de olsa Müslüman, bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmelerin arasında 854/1450 gibi erken tarihlerde Mali'den Hausa'ya göçmüş bulunan ve kendilerini Hausalı addeden Fûlânî toplulukları 18. yüzyıla gelindiğinde hatırı sayılır bir çoğunluğa ulaşmış, sonradan hüküm süren Habe Krallıklarından çoğunu ortadan kaldırmıştır. Günümüz Kuzey Nijerya'sını oluşturan bölgede meydana gelen direniş hareketleri bölgenin yakın tarihinde derin izler bırakmıştır. Osman b. Fûdî, bu savaşlarda etkin rol oynayan isim olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁵

18. yüzyılda Hausa ile özellikle Bornu gibi komşu ülkeler arasında oluşan siyasi ve ticari ilişkilerin kesişim noktasında bulunan Timbuktu, erken dönemlerden itibaren İslâmlaşırma çalışmalarının sistemli bir şekilde yapıldığı Orta çağ İslâm Dünyasının gözde merkezlerinden biri olmuştur. Timbuktu Camisi, Endülüslülerin varisi sayılan üniversite kampüsü niteliğinde olmuştur. Dînî ve dünyevî ilimleri bir arada öğrenen Timbuktu uleması, alanlarında icâzeti hak kazandıktan sonra ticaret kâfileleriyle Hausa gibi güney coğrafyalara ulaşmışlardır. 18. yüzyıl başlarından itibaren Hausa'da eğitim, Timbuktu müfredatıyla sınırlı kalmamış Arap edebiyatının ve İslâmî ilimlerin yeni örnekleri ortaya konmuştur. 19. yüzyılın başından itibaren Hausa dilinde de eserler yazılmaya başlanmıştır.¹⁵⁶

Hausalılardan sonra ikinci önemli etnik kimliği oluşturan Fûlânîler dünyanın en büyük göçebe topluluklarından biridir. Çad gölünün doğu kıyısındaki Wadai'den Senegal'in Atlantik kıyılarına kadar uzanan geniş bir alana yayılmışlardır. Kendilerine Fulbe diyen Fûlânîler, bin yıldan fazla bir zamandır gruplar halinde bölgede yer alıp çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bu topluluğun ismi bazı bölgelerde Fulfulde olarak söylenmekle beraber tahmini olarak ilk defa Makrîzî (öl. 845/1442) tarafından Arapça olarak Fûlânîyye şeklinde kullanılmış, Abdurrahman es-Sa'dî'nin *Târîhu's-Sûdân* adlı eserinde de bu haliyle yer

¹⁵⁴ Özköse, *Sûfî Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 29-36.

¹⁵⁵ Hiskett, "Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları", 357-366.

¹⁵⁶ Mervyn Hiskett, "Kuzey Nijerya", çev. Kadir Özköse, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 249-260.

almıştır. Onlar Siyah Afrika’da beyaz ırka mensup tek topluluktur. İslâm’la ilk olarak 11. yüzyılda Kuzey Afrikalı Arap ve Berberî tüccarlar ile Murâbıtlar’ın faaliyetleri ve yerel halkla evlilikleri sonucu karşılaşmış, İslâm’ın bölgede etkinliğinin artmasıyla da bilhassa 18-19. yüzyıllarda putperest kabilelere karşı başlatılan cihad hareketleri ile Müslüman olmuşlardır. Çoğunlukla koyu dindar kişilikleriyle bilinen Fûlânîler’den göçebe hayat sürenler arasında putperestlik âdet ve töreleri devam etmektedir. Çad’dan Senegal’e kadar geniş bir bölgeye yayılan Fûlânîler’in birbirini desteklemesi sonucu birtakım önemli devletler kurulmuştur.¹⁵⁷

Fûlânîlerin fiziki yapıları açısından siyâhî Afrikalılara benzememeleri nedeniyle Kuzey Afrika Berberîlerinin, Habeşlilerin, Hintlilerin ve hatta Malayların soyundan geldikleri şeklinde iddialar bulunmaktadır. Bununla beraber folklorlarında bulunan hikâyeler arasında rastlanan anlatılarda soyları Ukuba’ya dayandırılır. Ukuba, Kuzey Afrika fethini gerçekleştiren ve Kayrevan şehrini inşa eden Ukbe b. Nâfi’ (öl. 62/682)’dir. Folklorik anlatılarında, Ukbe b. Nâfi’ (öl. 62/682) ve evliliğinden bahsedilmesi, ayrıca konuştukları dilin yapısı, bu topluluğun fetihlerle bölgeye gelen Ortadoğu kökenli bir millet olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.¹⁵⁴

14. yüzyıl sonunda kurulan Mâsînâ Fûlânî Devleti çeşitli saldırılara karşı koymuş ancak 18. yüzyılın sonunda ise Bambara işgalleri ve Tuareg yayılcılığı arasında kalmadan önce Gao Faslıları’nın denetimine girmişlerdir. 1810-1844 yılları arasında en parlak dönemini yaşayan Mâsînâ Fûlânî Devleti başkanı Ahmedü Lobbo, Osman b. Fûdî liderliğindeki cihad hareketlerine katılarak bölgede yaşayan putperest kabileler arasında İslâmiyet’i yaymaya çalışmıştır. 1815’te Bani nehri kıyısında Hamdullahi (Hamdallay) şehrini kurarak başkent yapan Ahmedü Lobbo, askeri ve mali sistemi oturtarak bütün Fûlânîler’in ve Bambara kabilesinin önemli bir bölümünün İslâmiyet’e girmesini sağlamıştır.¹⁵⁸ Osman b. Fûdî, 19. yüzyılın başında yaşadığı toprakların tarihinin şekil almasında etkin rol oynayan ve neredeyse bir asır boyunca bölgenin en güçlü devleti olarak kalan¹⁵⁹ Sokoto Halifeliğini kuran ve ilk halifesi olarak hüküm süren Fûlânî bir âlim, İslâm dini öğretmeni, devrimci ve filozoftur.¹⁶⁰

Osman b. Fûdî’nin incelediğimiz eserinde değindiği konular, onun yaşadığı bölge içinde nasıl yoğurulduğunu bize göstermektedir. Âlimlerin yetiştiği bir topluluğa mensubiyeti

¹⁵⁷ İsmail Hakkı Göksoy, “Fûlânîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/215-216.

¹⁵⁸ Kadir Özköse, “Batı Afrika’da Kurulan İki Derviş Devlet: Sokoto Hilafeti (1232-1317/1817-1900) ve Masina Devleti (1318-1279/1819-1862)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2003), 173-202.

¹⁵⁹ Kavas, “Muhammed Bello”.

¹⁶⁰ İbraheem Sulaiman, *The African Caliphate: The Life, Works & Teaching of Shaykh Usman dan Fodio (1754-1817)* (London: Diwan Press, 2009), 1-18.

onun ilmi alt yapısını oluştururken yaşadığı bölgede yaşanan çatışmalar onun mücadelecî ruhunu beslemiş, hayatını adadığı İslâmî düşünce ve sünnete olan bağlılığı onu etrafında gördüğü yanlışlara ve sapmalara duyarsız kalmamaya ve mücadeleye yöneltmiştir. Yaşadığı bölgedeki hukuki alt yapıyı oluşturan Mâlikî mezhebi onun eserine de yansımış, başvurduğu kaynakların çoğunluğunu oluşturmuştur. Bölgede etkin bir rol oynayan tasavvufî yapılanmalar onun da mensubiyetine sebep oluşturmuş ve “Şeyh” olarak bir öğretinin başında rol alması sonucunu doğurmuş ve eserlerine de yansımıştır. Osman b. Fûdî’nin *İhyâu’s-sünne’de* çokça atıfta bulunduğu, Ahmed Zerrûk’un (öl. 889/1493-94) *‘Umdetü’l-mürîdi’s-sâdik* adlı tasavvufî eseri de bunu doğrulamaktadır.

1.2. Siyasi Kimliği

Osman b. Fûdî, hocası Şeyh Cibrîl dolayısıyla çevresinde çok çabuk farkedilen ve sevilen bir âlim olarak tanınmıştır. Şehu Osman’ın bulunduğu meclislerde hakkı söylemekten çekinmemesi, bu konudaki ciddi ve kararlı duruşu siyasileri rahatsız etmiş hatta Bawa kralı kendisini öldürmek için 1788’de suikast düzenlemiş ama başarılı olamamıştır. Müslüman halka yapılan baskılar artıp İslâmî hayatın kısıtlanması cihadı tetiklemiş gerçekleşen mücadeleler sonunda Osman b. Fûdî’nin kurduğu devlet Atlantik sahillerinden Timbuktu’ya kadar uzanan geniş bir bölgeye hâkim olmuş ve Sokoto Halifeliği olarak anılmıştır.¹⁶¹

Osman b. Fûdî’nin yaşadığı Hausa topraklarına İslâm, 14. yüzyılda girmeye başlamış olsa da ilerleyişi yavaş olmuştur. Yöneticilerden İslâm’ı siyasi ve ekonomik yararlar elde etmek için tercih edenler, halkın İslâmlaşmasında etkisiz kalmış hatta hem İslâm’ı hem de yerel inanç ve kültürü kendi iktidarları için kullanmışlardır.¹⁶² Zamanla Müslüman halkın da İslâm dışı inanç ve kültür içinde mücadele etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. İşte bu süreçte Osman b. Fûdî’nin cihad hareketi onu siyasi liderliğe taşımış, bulunduğu bölgede geniş kitleler üzerinde hâkimiyet elde ederek Sokoto Halifeliğini kurmuştur. Onun putperest kabileler üzerinde sağladığı egemenlik, bid’atlarla mücadelesi ve sünneti savunusu bugünkü Nijerya’nın İslâmî temellerini oluşturmuş, aynı zamanda Kadîrîyye tarikatına bağlılığı sünnete dayalı bir tasavvuf anlayışının gelişmesinde öncülük etmiştir.¹⁶³

Sokoto Halifeliği’nin ilanına kadar geçen süreçte onun önderliğindeki cihad hareketi ile Fûlânîler neredeyse bütün Hausa topraklarına hâkim olmuşlardır. Devletin siyasi nüfuzu

¹⁶¹ Özköse, “Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika’da İslâm ve Tasavvuf”, 157-184.

¹⁶² Kıyak – Kul, “Nijerya’da Müslüman Hausalarda Geleneksel İnançların Kalıntıları”, 48-67.

¹⁶³ Munich Personal RePEc Archive (MPRA), “Shehu Uthman Dan Fodio and his economic ideas” (Erişim 24 Kasım 2024).

batıda Nijer Irmağı ve Gurma, güneyde Benue Irmağına, uzak bölgelere kadar yayılmıştır.¹⁶⁴ Bugünkü Nijerya'nın merkezi olduğu Sokoto Halifeliği, Batı ve Orta Afrika'da 19. yüzyıl boyunca hâkim olmuş, bölge insanının yerel kültür ve medeniyetleri üzerine inşa edilmiş bir yapıdır. Afrika İslâm toplumunun sömürgecilere karşı direnişidir. Bu yapının mimarı Osman b. Fûdî, İslâm medeniyetinin merkezine çok uzak bir bölgede ortaya çıkan bir âlim lider olarak, bölgesel bir İslâm toplumu ve sistemi oluşturmak istemiş ve bunu başarmıştır. Afrika'da ortaya çıkan büyük siyasi birlikler içinde oldukça seçkin ve güçlü bir siyasi ve ekonomik oluşum ortaya koymuştur. Onun kurduğu Sokoto Halifeliği, bugünkü Nijerya ve etrafındaki beldeleri kapsayacak şekilde takribi 100 yıl (1808-1903) varlığını sürdürmüştür.¹⁶⁵ Onun cihadının Senegal'den Kızıldeniz'e kadar savan boyunca yayılan etkisi, tıpkı Fransız Devrimi gibi, 19. yüzyılda Avrupa tarihinin gidişatını etkilemiştir.¹⁶⁶

2. İlmî Kişiliği ve Eserleri

Osman b. Fûdî, gençken ailesiyle birlikte göç etmiş olduğu Degel'de Kur'ân öğrenimine başlamıştır.¹⁶⁷ Mâlikî mezhebine mensup olan babasından ve diğer hocalarından küçük yaşta almış olduğu Kur'ân eğitimi sonrasında Kur'ân tilaveti ve kıraatı konusunda iyi bir meleke elde etmiş, küçüklüğünden itibaren Kur'ân sevgisiyle yetişmiş ve hayatı boyunca Kur'ân'ı tefekkür ve teennî ile okumaya gayret etmiştir. Temel eğitimini babasından almış, dînî ve ilmi alandaki temayüzü ile saygınlık kazanmıştır. Seçkin bir aileye mensubiyeti, onun iyi bir eğitim almasına ve tanınmasına olanak sağlamıştır. Osman b. Fûdî'nin Kur'ân hafızlığı ile başlayan ilmi hayatı bölgenin seçkin müderrislerinden aldığı derslerle devam etmiştir. İdealist bir kişiliğe sahip olan Osman, geleneksel icâzet usulüne uygun şekilde almış olduğu ilimlerle ders okutma liyakatına daha yirmili yaşlarında erişmiş, eser verecek duruma gelmiş ve önemli başarılar elde etmiştir.¹⁶⁸

Abdurrahman b. Hâmid'den sarf, nahiv, gramer ve belâgât ve Muhammed Sambo ve Osman Bindûrî'den Mâlikî fihkî; Hâşim Bazamfare ve Ahmed b. Muhammed b. Emin'den

¹⁶⁴ Hiskett, "Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları", 357-366.

¹⁶⁵ Academia, "Osman dan Fodio ve Sokoto Hilafeti" (Erişim 12 Temmuz 2024).

¹⁶⁶ MPRA, "Shehu Uthman Dan Fodio and his economic ideas".

¹⁶⁷ Thomas Hodgkin, "Usman dan Fodio", *Britannica Ansiklopedisi* (Erişim 12 Temmuz 2024).

¹⁶⁸ Özköse, *Sûfî Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği*, 49-50.

tefsir; Muhammed b. Râcî'den hadis icâzeti almıştır.¹⁶⁹ Bu genç yaşına rağmen Degel'de okulunu kurmuş ve İslâm'a sıkı sıkıya uyulması için vaazlarına başlamıştır.¹⁷⁰

Amcası Osman Bindûrî, örnek aldığı hocalarının başında gelmektedir.¹⁷¹ Osman Bindûrî; ilmi, takvası ve dürüstlüğüyle, eğitim ve öğretimde disipline verdiği önemle, gerçeklerin üzerine çekinmeden gitmesiyle tanınan bir âlimdir. Mâlikî fikhının önemli eserlerinden *Muhtasarü Halîl*'i okuyup iyice özümsemiştiği hocası, Osman b. Fûdî'nin İslâmî kimlik ve düşüncesinin oluşmasında ve siyasi kimliğinin teşekkülünde önemli etkiler meydana getirmiştir. Osman b. Fûdî'nin peygamber sevgisini, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğdeki hassasiyetini, şirk ve küfre karşı mücadelesini siyer kaynaklarından inceleyerek öğrenmesi hususunda da hocasının önemli bir yeri bulunmaktadır. Onun sünnete uyma ve bid'attan sakınma konusundaki mücadelecî yaklaşımında, Osman Bindûrî'nin büyük etkisi olmuştur.¹⁷²

Hadis ilmini öğrendiği Muhammed b. Râcî, Osman b. Fûdî'nin kendisinden Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'ini okuduğu bir âlimdir. Onun daha sonra yazacak olduğu *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eserinde sünnetleri ele alırken temeli oluşturan, bu hocasından aldığı *Sahîh-i Buhârî* dersleri olmuştur.¹⁷³ Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-sünne* eserinde de tespit ettiğimiz gibi muteber hadis kaynaklarından nakillerde bulunarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek ahlakını anlatması, onun almış olduğu seviyeli eğitimin bir göstergesidir. Osman b. Fûdî'nin, aldığı astronomi dersleri, onu kible ve namaz vakitlerini tayin etme gibi önemli meseleler üzerinde durmaya sevk etmiş, ilerleyen süreçte kızı Esmâ'yı bu alanda çalışmaya teşvik etmiştir. Ancak o, astronomi bilgilerinin medyumluk ve falcılık amacıyla kullanılmasını hoş karşılamamıştır.¹⁷⁴

Osman b. Fûdî, vaazlarına başladığı daha genç yaşlarında, bilgiden yoksun âlimlerin katı geleneksel tutumları; halkın yerel pagan inanışları, inançsızlık sorunları veya dînî eğitim noksanlığı; bir de yöneticilere yaranma çabası içinde bulunan dîn adamlarının bulunması

¹⁶⁹ Kadir Özköse, "Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 13 (2004), 189-230.

¹⁷⁰ Martin Meredith, *The fortunes of Africa: a 5000-year history of wealth, greed, and endeavor* (New York: Public Affairs, 2014), 164-165.

¹⁷¹ Kavas, "Muhammed Bello".

¹⁷² Abdullah b. Muhammed Fûdî, "İda al-Nusukh", ed. Mervyn Hiskett, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 19-3 (1957), 566.

¹⁷³ Ahmed Muhammed el-Kanî, *Nijerya'da İslâmî Cihad*, çev. Ömer Gündüz (İstanbul: Şafak Yayınları, 1991), 63.

¹⁷⁴ Mervyn Hiskett, *The Sword of Truth: Life and Times of Shehu Usuman Dan Fodio* (London: New York Oxford University Press, 1973), 39.

sorunlarını tespit etmiş ve bu konular üzerine gitmiştir. Osman b. Fûdî, *İhyâü's Sünnne*'de cahillerin âlimlerin önüne geçirilmesi, ehil olmayanların tevarüs yoluyla önemli makamlara getirilmesi, yöneticilerin haksız miras payları alması, haksız vergiler tahsil etmesi ve makam sahibi, arkası kuvvetli kimselerle zayıf ve kimsesizlere uygulanan cezalarda adaletsiz davranılması gibi birçok meseleyi dile getirmiştir.¹⁷⁵

Osman b. Fûdî, *Kitabu'l Fark* isimli eserinde Hausa sultanlarının yönetimdeki yolsuzluklarına, acımasız ve haksız icraatlarına dikkat çekmiştir. Osman b. Fûdî, ulemayla tartıştığı konulara dair en az elli kitap kaleme almıştır. O, ilmi üstünlüğü ve ısrarlı mücadelesi sonunda Hausa'daki âlimlerin çoğunu ikna etmiştir. Şeyh Osman, temel İslâm bilgilerini olabildiğince çok insana ulaştırabilmek için, geleneksel İslâmî eğitim şeklini uygulayarak herkese uygun bir üslup ve yöntemle açık dersler yapmıştır. Onun *İhyâü's Sünnne* kitabı, bir bakıma Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünnetini temel düzeyde anlattığı eserdir. Ayrıca şiirle de ilgilen Osman b. Fûdî *Daliye* adlı ünlü naatıyla peygamber sevgisini ortaya koymuştur.¹⁷⁶

Osman b. Fûdî'nin üzerinde önemli tesiri olan diğer bir hocası entelektüel bir dînî lider olan Agâdesli Cibrîl b. Ömer'dir (öl. 1281/1864). Şeyh Cibrîl, Kuzey Afrikalı Berberîler'den olup güneye, Tuareglerle yaşamak ve onlara ilim öğretmek için gelmiştir.¹⁷⁷ Hocasının yanında bir yıl kaldıktan sonra onun vasıtası ile tasavvufa intisab eden Osman, Gobir'e dönerek dînî eğitimini burada sürdürmüş ve sonrasında da tam olarak tebliğ faaliyetlerine başlamıştır.¹⁷⁸

Şeyh Cibrîl Kâdirî tarikatına mensup olup tavizsiz bir İslâm anlayışına sahiptir. Şeyh Cibrîl, içinde bulunduğu Tuareg kabilesi mensuplarıyla olan ilişkilerinde genel itibariyle katı biri olarak tanınmaktadır. Osman b. Fûdî ise dînî konularda aynı derecede tavizsiz olmakla birlikte, meclisindekilere yumuşak tavrıyla tanınmaktadır. Şeyh Cibrîl b. Ömer Tuaregler arasında önemli çalışmalar yapmış olsa da onların arasında uzun süre kalamayıp uzaklaşmayı tercih ederek hac için Mekke'ye gidince Osman b. Fûdî de Agades'ten Degel'e dönmüştür. 1774 yılında "Mallam"¹⁷⁹ olarak gezici vaazlarına başlayan Osman, belli günlerde öğrencilerine tefsir, hadis, fıkıh gibi dersler verirken belli günlerde de (cuma günü) daha geniş halk topluluklarına hitap etmiştir. O, taklide ve mezheb taassubuna tepki göstermiş, ictihada

¹⁷⁵ İbn Fûdî, *İhyâü's-sünne*, 249, 251, 256.

¹⁷⁶ Academia, "Osman dan Fodio ve Sokoto Hilafeti" (Erişim 12 Temmuz 2024).

¹⁷⁷ Özköse, "Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar", 189-230.

¹⁷⁸ Kavas, "Muhammed Bello".

¹⁷⁹ "Hausa diline, Arapça'daki 'Muallim' kelimesinden geçmiştir.". Wiktionary: The Free Dictionary, "Malami" (Erişim 15 Kasım 2024).

büyük önem vermiş, ilk gençlik yıllarından itibaren çevresinde sadece ilmiyle değil, samimiyeti, zekâsı ve analitik düşünce yapısı ve etkileyici kişiliğiyle dikkatleri üzerine çekmiştir.¹⁸⁰

Osman, Gobir ve Kebbi’de on iki yıl, Zamfara’da ise beş yıl boyunca vaaz vermeye devam etmiştir. Onun tanınmış öğrencileri arasında küçük kardeşi Abdullah ve Hausa Kralı Yunfa bulunmaktadır.¹⁸¹ Osman b. Fûdî hayattayken etrafını aydınlatan bir âlim olmuş, eserleriyle ölümünden sonra da bu varlığını sürdürmüştür. Bu kıymetli vazifeyi kendisi gibi yetiştirdiği oğlu Muhammed Bello da sürdürmüş, yazmış olduğu yüzden fazla eseriyle bölge Müslümanlarının İslâmî eğitimine önemli katkı sağlamış; ayrıca kızı Nana Esmâ da babası Osman’ın açtığı yoldan giderek kadınların eğitim ve öğretimine öncülük etmiş kadınlara has bir ilim merkezi oluşturmuştur.¹⁸²

2.1. Tasavvufî Anlayışı

Afrika’da 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında sömürgecilere karşı ortaya çıkan tasavvufî içerikli direniş hareketlerinin en önemlilerinden biri olarak yer alan Fûlânî Hareketi, Batı Afrika’nın en önemli cihad hareketidir. Özellikle putperest kabileler arasında İslâm’ın yayılışına büyük katkı sağlamış olan Fûlânî Hareketi, Mağrip halklarının sosyo-kültürel ve politik açıdan uyanışına katkı sağlamıştır. Hausa kabileleri arasında büyük etkiye sahip olan hareketin liderleri başta kurucusu olan 1754 doğumlu Osman b. Fûdî, onunla beraber 1766 doğumlu kardeşi Abdullah b. Fûdî ve Osman’ın 1781 doğumlu oğlu Muhammed Bello olmuştur. Osman b. Fûdî’nin üzerinde en etkili olan şahsiyet, kendisinden tarikat icâzetlerini aldığı hocası Cibrîl b. Ömer el-Agdesî’dir. Ancak bu hocası büyük günah işleyenin küfrüne hükmetmek gibi Haricîlere yatkın fikirlere sahip olup halkı bölgedeki sömürgeci güçlere karşı direnişe çağıran etkin biri olmuştur. Babasından, küçük yaşta Kur’ân hıfzını alan, daha sonra Mâlikî fikhında hukuk eğitimini tamamlayan, Arap gramer ve belâğatini öğrenmiş seçkin biri olarak yetişen Osman b. Fûdî, hocası Cibrîl dışında Muhammed b. Abdülkerîm el-Mağîlî ve Sîdî Muhtâr el-Kuntî’den de etkilenmiş, tasavvufî açıdan İmam Gazâlî’nin (öl. 505/1111) eserlerini, fıkhi açıdan İmam Şa’rânî’nin (öl. 973/1565) eserlerini örnek edinmiştir.¹⁸³

Kuzey Afrika’da İslâmî ve tasavvufî hareketler, genel itibariyle daha siyasi ve direnişçi bir yapıya sahip olmuştur. 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başında bölgede İslâm tek güç haline gelmiş, Ehl-i sünnet uleması baskın rol oynamakla beraber, tekdüze İslâm

¹⁸⁰ Academia, “Osman dan Fodio ve Sokoto Hilafeti” (Erişim 12 Temmuz 2024).

¹⁸¹ Hodgkin, “Usman dan Fodio”.

¹⁸² Kavas, “Sokoto”.

¹⁸³ Özköse, “Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika’da İslâm ve Tasavvuf”, 157-184.

anlayışı yerine özgün düşünceler kendine yer bulmuştur. Kuzey Afrika'nın son derece aktif eğitim ve kültür hayatında sûfilerin etkisi büyük olmuş, medrese ve caminin yanında zâviyeler, birer eğitim merkezi halini alırken, ulemayla beraber sûfiler de eğitimci olarak bu kurumda yer almaya başlamıştır.¹⁸⁴

Mağrib'te ilk olarak Kâdirî tarikatı yayılmıştır. Ancak bölgedeki tarikat grupları ruhani yapılardan ziyade toplum liderlerinin etkisi altında bulunan dinî cemaatlerdir. Tarikat şeyhleri, Müslümanların çatışmalarını önlemek ve birliği sağlayabilmek, bilgisiz müritleri dini konularda bilgilendirmek amacıyla onları bir araya getirmiş kişilerdir.¹⁸⁵ Osman b. Fûdî'nin de "Şeyh" sıfatıyla bölgedeki yapıya paralel olarak cemaatinin temel düzeyde İslâmî bilgiye sahip olmasını sağlamaya çalıştığını düşünebiliriz.

Osman b. Fûdî, onu oldukça etkilemiş olan hocası, ıslahatçı âlim Agâdesli Cibrîl b. Ömer'den Halvetiyye, Kâdiriyye ve Şâzeliyye tarikatları icâzetini almış, böylece kendisi de özellikle Kâdirîliğin bölgede yayılmasında etkili olmuştur.¹⁸⁶ Kâdiriyye tarikatı 11. yüzyılda Irak'ta Abdülkâdir Geylânî'ye (öl. 561/1166) nisbetle ortaya çıkmış olsa da bu tarikatın müntesipleri daha çok Afrika'da; Moritanya, Senegal, Nijerya ve Batı Sahrâ'da bulunmaktadır. Kâdirîliğin Mağrib'te yayılmasını sağlayan ilk olarak 15. yüzyılın başlarında Sîdî Ali el-Küntî olmuş, tarikat 19. yüzyıla kadar çeşitli kollar vasıtasıyla civar bölgelere yayılmıştır.¹⁸⁷

Osman b. Fûdî, Kâdirî ve Halvetî öğretileri esas almış; 1789, 1794 ve 1804 yıllarında tecrübe ettiği manevi keşiflerde Abdülkâdir Geylânî'nin ruhaniyetinden istifade etmiştir. Hausa halklarının Mehdî'nin zuhûr edeceğine dair kuvvetli inanışlarının bulunması onun hareketi açısından da önemli olmuştur. Şehu Osman başlarda mehdîliği hakkındaki söylentileri dikkate almasa da sonradan mehdîliğini ilan etmiş ve mehdîlik hakkında on risale kaleme almıştır.¹⁸⁸

Kuzey Afrika'da önemli tesirleri olan Şâzeliyye tarikatı, Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'ye (öl. 656/1258) nisbet edilmiştir. Onun mürşidi olan Abdüsselâm b. Meşîş (öl. 625/1228) sohbetlerinin tesirli olması sebebiyle takibe alınıp daha sonra İskenderiye'ye sürülmüş ancak

---

¹⁸⁴ Magali Morsy, "Kuzey Afrika'da Tasavvufun Rolü", çev. Kadir Özköse, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 151-154.

¹⁸⁵ Kadir Özköse, "Batı Afrika'da Tasavvuf Akımlarının Etkisi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (Haziran 2003), 153-168.

¹⁸⁶ Kavas, "Osman b. Fûdî".

¹⁸⁷ Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/131-136.

¹⁸⁸ Özköse, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da İslâm ve Tasavvuf", 157-184.

bu, halkın raġbetini azaltmamıştır. Kuzey Afrika'daki sömürge devletlerinin bağımsızlık mücadelelerinde ve İslâm'ın yayılmasında Şâzililer önemli bir rol oynamıştır. Şâzilî tarikatı, merasim ve gösterişten uzak, ilmi, medeni gelişmeye açık, iktisadi kalkınmayı teşvik eden, kesinlikle taassup ve şiddetten uzak mutedil bir anlayışa sahip olmuştur. Şeyh Şâzilî ve yolundan gidenler; halvetten ziyade, tasavvufun aktif hayat içinde yaşanması gerektiği üzerinde durmuş ve müntesiplerine her zaman din ve dünya dengesini tavsiye etmişlerdir. Tarikat esaslarının yaygınlık kazanmasında, eserleriyle büyük katkı sağlayan mutasavvıf Şeyh Zerrûk (öl. 899/ 1493), tarikat merasimlerinde, dînî mûsikî kullanılması ve semâ âyini yapılması gibi meselelere karşı çıkmıştır.¹⁸⁹ Osman b. Fûdî de *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eserinde Ahmed Zerrûk'un *'Umdetü'l-mürîdi's-sâdik* eserine çokça atıfta bulunmuş, bu meseleleri o da dile getirmiştir.¹⁹⁰

15. yüzyılın sonunda Mâlikî Mezhebi'nin önde gelen fukahasından olan ve aynı zamanda Kâdirîliğin yayılmasında önemli bir isim olarak karşımıza çıkan, bir maneviyat önderi olan Tlemsenli Muhammed b. Abdilkerîm el-Mağîlî (öl. 909/1503), İslâm'ın henüz pek tanınmadığı Hausa'ya Songay emirinin daveti üzerine gelmiştir. el-Mağîlî, burada İslâm, her ne kadar bazı yöneticilerin raġbet ettiği bir din olsa da halen eski Afrika töre ve geleneklerinin devam ettiğine şahit olmuştur. el-Mağîlî, İslâm'la putperest âdetleri uzlaştırmaya çalışan ve aynı zamanda dînî konularda kendilerini bilge kabul eden bogus malamlarına karşı bir tepki harekâtı başlatmıştır. Onun şer'î esaslara bağlı İslâmî kuralları uygulayabilecek yetkinlikte güçlü bir İslâm devleti oluşturma konusundaki görüş ve uygulamaları bölgedeki Müslümanların düşüncelerini oldukça etkilemiş, onun ortaya koyduğu yaklaşımlar, üç asır sonra Fûlânî Hareketi önderi Osman b. Fûdî ile yeniden hayat bulmuştur.¹⁹¹

Bölgede tarikat şeyhleri halkla yakın ilişkiler içinde olup onların sıkıntılarını yerinde çözmeye çalışmışlardır. Tarikat zaviyeleri, Hristiyan misyonerlerinin faaliyetlerini etkisiz hale getiren, Batı ve Orta Afrika bölgelerinde İslâm'ın yayılışını sağlayan merkezler olmuştur.¹⁹² Güney Sahra, Senegal, Mali, Nijer, Gana ve Kenya'da İslâm'ın yayılışı büyük nisbette sûfî tarikat erbabıyla, bilhassa da Kâdirî, Şâzilî, Ticânî ve Senûsî müntesipleriyle olmuştur. Afrika'da yaşanan siyasi boşluklar tasavvufî akımlar tarafından doldurulmuş, Libya'da Senûsî

¹⁸⁹ Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/387-390.

¹⁹⁰ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 317-322.

¹⁹¹ Hiskett, "Kuzey Nijerya", 249-260.

¹⁹² Ünver Günay, "Zenci Afrika'da İslamiyetin Yayılışının Temel Etkenleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 1980), 105-118.

Tarikatı, Sokoto Devleti'nde Şeyh Osman b. Fûdî ve Kuzey Nijerya'da Kâdirî Tarikatı gibi bazı tarikatlar siyasi egemenlik uğruna uzun çabalar harcamıştır. Afrika'daki tarikatlar diğerlerinden; “Ehl-i Zâhir” ve “Ehl-i Bâtın” adıyla ayrılmamaları, yani şeriat uleması ile tarikat ehlinin birbirlerine düşman olmaması bakımından farklılık göstermiştir. Bölgede tekke; okul, yetimhane, yoksullar yurdu, yardımlaşma ve ihtiyaç halinde barınma merkezi olma özelliği taşımıştır. Aynı zamanda her tekkenin öğrencilere, okuma, yazma, dînî bilgiler ve Kur’ân-ı Kerîm öğretildiği bir mahalle mektebi vardır. Cenaze, nikâh merasimleri yanında küçük bazı davaların görüldüğü yer de yine tekkelerdir. Kabileler arası iç savaşların engellenmesi ve halkların barıştırılması gibi konularda, tarikatların faaliyetlerinin olumlu sonuçlarının olduğu, bazı batılı gözlemciler tarafından dile getirilmiştir.¹⁹³

Osman b. Fûdî'nin Sokoto halifeliği kurulana kadar geçen zorlu savaş günlerinde, siyasi rakiplerini mürted görüp öldürülmelerine hükmettiği kaydedilmektedir. Konuyla ilgili örnek aldığı kişinin, Nijer bölgesinde siyasi mücadelelere karışmış Mâlikî âlim Muhammed b. Abdilkerîm el-Mağîlî (öl. 908/1504) olduğu düşünülmektedir. Ancak savaşlardan sonra, Şeyh el-Hac Cibrîl b. Ömer gibi, inanan zümreleri tekfir edenlerin görüşünü reddettiği,¹⁹⁴ tekrar mürtekeb-i kebiranın da Müslüman sayılması gerektiği düşüncesine dönüş yaptığı anlaşılmaktadır. Bölgenin önemli âlimlerinden Muhammed el-Emîn el-Kânimî (1775-1837) Bornu'yu savunmaya geçtiğinde, Sokoto idarecilerine, toplumda yaygın bazı günahlar nedeniyle onların küfür ile suçlanamayacağını, yazdığı mektuplar aracılığıyla bildirmiştir.¹⁹⁵ Osman b. Fûdî *İhyâu's-sünne*'de iman bahsinde bunu uzunca açıklamış, imanda esas olanın kalpteki tasdik olduğunu, kişinin Müslüman olduğunun bilinmesi açısından dil ile ikrarın gerektiğini ve dolayısıyla iman sahibi kimsenin, işlediği günah sebebiyle tekfir edilemeyeceğini anlatmıştır.¹⁹⁶ Bu da onun hocası Cibrîl b. Ömer'in düşüncesinde olmadığını göstermektedir.

Osman b. Fûdî'nin Vehhâbî davetinden etkilendiği ve bu tesirin onun 1220/1806 yılında hacca gittiği zaman olduğu hakkında mesnetsiz iddialar bulunsa da kaynaklar bu bilgileri yalanlamaktadır. Onun hakkında kardeşi Abdullah b. Fûdî'nin 1227/1812 yılında, yani Osman'ın hacca gittiği iddia edilen tarihten (1220/1806) sonra yazdığı eserinde Osman'ın hacca gitmek istese de babasının izin vermediği belirtilmektedir. Onun hacca gidemediği şiirlerinden de anlaşılmaktadır. Ayrıca Osman b. Fûdî hakkında çalışmaları olan

¹⁹³ Özköse, “Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika'da İslâm ve Tasavvuf”, 157-184.

¹⁹⁴ Hiskett, “Kuzey Nijerya”, 256-257.

¹⁹⁵ Özköse, “Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar”, 189-230.

¹⁹⁶ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 74-75.

bazı araştırmacılar “Hausa ıslahatçıları asla Vehhâbî değildi.” ya da Şeyh (Osman) “temel prensiplerde Vehhâbî aşırılığından oldukça uzak bulunmaktadır.” ve hocası Cibrîl b. Ömer için de “Vehhâbîlerin fikirlerini tamamen benimseyen bir şahsiyet değildir.” şeklinde tespitlerde bulunmuşlardır.¹⁹⁷

Osman b. Fûdî, ne radikal ne de tekfirci bir şahsiyettir. Maksudı dengeli bir yol izlemektir. O, Mâlikî mezhebinin basmakalıp bir savunucusu da olmamıştır. Onun amacı Hausa halkının inanç, düşünce ve yaşam tarzlarında onların akıllarını karıştıran sorunlara dinin esaslarına uygun ve zamanın gerektirdiği çözümler bulmaktır. Mâlikî mezhebine bağlı bulunan Fûlânîlerin kabir ziyaretlerini şirk sayan ve evliya kerametlerini kabul etmeyen bir anlayışa sahip bulunan Vehhâbîlerden etkilendiklerine dair bir bulgu olmamakla beraber, Vehhâbî anlayışa sahip bazı âlimlerin Osman b. Fûdî'nin meclislerinde kadınların bulunmasına müsaade etmesini eleştirmesi dahi onun Vehhâbî görüşe sahip olmadığını ortaya koymaktadır.¹⁹⁸

Osman b. Fûdî'nin Vehhâbî görüşlerden etkilenmediğini savunan araştırmacılar konuyla ilgili bazı tespitlerde bulunmuş ve özetle şunları sıralamışlardır: Muhammed b. Abdülvehhâb (öl. 1206/1792) sûfilerin aşırılıklarına savaş açmış biri iken Osman, Eş'arî akîdeli, Mâlikî mezhebi görüşünden tarikat mensubu bir sûfidir. Muhammed b. Abdilvehhâb, İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim ekolündendir. Osman b. Fûdî'nin yazdığı eserlerinde pek çok kaynak zikredilse de o bunlara yer vermemiştir. Osman b. Fûdî Vehhâbî görüşlerden etkilenseydi mutlaka Hausa'da İbn Teymiyye medresesi kurar ve bunu ilan ederdi. Hacca giden hocası Cibrîl vasıtasıyla Vehhâbî görüşlere kapıldığı İddia edilmektedir. Cibrîl b. Ömer ikinci haccını 1200/1785 civarında yapmıştır. Cihadı teşvik eden eğer Şeyh Cibrîl olsaydı cihadın otuz yıl önce başlaması gerekirdi. Oysaki Osman b. Fûdî tüm yolları denedikten sonra önünde başka bir çıkar yol kalmaması sebebiyle cihada yönelmiş ve kendini ve müntesiplerini müdafaa için cihad ilan etmiştir. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın bulunduğu Necd'de Eş'arîlik yoktu ve Hanbelî mezhebi yaygındı. Osman'ın davetiyle uyumlu olarak bulunduğu çevrede, tasavvuf ve tarikat mensupları vardı ve bunlar da Eş'arî ve Mâlikî idi. Nijeryalı el-İlûrî (1917-1992) de Osman'ın tasavvufta Kâdirî, akidede Eş'arî, fıkhıta Mâlikî bir müctehid olduğunu kaydetmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Meryvn Hiskett, *Hakikat Yolu*, çev. Kadir Özköse (Konya: Ensar Yayıncılık, 1. Basım, 2008), 185.

¹⁹⁸ Hiskett, “Kuzey Nijerya”, 249-260.

¹⁹⁹ Adem Arıkan, “Nijerya'da Selefiler/Salafies in Nigeria”, *İlahiyat Akademi* 1-2 (Ekim 2015), 283-302.

Muhammed b. Abdülvehhâb'ın kabul etmeyip karşı çıktığı peygambere ve veliye tevessülü Osman b. Fûdî kabul etmektedir. Onun *İhyâu's-sünne*'de her konunun sonunda "Allah'ım! Bizleri Peygamberin Muhammed'in yüzü suyu hürmetine, onun sünnetine uymaya muvaffak kıl." ifadesiyle dua etmesi bunun göstergesidir. Osman b. Fûdî'nin ıslahatçı bir âlim, başarılı bir devlet lideri ve aynı zamanda "şeyh" ünvanıyla anılan ünlü bir mutasavvıf olmasında yaşadığı ve yetiştiği bölgenin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir.

2.2. İslahat Hareketleri

Başlangıçtan itibaren Fûlânîler İslâm kültürünün koruyucusu olmuşlardır. Onların kazanmış olduğu en önemli zafer, eski siyasi teşkilatlanmaları tamamen ortadan kaldırılamamış olsa da eski Habe krallıklarının yerine Fûlânî emirliklerini kurmuş olmalarıdır.²⁰⁰ Osman b. Fûdî, cihadın başarıya ulaşmasının sonrasında devletin yönetim sistemini şer'î sisteme uygun hale getirmeye çalışmıştır. İnsani haklar ve sünnete ittibâ hususlarındaki tutumları ve bu konularda yöneticilere başkaldırmaktan bile kaçınmaması onun şer'î hassasiyetinden kaynaklanmaktadır.²⁰¹

Osman b. Fûdî'nin liderlik ettiği Fûlânî ıslahat hareketi, ana prensiplerini onun belirlediği bir sistemdir. Kendi kusurlarına bakıp başkalarının ayıplarıyla uğraşmayı bırakmak, günahkâr da olsa hiçbir Müslüman kardeşine kin gütmemek, onları Hakk'a davet etmek, takva, ihlas ve alçakgönüllülük onun ıslahat hareketlerinde benimsediği ana prensiplerdir. Osman b. Fûdî, göçebe toplulukların yerleşik hayata geçmesini teşvik ederek onların hem sanat hem de meslek edinmelerini sağlarken onların İslâm'la tanışmaları amacını gütmüştür. Aynı zamanda elde edilen tarımsal ve el emeğiyle oluşturulmuş ürünlerin pazarlanmasını destekleyerek ekonomik bağımsızlığı sağlamaya çalışmıştır. O, özellikle yöneticileri; İslâm'a aykırı, tevhîdi zedeleyen batıl inanışlar, sihir, büyücülük, rüşvet, yolsuzluklar ve Müslümanların köleleştirilmesi gibi meselelere karşı duyarsızlıkları sebebiyle açıktan tavrı koyarak eleştirmiş ve bu konularda mücadele etmiştir.²⁰²

Osman b. Fûdî, eğitimde tedrici bir yöntem kullanmış, dönem uleması tarafından eleştirilse de kadınların eğitimine büyük önem vermiş, meclislerinde onlara da yer vermiş, hatta kadınlara özel eğitimler gerçekleştirmiştir. Sonrasında kadınları da eğitim hizmetinde

---

²⁰⁰ Göksoy, "Fûlânîler".

²⁰¹ MPRA, "Shehu Uthman Dan Fodio and his economic ideas".

²⁰² Hamit Demir, "Sûfî ve İktidar (Fûlânî İslahat Hareketi)", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 21/42 (Aralık 2020), 167-171.

görevlendirmiştir.²⁰³ Bu konuda öncelikle kızlarını ve eşlerini eğitip yetiştirmiştir. Kızları Hatice, Esmâ ve Meryem birer öğretmen konumuna gelmiştir. Esmâ, Arapça, Hausa ve Fulfulde dilinde yazdığı eserlerle babasının öğretilerinin kadınlar arasında yayılmasını sağlamış, Meryem görüşüne çokça başvurulmuş biri olmuştur.²⁰⁴ Nana Esmâ'nin babasının vefatından sonra defnedildiği evi kadınların eğitim merkezi haline getirmesi Osman b. Fûdî ile başlayan kadınların eğitim sürecinin devamıdır.²⁰⁵

Osman b. Fûdî'nin sünnete dönüş çağrısı ve ıslahat çalışmaları sonucunda faaliyet gösteren Kur'ân eğitimi ve küçük araştırma merkezleri ile ilmi ortam yaşatılmaya çalışılmıştır. Bölge şartlarına rağmen hukuku esas almak suretiyle ülke genelinde seçilmiş bir ilmi zümrenin oluşturulması sağlanmıştır. Böylelikle Hausa'da Arapça'yı iyi düzeyde bilen seçkin bir ilmi sınıf oluşmuş ve bariz bir şekilde İslâmî disipline uygun edebiyat ortaya çıkmaya başlamıştır. Osman b. Fûdî ve onu takip edenler hem ulema arasında hem de tüm Hausa toplumunda, İslâm ahlakının benimsenmesi ve İslâmî bilginin yaygınlaştırılması için çalışmışlardır. Bu amaçla Hausa dilinde de eserler yazılarak halkta dînî duyarlılığın ve ahlaki değerlerin oluşması sağlanmış, bunun sonucunda da Müslüman toplumun tüm kesimlerinin kültürel düzeyi yükselmiştir. Osman b. Fûdî'nin cihad hareketi ile meydana gelen sosyal ve siyasal ıslahat süreci hem geniş bölgeleri etkilemiş hem de uzun bir müddet etkilerini sürdürmüştür. Onun başlattığı sünnet savunusu ve sünneti ihyâ hareketi sosyal ve siyasal alandan daha çok kültürel alandaki tesirleriyle halkları etkilemiştir.²⁰⁶

3. Eserleri

Osman b. Fûdî, içinde bulunduğu toplumun sorunlarına daima duyarlı olmuş, her fırsatta sorunlara çözüm önerileri sunmuş bilgi ve düşüncelerini aktarmaya çalışmıştır. Bunu da sadece sohbetleri ve vaazları vasıtasıyla değil hem Arapça hem de Hausa dilinde yazmış olduğu eserleri aracılığıyla ortaya koymuştur. Onun eserleri adeta onun karakter ve kimliğini, davranış ve mücadelesini yansıtmaktadır. Eserlerinin çoğu, vaazlarının kayda geçirilmesiyle ortaya çıkan risaleler şeklindedir. Bir kısmı da daha çok fıkıh, kelâm ve tasavvuf konularına dair yaklaşımlarını içeren geniş hacimli eserlerdir. Özellikle siyasi mücadelesinden önce yazdığı eserlerinde tarih kaydı olmadığı için bunların yazıldığı tarihi tespit etmek pek mümkün olamamaktadır. Ancak kardeşi Abdullah ve oğlu Muhammed Bello'nun onun

---

²⁰³ Abdullah Hakim Quick, "An Interview on Uthman dan Fodio" (Görüşmeci: Shireen Ahmed, Ses Kaydı, Görüşme 22 Haziran 1995).

²⁰⁴ Özköse, *Sûfî Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 225.

²⁰⁵ Kavas, "Sokoto".

²⁰⁶ Hiskett, "Kuzey Nijerya", 249-260.

hakkında yazdıkları eserlerden edinilen bilgilerle, altmışa yakın eserinden on ikisinin mücadele öncesi, yirmi sekizinin mücadele döneminde ve on yedisinin de devletleşme döneminde kaleme alındığı tespit edilebilmiştir. Ayrıca eserlerini taraftarlarının yapılanmasına uygun bir tarzda yazması sebebiyle, eserlerin içeriği, onun hangi döneme ait olduğunu göstermektedir. Osman b. Fûdî'nin oğlu Muhammed Bello, *İnfak* adlı eserinde babasının eserlerinden yirmi yedisinin ismini vermekle beraber ona ait eserlerin yüzü bulunduğunu ifade etmektedir Osman b. Fûdî'nin eserleri hakkında en geniş çalışmaya imza atan İsmail Balogun'un *The Life and Works of Uthman Dan Fodio* çalışmasında eserleri daha ayrıntılı olarak verilmiştir.²⁰⁷

Eserlerinin hepsini burada belirtmeye ihtiyaç görülmemekle birlikte kelâma dair görüşlerini içeren *el-Farku beyne 'ilmi usulu'd-dîn ve beyne 'ilmi'l-keâm* adlı eseri, İslâm dışı animist inanca karşı uyarılarını içeren *Nesâihu'l-ümme'ti'l-Muhammediyye* adlı eseri²⁰⁸, yöneticilere eleştirilerini içeren ve yayımlanmış eserlerinden *Kitâbü'l-Fark beyne vilâyâti ehli'l-İslâm ve vilâyâti ehli'l-küfr* adlı eseri ve onun şair olarak edebi yönünü ve peygamber sevgisini yansıttığı bir na't olan, *el-Kasîdetü'd-dâliye fi medhi'n-nebî* adlı eseri²⁰⁹ örnek olarak belirtilebilir. Ayrıca Osman b. Fûdî'nin kendisi hakkında “Neseben fülani, mezheben Mâlikî, itikaden Eş'arî olan Osman b. Muhammed b. Osman demiştir ki..” ifadesiyle başladığı eseri *Usûlu'l-velâye ve şurûtihâ*, onun tasavvufa dair eserleri arasında yer almaktadır.²¹⁰

Osman b. Fûdî'nin eserlerinin çoğu Arapça'dır. Yayımlanmış olan eserlerinden çalışmamıza konu olan *İhyâ'ü's-sünne ve ihmâdü'l-bida'*, onun bid'atlarla mücadelesi ve sünnet savunusunu içermektedir. *Kitâbü Beyâni Vücûbi'l-hicre 'ale'l-ibâd ve Beyâni Vücûbi Nasbi'l-imâm ve İkâmeti'l-cihâd* adlı eseri, İngilizce çevirisiyle yayımlanmıştır. *Nûrû'l-elbâb* adlı eseri Fransızca çevirisiyle, *Tenbîhü'l-ihvân 'alâ Ahvâli Arzi's-Sûdân* adlı eseri İngilizce çevirisiyle, *Vadîkatu min İbn Fûdî Emîri'l-mü'minîn 'Osman ilâ Câmî'ı Ehli's-Sûdân ve ilâ men Şâ'ellâh Mine'l-ihvâni fi'l-buldân* adlı eseri *The Wathîqat ahl al-Sûdân* ismiyle İngilizce çevirisiyle yayımlanmıştır.²¹¹

Onun tasavvufa dair eserleri şöyledir:

- *es-Selâsilu'z-zehebiyye li's-sa'adati's-sûfiyye*,

²⁰⁷ Özköse, *Sûfi Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 62-73.

²⁰⁸ Hiskett, “Kuzey Nijerya”, 249-260.

²⁰⁹ Academia, “Osman dan Fodio ve Sokoto Hilafeti” (Erişim 12 Temmuz 2024).

²¹⁰ Arıkan, “Nijerya'da Selefilere/Salafiler in Nigeria”, 283-302.

²¹¹ Kavas, “Osman B. Fûdî”.

- *es-Selâsilu 'l-Kâdiriyye,*
- *Beyânu 'l-bid'ati 'ş-şeytâniyyeti 'lleti ahdeseha 'n-nâse fî ebvâbi 'l-milleti 'l-Muhammediyye,*
- *Ta 'limu 'l-ihvân bi 'l-umûriletî kefernâ bihâ mulûke 's-Sûdân ellezîne kânû min ehli hâzihi 'l-buldân ve hum mulûki Hausa,*
- *Tenmiyatu 'l-cemaah ala ahkami 'ş-şefaah,*
- *Usûlu 'd-dîn,*
- *Usûlu 'l-velâye ve şurûtihâ,*
- *el-Vird ve yayımlanmış olan Ta 'limu 'l-ihvân bi 'l-umûriletî kefernâ bihâ mulûke 's-Sûdân ellezîne kânû min ehli hâzihi 'l-buldân ve hum mulûki Hausa.²¹²*

İman ve amel konularını içeren, risale diyebileceğimiz halkın irşadına yönelik yazmış olduğu kitapları şu şekildedir:

- *Beyânu vucûbi 'l-hicreti 'ale 'l- 'ibâd,*
- *Da 'vetu 'l-ibâd ila kitâbillâh,*
- *el-Mesâilü 'l-mühimme,*
- *el-Münacaat,*
- *et-Tefrika beyne 't-Tasavvuf,*
- *Imdatu 'l-baad,*
- *İktibasü 'l-İlm,*
- *İmdatü 'l Ulema,*
- *İthâmu 'l-munkirîn aleyye fî mâ a 'muru 'n-nâs bihî ve fî mâ 'anhâhum 'anhu fî dînillâh,*
- *Kifâyâtü 'l-mühtedîn,*
- *Kitab-ı Usuli 'd Din*
- *Mi 'râcu 'l- 'avâm,*
- *Nasîhatu ehli 'z-zamân,*
- *Nasîhatu ehli 'z-zamân,*
- *Naşiru 'l-İhvan,*
- *Riyadu 's-Salikin,*

²¹² Özköse, *Sûfi Dâvet 'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 142.

- *Sevku's-siddikin ilâ hadrati'l-kuds,*
- *Tarîku'l-cenneti,*
- *Tebşîru'l-ummet'l-Ahmediyye bi beyâni ba'di'l-menâkıbi'l-Kâdiriyye.*
- *Tevfîku'l-müslimîn,*
- *'Ulûmu'l-Mu'âmeleti,*
- *Ve Lemma Belagtu.*

Bunlardan *Kifâyâtü'l-mühtedîn* ve *Kitab-ı Usuli'd-Din*, iman, fıkıh ve tasavvuf meselelerinin özetini içeren bir risale tarzındadır.²¹³

Osman b. Fûdî'nin sünnet savunusunu bid'atlarla mücadelesini içeren *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* eserinden başka yine benzer konulara dair yazdığı:

- *Beyânu'l-bid'ati's-şeytâniyyeti'lleti ahde-seha'n-nâse fi ebvâbi'l-milleti'l-Muhammediyye,*
- *Da'vetu'l-ibâd ila kitâbillâh,*
- *İttibâ'a's-sünneti ve terku'l-bid'ati,*
- *Sevku'l-ümme-i ittiba'i's-sünneti,*
- *Vadîkatu'l-ihvân li-tebyîni delîlâti vucûbi ittibâ'i'l-kitâbi ve's-sünneti ve'l-icmâ'i ve'd-delîli'l-ictihâdi, el-bid'atu limen yudâyin bi-dîni'l-İslâm ve'd-delîl 'alâ vucûbi ittibâ'i'l-kitâb,* isimli eserleri de bulunmaktadır. Ayrıca:
- *'Alâmâtü'l-muttâbiin li-sünneti Rasulillâhi mine'r-ricâli ve'n-nisâi,*
- *İrşâdü'l-ihvân ilâ ahkâmi hurûci'n-nisvân,*
- *Tenbîhu'l-ihvân 'alâ cevâzi ittihâzi'l-meclîs li-ecli ta'lîmi'n-nisvân 'ilmi furûdi'l-a'yân min dînillâhi'r-Rahmân,*
- *Vadîkatu'l-cevâb 'alâ su'âli delîli men'ı hurûci'n-nisâ',* kadınlara dair meseleler hakkında yazdığı eserleridir.²¹⁴

Osman b. Fûdî'ye dair birçok çalışmada imzası bulunan Kadir Özköse'nin *Sûfi ve İktidar (Fülâni İslahat Hareketi)* isimli kitabının giriş kısmında da Osman b. Fudî ve diğer Fülânî ıslahatçılara ait eserler hakkında bilgi verilmiştir.²¹⁵

²¹³ Academia, "Osman dan Fodio ve Sokoto Hilafeti" (Erişim 12 Temmuz 2024).

²¹⁴ Özköse, *Sûfi Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 65-73.

²¹⁵ Demir, "Sûfi ve İktidar (Fülânî İslahat Hareketi)", 167-171. Osman b. Fudî'nin eserlerinin bazılarının dijital metinlerine ve İngilizce çevirilerine buradan bakınız: <http://siyasi.org/digital-archive/shaykh-uthman-ibn-fuduye/>, 24.05.2015.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHYÂU'S-SÛNNE VE İHMÂDU'L-BİD'A ESERİNDE SÛNETE BAĞLILIK VE KAÇINILMASI GEREKEN BİD'ATLAR

Araştırmamıza konu olan *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eser, Osman b. Fûdî'nin 1206 (1793) tarihinden önce (39 yaşında) yazmış olduğu ve onun temel görüşlerini ortaya koyan başyapıtı diyebileceğimiz eseridir.²¹⁶ Osman b. Fûdî'nin eseri İslâm literatür geleneğine uygun olarak başında bir mukaddime, bab başlığı altında otuz üç bölüm ve sonrasında da tenbîhât kısımlarından oluşmaktadır. Konular kavramların açıklanmasından sonra îtikâd, ibâdât, muâmelât, ûkûbât ve ahlak içerikli sünnetlerin ve sonrasında o konulara dair bid'at olarak vasıflandırılan meselelerin beyanı şeklindedir.

Müellif eserinde genellikle akıcı, yumuşak ve ihtiyatlı bir üslup kullanmış, vaazlarının başında olduğu gibi eserine dua, niyaz, besmele, hamdele, salvele ve münâcât ibareleriyle başlamış ve her bölümü “Allahım, Peygamberin Muhammed'in (s.a.v.) sünnetine ittibâ konusunda onun yüzü suyu hürmetine muvaffak kıl.” diyerek sonlandırmıştır. Bab başlıklarından itibaren “Muhammedî sünnetler” ve “şeytanî bid'atlar” kavramını kullanmış, konulara dair sünnetleri sağlam kaynaklardan vermeye özen göstermiştir. Bid'at tanımlarında daha çok İzzüddîn b. Abdisselâm'ın talebesi Karâfi'nin yolunu izleyerek genel itibariyle geniş kapsamlı bir anlayış sergilemiştir.

Kendisi bir Kâdirî şeyhi olmasına rağmen tasavvuf ehlinin yanlışlarını, bid'at uygulamalarını belirterek eleştirmekten geri durmamıştır. Tam anlamıyla sünnete dayalı bir İslâm anlayışı vurgusunu her bölümde ortaya koymuş, sünnetlerin maddi uygulama yönlerinden ziyade manevi yansımalarını dikkate almış, hayata geçirilen, yaşanan bir sünnet vurgusu yapmıştır. Osman b. Fûdî, klasik dönem ulemasının başlattığı sünneti ihyâ ve bid'atlarla mücadele hareketlerini, bulunduğu coğrafyada gerçekleştirmeye çalışmış ve bu eseri yazarak bunu tarihe mal etmiştir.

1. Eserin Metot ve Muhteva Açısından Analizi

İncelemiş olduğumuz eserin ilk basımı 1962/1381'de yapılmış olup elimizde bulunan ve 1985/1406'da Kahire'de Mecmaü'l-buhûsi'l-İslâmiyye tarafından ikinci basımı yapılan eserin tahkîk ve ta'lîki Ezher İslâmî Araştırmalar Enstitüsü araştırma görevlisi Ahmed Abdullah Bâcur tarafından yapılmıştır. Ahmed Abdullah Bâcur, kendisine ait takdim bölümünde, eserin ilk basımında yer alan komisyonun, tahkîk ve tahrîc konusunda zorluklar

²¹⁶ Özköse, *Sûfî Dâvet'ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*, 21.

yaşasa da eserdeki iki yüz elli hadisin envanterini çıkarttığını belirtmiştir. Komisyon müellifin çoğunlukla *Sahîh-i Buhârî*'den nakilde bulunduğunu ve bunların bazılarının da dipnotlarda açıklandığını belirtmiştir. Bununla beraber eserin yapılacak yeni basımlarında müellifin naklettiği hadisin peşinden hadisin kaynağı ve sıhhat derecesinin tespit edilip belirtilmesi arzusunda olduklarını ifade etmişlerdir. Ahmed Abdullah Bâcur da bu konuda kendisinin görevlendirilmekten onur duyduğunu belirterek eserin ikinci basımının tahkîkini yaptığını belirtir. Ahmed Abdullah Bâcur, eserde vârid olan sahih hadislerle nazaran, *hasen*, zayıf veya *mevzû* hadislerin az olduğunu ifade etmektedir. Zira müellifin Muhammedî sünnetleri açıklarken verdiği hadislerin pek çoğunda İmam Buhârî'nin *Sahîh* 'ine dayanmış olması bunu açıkça göstermektedir. Abdullah Bâcur, kitabın tamamında müellifin işaret ettiği hadislerin *Sahîh-i Buhârî*'de bulunduğu bab başlığını da açıklayarak tahrîcini yapmış, konuyla alakalı *Sahîh-i Müslim* ve *Kütüb-ü Sitte*'den de şâhidlerini eklemiştir. Abdullah Bâcur'un belirttiğine göre müellif bazı durumlarda *sahih* hadisin manasını desteklemek maksadıyla *sahih* veya *hasen* hadislerle istişhadda bulunmuştur.²¹⁷

Eserin elimizde bulunan basımı, 21,0 x 29,7 cm (A4) boyutunda olup yaklaşık üç yüz altmış sayfadan oluşmaktadır. Eserin baş kısmında İslâmî Araştırmalar Enstitüsü genel sekreteri Doktor Hüseyin Abdülmecîd Hâşim'e ait bir önsözün ardından muhakkik Ahmed Abdullah Bâcur'a ait girizgâh ve sonrasında da Ezher Üniversitesi Rektörü ve İslâmî Araştırmalar Enstitüsü üyesi Muhammed el-Behiy'in 1962/1381 tarihli takdimi yer almaktadır. Sonrasında eserin tahrîcinin denetimini yapan komisyonda yer alan Hafız Muhammed el-Leysî, Taha Muhammed es-Sâkit ve Abdürrahim Ferec el-Cündî'ye ait önsöz bulunmaktadır. Bunların ardından müellif Osman b. Fûdî'nin eserini yazma amaçlarına değindiği "Mukaddime" gelmektedir. Bunun ardından da her biri bab başlıklarıyla ayrılmış otuz üç bölüm bulunmaktadır. Osman b. Fûdî eserin bu kısmında ilk olarak temel kavramlar hakkında bilgi vermiş, gereklilikler üzerinde durmuştur. Sonrasında sırasıyla iman, ibadetler, muâmelât ve ceza bahislerine yer vermiştir. Ahlaka dair bölümlerde âdâb konuları ve tasavvufa dair meseleleri değerlendirmiştir. Eser, müellifin okuyucularından beklentilerini dile getirdiği "Tenbîhât" ile sona ermektedir. Bundan sonra ise muhakkik tarafından hazırlanmış bulunan yaklaşık otuz sayfalık fihrist ve içindekiler bölümü yer almaktadır.

Her bir bab başlığında "Muhammedî sünnetler" ifadesiyle sünnette var olan uygulamayı, konuyla alakalı hadisleri vererek sıralamış, varsa sahâbe, tâbiûn ve etbau't-tâbiûn döneminden uygulamaları aktarmış ve konuyu açıklamıştır. Sonrasında ise bu başlık altında

---

²¹⁷ İbn Fûdî, *İhyâu 's-sünne*, 7-9.

ele aldığı meselelerden sünnete aykırı bulduklarını “şeytanî bid’atlar” ifadesiyle, delillere atıfta bulunarak açıklamış, ne tür bid’at oldukları konusunu hükme bağlamıştır. Müellif her konunun sonunda istisnasız olarak, “Konunun açıklaması bitmiştir, maksadımız bunları saymak değil akıl sahiplerini uyarmaktır.” ifadesini kullanmış ve “Senin katındaki değerine hürmeten (yüzü suyu hürmetine) bizi Nebî’nin sünnetine ittibâ konusunda muvaffak kıl Allahım!” niyazıyla bölümü sonlandırmıştır.

Eserin bab başlıklarıyla adlandırılıp konu konu ayrılması ve bununla ilgili ilk olarak sünnet olan sonra da yanlış kabul edilen uygulamaları sıralaması, okuyucunun ilgisini çekerek konuları rahatlıkla anlayabileceği bir düzen oluşturmuştur. Yine eserde genel itibarıyla dikkati çeken bir diğer husus da konuların klasik eserlerdeki üsluba benzer bir tarzda sıralanmış olmasıdır. Eserde öncelikle naslar, şer’î deliller sunulmuş, sünnete ittibâ ve bid’atlarla mücadeleye dair sahâbe, tâbiûn ve etbaut’t-tabiîn’in haberleri aktarılmış, sonrasında da îtikât, ibâdât, muâmelât, ukûbât ve ahlak konuları, başlıklar altında değerlendirilmiştir

2. İhyâu’s-sünne ve İhmâdu’l-bid‘a’nın Kaynakları

Osman b. Fûdî’nin *İhyâu’s-sünne*’de başvurduğu kaynaklarında başta Kur’ân ve sünnet olmak üzere sahâbe, tâbiûn, tebeu’t-tâbiîn sözleri ile özellikle Mâlikî ve Eş’arî mezheplerinin kaynak eserleri göze çarpmaktadır. Aynı zamanda oldukça fazla başvurduğu bir diğer alan ise tasavvufî kaynaklardır. Osman b. Fûdî’nin, amelde Mâlikî ve itikatta Eş’arî ve aynı zamanda bir tasavvuf geleneğinin mensubu olmasına rağmen eserinde farklı mezheplerin görüşlerine de başvurduğu görülmektedir. Başvurduğu kaynaklar şu şekildedir:

- Bizatihi mutasavvıf olan ve “Şeyho” diye adlandırılan müellifin Ebû Hâmid el-Gazzâlî’nin (öl. 505/1111) *İhyâ* adlı eserine birçok yerde atıfta bulunduğu göze çarpmaktadır.
- Mâlikî fakihî ve muhaddis Ebû Hafs Fâkihânî’nin (öl. 734/1334) *el-Menhecû’l-mübîn fi şerhi’l-Erba’în* adlı eseri. Bu eser Nevevî’nin bilinen *el-Erba’üne’n-Neveviyye*’sinin orta hacimli bir şerhidir.²¹⁸
- Eserin geneline bakıldığında konuların ekseriyetle ibâdât ve muâmelâta dair konuları kapsadığı görülmektedir. Her bab başlığı altında yer alan “Muhammedî Sünnet”e dair görüşlerine yer verilen âlimler incelendiğinde, müellifin çoğunlukla kendi mezhebinin fıkıh kaynaklarına başvurduğu görülür. Ekseri olarak müellifin ilk

²¹⁸ Murat Şimşek, “Fâkihânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020)1/439-440.

kaynağı Mâlikî fakih İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (öl. 737/1336) *el-Medhal ilâ tenmiyeti'l-(tetimme) a 'mâl bi-tahsîni'n-niyyât ve't-tenbîh 'alâ ba'zi'l-bida'* (*kesîrin mine'l-bida'i'l-muhdesse*) ve'l-'avâ'idi'lleti'ntuhilet ve beyâni şenâ'atihâ ve kubhihâ adlı eseridir. Fikhî meselelerin ekseriyette olduğu bu eserde müellif, içinde bulunduğu çalkantılı dönemde dinin aslî ilkelerine ters düşen âdet ve gelenekleri, ibadetlerde karşılaştığı bida'atları ortaya koyarak eleştirilerde bulunmuş, Müslüman toplumu şer'î esaslara uymak konusunda uyarmıştır.²¹⁹

• Şâzeliyye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu olan Ahmed Zerrûk'un (öl. 889/1493-94) *'Umdetü'l-mürîdi's-sâdık* adlı eseri. Kimi kaynaklarda *Kitâbü'l-Bid'* ve *Bid'u'l-havâdis* şeklinde yer alan eser, müellifin tasavvufun dayanaklarını tespit ettiği, tasavvufun hurafe ve şüpheli uygulamalardan arındırılmasının yöntemlerini anlattığı eseridir. Ahmed Zerrûk dönemindeki bid'atçı tarikat müntesiplerini ve bir takım fıkıh ulemasını keskin bir üslupla eleştirmiştir. Tarikat mensuplarının fıkıh bilmeden doğru bir yolda olamayacaklarını, fıkıhın umumi hükümlerinin olduğunu tasavvufun ise kul ile Allah arasındaki manevi bir hal olduğunu anlatmıştır. Sûfî olmanın Kur'ân ve sünneti esas almakla mümkün olacağını söyleyerek fikhî esas alması Zerrûk'u diğer sûfilerden ayırmaktadır.²²⁰ Osman b. Fûdî'nin verdiği bid'at hükümlerinde delil olarak çokça atıfta bulunduğu bir kaynak olması bakımından müellif hakkındaki bilgi önemlidir. Osman b. Fûdî'nin de Ahmed Zerrûk'un anlayışına paralel bir tarza sahip olduğu söylenebilir.

• Celâleddîn es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *en-Nukâye* adlı eseri. Bu eser müellifin 873'te (1468-69) yazdığı, on dört ilim dalına ve on dört konuya dair bilgiler içeren bir derleme şeklindedir. Müellif eserinin şerh ederek buna *İtmâmü'd-dirâye* ismini vermiştir.²²¹

• Mâlikî fakihi ve hadis âlimi Ahmed b. Abdurrahmân el-Mencûr'un (öl. 995/1587) *Şerhu'l-Menheci'l-müntehab ilâ kavâ'idi'l-mezheb* adlı eseri. Bu eser Mâlikî fakihi Zekkâk et-Tücîbî el-Fâsî'nin (öl. 912/1507) manzum fıkıh eserinin şerhidir. Müellif

²¹⁹ Köse, "İbnü'l-Hâc el-Abderî".

²²⁰ Derya Baş, "Zerrûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/297-300.

²²¹ Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/188-198.

el-Mencûr, *el-Muhtasarü'l-müzheb min Şerhi'l-Menheci'l-müntehab* ismiyle eserinin ihtisarını yapmıştır.²²²

Osman b. Fûdî eser belirtmeksizin ismen de bazı fakihlere atıflar yapmıştır. Bunlar:

- Mâlik b. Enes (öl. 179/795),
- Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî (öl. 238/853),
- Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî (öl. 386/996),
- Ebü'l-Velîd İbn Rüşd (öl. 520/1126),
- Ebû Bekr et-Turtûşî (öl. 520/1126),
- Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (öl. 544/1149),
- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî (öl. 684/1285),
- Ebu'l-Hasen es-Sugayyir (öl. 719/1319),
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed (öl. 803/1401),
- Ebü'l-Kâsım b. Ahmed b. Muhammed el-Burzülî (öl. 844/1440),
- İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449),
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl el-Ensârî el-Hazrecî et-Tetâî (öl. 942/1535),
- Ebû Abdillâh Muhammed el-Haraşî (öl. 1101/1690).²²³

Ayrıca müellif eserde başvurduğu hadislerin büyük bir kısmının kaynağı olarak İmam Buhârî'yi göstermiş, kaynak belirtmediği rivayetlerin de çoğunun, Ahmed Abdullah Mancûr tarafından yapılan tahrîci ile kaynaklarının çoğunun Buhârî, Müslim kaynaklı olduğu bu kaynaklarda olmayanların da *Kütüb-i Sitte*'de yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca zaman zaman atıfta bulunduğu bazı müellif ve eserleri de şu şekildedir:

- Şâfî'nin (öl. 204/820) *er-Risâle*,
- Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî'nin (öl. 412/1021), '*Uyûbü'n-nefs ve müdâvâtühâ*,
- İzzüddîn b. Abdisselâm'ın (öl. 660/1262), *Kavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*,

²²² Ahmet Özel, "Mencûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/124-125.

²²³ Arslan vd., "Osman b. Fûdî'nin İhyâu's-Sünne Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış", 85-113.

- et-Teftâzânî'nin (öl. 792/1390), *Şerhu'l- 'Akâ'id*
- Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505), *Şerhu'l-kevkebi's-sâtî*,
- Abdüsselâm b. İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekânî'nin (öl. 1078/1668), *İrşâdü'l-mürîd li-cevhereti't-tevhîd*,
- Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî'nin (öl. 1101/1690), *eş-Şerhu's-sağîr 'alâ Muhtasarı Halîl*.

3. Eserdeki Hadislerin Kaynakları Açısından Değerlendirilmesi

Hadis ilmiyle alakalı olan bu çalışmamız hakkında elbette en önemli mesele, müellifin sünnetleri verirken kullandığı hadislerin sıhhatidir. Muhakkikin de belirttiği gibi eserde dipnotlarda, müellifin verdiği hadislerin hemen hemen hepsinin kaynaklarına dair bilgi verilmiş ve atıf yapılmıştır. Bazılarıyla ilgili benzer başka hadisler de diğer kaynaklardan aktarılmış ve okuyucunun istifadesine sunulmuştur. Çalışmamız eserde geçen hadislerin sıhhat derecesini tahlil üzerine değildir. Sünnetleri ortadan kaldıran bid'at tahlilleri üzerinedir. Bu sebeple bu çalışmada hadislerin tahlili ile ilgili ayrı bir çalışma yapılmamıştır. Ancak eserdeki hadislerin, kaynakları açısından durumu araştırılarak, değerlendirmesi yapılmıştır.

Müellif eserinin bazı bölümlerinde çok az hadisle yetinmiş, bazı bölümlerinde ise oldukça fazla miktarda hadisle konuyu açıklamıştır. Bu durum belki konunun ayrıntılarını açıklayarak bunlara dair yaşanan sıkıntıları ortadan kaldırma amaçlı olabilir. Buradan müellifin, üzerinde Müslümanların çokça yanlışlara düştüğünü varsaydığı konuları, gerekli gördüğü için tafsilatlandırdığı sonucuna varılabilir. Bir başka dikkat çeken mesele olarak, müellif bölümlerin başında verdiği hadislerde ekseriyetle, “Buhârî'nin *Sahîh*'indeki şu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) demiştir ki..” benzeri bir ifadeyle vereceği hadisin Buhârî kaynaklı olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak bununla beraber bu ifade yer almış olsa da bazen müellifin verdiği rivayetin Buhârî'de yer almadığı tespit edilmiştir. Bazen de hadis olarak verdiği rivayetin kaynağı bulunamamıştır.

Konuyu daha ayrıntılı olarak açıklayabilmek için bölümlerde yer alan hadislerin sayısını ve kaynakları açısından durumlarını belirtmemiz gerekmektedir. Eserdeki hadislerin çoğunluğunun kaynağı *Kütüb-i Sitte*'dir. Nadir olarak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'nda olan hadislere yer verilmiştir. Bunların dışında yer aldığı tespit edilen rivayetler ise belirtilecektir. Buna göre müellif “Kitap, sünnet ve icmânın tanımları ve

bunlara ittibânın gerekliliğinin delilleri” başlıklı ilk bölümde, daha çok ayetlere yer vermiş hadis olarak sadece iki rivayet aktarmıştır. Burada müellifin Kitaba ittibâ ile ilgili hadis diye vermiş olduğu “Size iki vâiz bırakıyorum. Biri konuşur diğeri susar. Konuşan vâiz Kur’ân’dır. Susan vâiz ise ölümdür.” şeklindeki metin elimizdeki muteber kaynaklarda bu şekilde bulunmamaktadır. İlgili rivayet “Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız: Allah’ın Kitâb’ı ve Resûlünün sünneti.” şeklindedir.²²⁴ İkinci bölümde yer alan “Bid’atın tanımı, onu terketmenin vücûbu ve bid’atın kısımları” bahsinde altı hadis; üçüncü bölüm olan “Sünnete ittibâ ve bid’atlardan sakınma hakkında sahâbe, tâbiûn ve etbau’t-tâbiûnden gelenler” bölümünde sekiz hadis yer almaktadır. Bu bölümde verilenlerden iki hadis, *Kütüb-i Sitte*’de bulunmayıp Hâkim’in (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*’inde yer almaktadır. Ayrıca dört halife ve tâbiûn ve tebe-i tâbiûnin önde gelenlerinden sünnete ittibâ örnekleri, Kâdî İyâz’ın (öl. 544/1149) *eş-Şifâ* adlı eserine atıfla aktarılmıştır. Eserin dördüncü bölümü olan “İman” bahsinde, daha çok ayetlerle izahat yapılmış, sadece bir hadis verilmiştir.

İbadet konularını içeren bölümlerin ilki, “Kazâ-i Hâcet” olup burada altı hadis yer almıştır. Bu bölümdeki istincâyâ dair hadis, Celâlüddîn es-Süyûtî’nin (öl. 911/1505) *el-Câmi’u’s-sağîr* adlı eserinde yer alıp *zayıf* hadis olduğu belirtilmiştir.²²⁵ Eserin “Gusül” bahsinde üç hadis ve yedinci bölümünde yer alan “Abdest” bahsinde altı, sonra gelen “Teyemmüm” bahsinde üç hadis bulunmaktadır. Eserin dokuzuncu bölümünde yer alan “Kadınlara Mahsus Haller” bahsinde altı hadis, sonra gelen “Namaz Vakitleri” bahsinde dört hadis bulunmaktadır. Eserin on birinci bölümü olan “Cami Meseleleri” bahsinde beş rivayet bulunmaktadır. Bunlardan Gazzâlî’nin (öl. 505/1111) *İhyâ’ü ’ulûmi’d-dîn* adlı eserine atıfla verilmiş olan “Mescide gelen Allah’ı ziyaret etmiş olur. Ziyaret edilene gereken de misafirine ikram etmektir.” şeklindeki rivayet, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân’ın (öl. 354/965) tahricinde *zayıf* olarak yer almaktadır.²²⁶ Kaynaklarda benzer olarak geçen rivayet, “Bir topluluk, Allah’ın kitabını okuyup ondan ders almak üzere Allah’ın evlerinden birinde bir araya gelecek olsalar, mutlaka üzerlerine sekinet iner ve onları Allah’ın rahmeti bürür. Melekler de onları kanatlarıyla sararlar. Allah, onları, yanında bulunanlara anar.” şeklindedir.²²⁷ Bu bölümün beşinci hadisi olarak verilen “Bir âlimin (ilim okuttuğu) meclisinde, (ilim tahsil etmek veya dinlemek için) hazır bulunmak; bin rekât namaz kılmaktan, bin hastayı ziyaret etmekten ve bin cenaze namazında hazır bulunmaktan daha

²²⁴ Mâlik, “Kader”, 3.

²²⁵ İbn Fûdî, *İhyâ’ü’s-sünne*, 85.

²²⁶ İbn Fûdî, *İhyâ’ü’s-sünne*, 115.

²²⁷ Müslim, “Zikir”, 38 (No. 2699); Ebû Dâvûd, “Salât”, 349 (No. 1455); Tirmizî, “Kırâ’at”, 3 (No. 2946); İbn Mâce, “Mukaddime”, 17 (No. 225).

faziletlidir.” şeklinde yine Gazzâlî’nin (öl. 505/1111) *İhyâ* adlı eserine atıfla verilmiş olan rivayet, *Kütüb-i Tis’a*’da da bulunmamakta, Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin (öl. 597/1201), *el-Mevzû’ât* adlı eserinde yer almaktadır.²²⁸ Eserin on ikinci bölümünde yer alan “Ezan ve Kâmet” bahsinde beş rivayet bulunmaktadır. Bölümün beşinci rivayeti olarak verilen, ezanın güzel okunmasına dair hadisin Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî’nin (öl. 385/995) *Kitâbü’l-du’afâ’ ve’l-metrûkîn* adlı eserine göre cerh ve ta’dil âlimlerince *zayıf* olduğu belirtilmiş, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî’nin (öl. 748/1348) *Dîvânü’l-du’afâ’ ve’l-metrûkîn* adlı eserine göre râvilerinden İshâk b. Ebî Yahyâ sebebiyle *zayıf* kabul edilmiştir.²²⁹ Eserin on üçüncü bölümü olan “Namaz” bahsinde on yedi, “Kaza Namazı ve Sehv” bahsinde altı hadis yer almıştır. Sonra gelen “Seferî ve Cuma Namazı” bahsinde on yedi, “Bayram Namazı” bahsinde ise on hadis verilmiştir. Bunlar arasında yer alan “zilhicce orucunun iftarını Kurban Bayramı gününe kadar geciktirme”ye dair hadis için, İmam Tirmizî *garîb hadis* hükmünü vermiştir.²³⁰ On yedinci bölümde yer alan “Cenaze ve Kabirler” bahsinde on beş, sonra gelen “Zekât” bahsinde sekiz, “Oruç” bahsinde on iki hadis bulunmaktadır. Sonra gelen “Hac” bahsinde dört, “Kurban ve Boğazlama” bahsinde on hadis yer almaktadır. Bu bölümde müellifin vermiş olduğu “Allah’ın kendilerini sabah akşam kutsayan bir melek göndermediği ismi olan hiçbir ehl-i beyt yoktur.” şeklindeki rivayetin, Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin (öl. 597/1201) *el-Mevzû’ât* adlı eserinde belirtildiğine göre *mevzû* olduğu tespit edilmiştir.²³¹ Eserin yirmi ikinci bölümünde yer alan “Yeminler ve Adaklar” bahsinde on hadis yer almıştır. Muâmelât konularından “Nikâh” bahsinde sekiz hadis bulunmakta, bunlardan İmam Mâlik’in *Muvatta*’nda yer alan nikâh duasına ilişkin verilen rivayetin *mürsel* olduğu hakkında tartışılmıştır.²³² Sonra gelen “Alışveriş” bahsinde dokuz hadis yer almıştır. Burada müellifin hadis olarak aktardığı “ *باعدوا بين انفس الرجال و انفس النساء* ” kadın erkek ihtilâtının doğru olmadığına dair metnin hadis olmadığı Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî’nin (öl. 1162/1749) *Keşfü’l-hafâ’* adlı eserine atıfla tespit edilmiştir.²³³ Ayrıca yine bu bölümde yer alan “İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.” rivayeti²³⁴ zevâid kitaplarında *zayıf* olarak değerlendirilmiş, *isnâdı zayıf manası sahih* tespiti yapılmış, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (öl. 742/1341) tarafından hadisin birçok tarikten rivayet edilmiş *hasen hadis* olduğu belirtilmiştir.

²²⁸ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 120.

²²⁹ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 129.

²³⁰ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 167.

²³¹ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 220.

²³² İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 236.

²³³ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 241.

²³⁴ İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

Eserin yirmi beşinci bölümünde yer alan “Hadler” bahsinde altı hadis yer almaktadır. Bu bölümde müellifin *Sahîh-i Buhârî*’de yer almaktadır.” diyerek verdiği:

عن عائشة رضى الله عنها ان اسامة رضى الله عنه كلم النبي صلى الله عليه و سلم فى امرءة "سارقة" فقال:
انما هناك من كان قبلكم انهم كانوا يقيمون الحد على الوضيع و يتركون الشريف, و اللذى نفسى بيده لو ان فاطمة فعلت ذلك
لقطعت يدها

şeklindeki rivayet buradaki kelimelerle Buhârî nüshalarında yer almamaktadır. Hadis, “Sizden önceki milletlerin yok olmasına sebep, içlerinden soylu biri hırsızlık yapınca ona dokunmayıp, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca ona cezasını vermeleri idi. Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fâtıma hırsızlık yapsaydı, onun da elini keserdim.”²³⁵, metniyle yer almaktadır. Daha sonra gelen “Miras” bahsinde dört rivayete, yirmi yedinci bölümde bulunan “Sünnet ve Tıraş” bahsinde ise on rivayete yer verilmiştir. Bu bölümde son olarak ve Muhammed b. Abdillâh el-Haraşî’nin (öl. 1101/1690) *Muhtasaru Halîl* şerhine atıfla verilen “Doğduğu gün çocuğun sünnet edilmesi mekruhtur.” rivayeti hakkında Celâlüddîn es-Süyûtî’nin (öl. 911/1505) *el-Câmi ‘u’s-sağîr* şerhinde belirttiğine göre İbn Hacer el-Askalânî, “Bu rivayet, Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’inde yer alır, ancak *meçhul* ve *zayıf* râvisi Muhammed b. Hasan sebebiyle senedi *zayıftır*.” demiştir.²³⁶

Âdâba dair yirmi sekizinci bölümde yer alan “Elbise ve Giyim” bahsinde on yedi hadis bulunmaktadır. Bu bölümde müellifin Buhârî ve Müslim’de olduğunu söylediği, sarığın uzatma miktarına dair rivayet Buhârî’de bulunmamıştır. Yine, sarığın ucunun dört parmak sarkıtılacağına dair müellifin verdiği rivayet yakın farklı lafızlarla Heysemî’nin (öl. 807/1405) *Mecma ‘u’z-zevâ ‘id*’inde yer almakta ve Taberânî’nin (öl. 360/971) *el-Mu ‘cemü ‘l-evsat*’ında *isnâdı hasen* olarak geçmektedir.²³⁷ Yine aynı eserde belirtildiğine göre, bu bölümde verilen izâr bulunmadığında serâvîl giymekle ilgili hadis, senedinde bulunan Yusuf b. Ziyâd’dan dolayı *zayıf* kabul edilmiştir. Ayrıca bir başka rivayet olarak İbnü’l-Hâc el-Abderî’nin (öl. 737/1336) *Medhal*’ine atıfla Hz. Peygamber’in sarığını iki omuzu arasından sarkıtmasına dair verdiği hadis için Tirmizî (öl. 279/892) *hasen garip* demiştir.²³⁸ Yirmi dokuzuncu bölümde yer alan “Yeme İçme” bahsinde müellif on iki rivayete yer vermiştir. Müellif bu bölümde, “Hadiste ‘mü’minin artığı şifadır.’ diye geçer” şeklinde verdiği metin hadis değildir. Ancak benzer içerikte “Ben âdetli iken bir şey içer sonra onu Resûlullah’a uzatırdım, o da ağzını tam

²³⁵ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Megâzî”, 53, “Hudûd”, 11, 12; Müslim, “Hudûd”, 8, 9.

²³⁶ İbn Fûdî, *İhyâu ‘s-sünne*, 263.

²³⁷ İbn Fûdî, *İhyâu ‘s-sünne*, 277.

²³⁸ İbn Fûdî, *İhyâu ‘s-sünne*, 278.

benim ağzımın değdiği yere koyarak içerdi.”²³⁹ şeklinde yer almaktadır.²⁴⁰ Yine müellif bu bölümde “Hadiste şöyle gelmiştir” diyerek, “Bereket üç şeyden kaldırıldı: Sıcak yemekten, pahalı masraflı yemekten ve üzerine Allah’ın adı üzerine anılmamış yemekten.” şeklinde verdiği metin hadis değildir. Konuya dair rivayet, “Sıcak yemek yemekten sakının! Çünkü o bereketi giderir. Soğutarak yemeyi tavsiye ederim. Çünkü o daha çok içe siner, bereketi daha büyüktür.”²⁴¹ şeklindedir.²⁴² Ayrıca konuya dair, “Ömer b. Ebî Seleme (r.a.) şöyle dedi: ‘Ben Resûlullah’ın (s.a.v.) himayesinde yetişen bir çocuktum. Yemek yerken, elim yemek tabağının her yanına giderdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) bana: Oğlum, besmele çek! Sağ elinle ye! Hep önünden ye!’ buyurdu.”²⁴³ Yine bu bölümde yer alan, sıcak yemekle ilgili “Allah bizi ateşle beslemez.” rivayeti Aclûnî’nin (öl. 1162/1749) *Keşfü’l-hafâ’* adlı eserinde ve Heysemî’nin (öl. 807/1405) *Mecma’u’z-zevâ’id*’inde “Allahım bize ateş yedirme! Allah bizi ateşle doyurmaz.” şekliyle *isnâdı zayıf* olarak belirtilmiştir.

“Selâm ve İzin İsteme” başlığı altındaki otuzuncu bölümde, on bir hadis yer almıştır. Bunlardan müellifin *عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده* isnâdıyla Tirmizî’den (öl. 279/892) naklettiği, “Bizden başkasına benzemeye çalışanlar bizden değildir. Yahudi ve hristiyanlara benzemeyin! Yahudilerin selamlaşması parmak işaretyledir; Hristiyanların selamlaşması ise el ile işaret etmekten ibarettir.” şeklindeki hadis, bizzat Tirmizî tarafından *isnâdı zayıf* olarak belirtilmiştir. “Tedaviler ve Rukye” bahsinde müellif altı, sonra gelen “Rüya” bahsinde ise yedi hadise yer vermiştir. Eserin son konu başlığı olan “İhsan” bahsinde de yedi hadise yer vermiştir. Ayrıca “Mukaddime” bölümünde ayıp ve kusur araştırmanın kötülüğüne²⁴⁴ ve Müslümanın ayıbını örtmenin faziletine²⁴⁵ dair iki, “Tenbîhât” bölümünde de bir hadis vermiştir. Bunlarla beraber müellifin eserinin tüm bölümlerinde geçen hadis sayısı toplamı 264’tür. Bunlardan 95 rivayet *Sahîhayn*’da geçmektedir. Bunlardan ayrı olarak Müslim’de olmayıp Buhârî’de geçen 96 rivayet bulunmaktadır. Dolayısıyla eserde geçen 191 hadisin kaynağı Buhârî ve Müslim veya her ikisidir. Bunlardan ayrı olarak Buhârî’de olmayıp sadece Müslim’de geçen 4 rivayet bulunmaktadır. Eserde tespit edilen rivayetlerden, *zayıf* olduğu belirtilen 7 hadis bulunmakta, hadis diye belirtilen 5 metin müellifin aktardığı şekliyle kaynaklarda bulunmamakta ve 2 *mevzû hadis* yer almaktadır. Bunların haricinde kalan 59 hadis de *Kütüb-i Sitte* kaynaklarında bulunmaktadır.

²³⁹ Müslim, “Hayız”, 14; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 102; İbn Mâce, “Tahâret”, 125.

²⁴⁰ İbn Fûdî, *Ihyâu’s-sünne*, 288.

²⁴¹ Suyûtî, *Câmiu’s-Sagîr*, 3/120 (No: 2896).

²⁴² İbn Fûdî, *Ihyâu’s-sünne*, 290.

²⁴³ Buhârî, “Et’ime”, 2, 3; Müslim, “Eşribe”, 108; İbni Mâce, “Et’ime”, 8.

²⁴⁴ Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 84.

²⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60.

4. Eserin Mukaddimesi

Osman b. Fûdî eserine, bu kitabı yazma amacı ve kitap hakkında genel bilgileri ortaya koyduğu “Mukaddime” ile başlamaktadır. Mukaddimesine, yazdığı eserlerinde âdeti olduğu üzere besmele, hamdele, salvele ve sonrasında ashab, sâdat-ı tabîîn, ulemâ-i âmilîn, dört müctehid imam ve kıyamete kadar onların yolunu izleyenlere dua ile başlamıştır. Müellif, *İhyâu’s-sünne ve ihmâdu’l-bid’a* adlı kitabının Allah’ın izniyle ona (buradaki bilgilere) bağlılık gösterenler için iman ve amelleri konusunda faydalı olacağını umduğunu ifade etmiştir. Eserini; okuyucunun, açıklanmak istenen bilgiyi daha kolay bulabilmesi ve anlayabilmesi için müstakil bölümler halinde tertip ettiğini belirtmiştir. Sözlerini, eserinde tespit edilecek “Herhangi bir eksik, kusur, hata ve benzeri olursa bu ancak bana aittir, Allah ve Rasûlü daima doğrudur.” diyerek ve Allah’a niyazda bulunarak bitirmiştir.²⁴⁶

Osman b. Fûdî, eserini Allah’ın izniyle Muhammedî sünneti ihyâ ve şeytanî bid’atları yok etmek amacıyla yazdığını belirtmiştir. Aynı zamanda o, “Sizden biriniz bir Müslüman kardeşinin ayıbını araştırır ve ortaya çıkarırsa, Allah da onun ayıbını ortaya çıkarır. Eğer Allah bir insanın ayıbını ortaya çıkarırsa, o insan evinde bile olsa rezil olur.”²⁴⁷ ve “Kul, din kardeşine yardımcı olduğu sürece Allah da onun yardımcısı olur.”²⁴⁸ ve benzeri rivayetleri ve ulemaya ait hikmetli sözleri de aktararak bu eseriyle maksadının asla insanların eksik ve kusurlarını ortaya çıkarıp ayıplarıyla uğraşmak olmadığını ifade eder. Ayrıca gayesinin insanları bid’at ehli olup olmamak gibi bir ayrıma tâbi tutmak olmadığını belirtmekle beraber, bir amel hakkında bid’at hükmü verme yetkisinin âlimlerde olduğu görüşünü Gazzâlî’nin “Avâma düşen ibadet ve geçimleriyle meşgul olup ilmi ulemaya bırakmasıdır.” sözüyle açıklar. Ancak bu, konuyu öğrenmeyi bırakmak değil konu hakkında konuşmayı bırakmak manasındadır. Müellif, haram işleyenlerin ancak bu amelin haram olduğuna dair icmâ bulunan konularda kınanabileceğini, aksi takdirde bunun câiz olmadığını ifade etmekle beraber Kur’ân ve sünnete aykırı tutum ve sözlerin tenkit edilmesi gerektiği görüşündedir. Mukaddime’de göze çarpan bir başka mesele de müellifin, fasık olsa da tevhîd ehline buğz edilemeyeceği, buğz edilmesi gerekenin işlenen fisk olması gerektiği, Müslümana ise muhabbet edilmesi gerektiği hakkındaki ifadeleridir.²⁴⁹

Müellif eserini doğrudan sünnetleri ortaya koymak ve bid’atları ortadan kaldırmak gayesiyle yazdığını ifade etmiş, bu konuda kimseyi de yargılamak ya da eleştirmek

²⁴⁶ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 35.

²⁴⁷ İbn Mâce, “Hudûd”, 5.

²⁴⁸ Buhârî, “Rikâk”, 48.

²⁴⁹ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 36-38.

maksadında olmadığını dile getirmiştir. Bunu vurgulamasının, eleştirilerinin iyi niyetli olduğunu belirterek tepki almama gayesine yönelik olduğu düşünülebilir. Meseleler hakkında icthad yetkisinin de işin ehli olan âlimlerde olduğuna vurgu yapmıştır. Burada özellikle mürtekeb-i kebira sahibinin tekfiri meselesine atıfta bulunarak bir amelin haram oluşunun icmâ ile tespit edildiğine dikkati çekmiş, Kur'ân ve sünnete aykırı tutumların tenkit edilmesi gerektiğini savunmuştur. Osman b. Fûdî'nin bu açıklamayı, yaşadığı dönemde özellikle yöneticileri eleştirdiği İslâm dışı uygulamalar için yaptığı düşünülebilir.

5. Eserdeki Sünnet ve Bid'atlar

Osman b. Fûdî, eserinin temelini teşkil eden otuz üç bölümün başlıklarını, her konu ile ilgili “Muhammedî sünnetler” ve “şeytânî bid'atlar” nitelemesiyle oluşturmuştur. Dolayısıyla bölümlere önce sünnetleri ortaya koyarak başlamaktadır. Sonra da konu hakkında sünnete aykırı bulduğu meseleleri belirterek ne çeşit bid'at olduklarını söylemektedir. Burada onun konulara dair öne çıkardığı sünnetler ve dikkat çekip uyardığı bid'atlar değerlendirilecektir.

5.1. Kitap Sünnet ve İcmâ Hakkındaki Ayet ve Hadisler

Eserin telif edilme amacı olan bid'at meselesinin anlaşılabilmesi için gerekli tespitlerin ortaya konması gerekmektedir. Bu sebeple Osman b. Fûdî eserinin ilk bölümünü Kitap, sünnet ve icmânın sınırları ve bunlara ittibânın gerekliliğinin delilleri konusuna ayırmıştır. Suyûfî'nin (öl. 911/1505) *Nukâye*'sinden, Abdurrahman el-Mencûrî'nin (öl. 995/1587) *Şerhu'l-menheci'l-müntehab*'ından alıntılar yaparak Kitap, sünnet ve icmâyı tanımlamış, bunlara tâbi olmanın gerekliliği hakkında Kur'ân ve hadislerden deliller getirmiştir.

İslâm hukukunda Kitap, aslî delillerin ilkinin oluşturmaktadır ve bu görüş bütün müslümanların ortak kabulüdür. Kur'ân'ın delil oluşu öncelikle fitrî ve aklî temellere, sonra ise sünnete dayalıdır. Zira Kur'ân'ın delil olarak kabul edilmesi, başta onu Allah'tan vahiy yoluyla aldığını belirten Hz. Muhammed'i (s.a.v.) onaylamaya ve onu Allah'ın elçisi olarak kabul etmeye bağlıdır. Bununla beraber Kur'ân da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dini tebliğ ve tebyîn ve hatta teşri' yetkisini açıkça belirtmiş ve böylelikle sünnetin, dinin açıklaması niteliğindeki konumu ortaya konmuştur. Dolayısıyla baştan itibaren Kitap ve sünnet, İslâm'ın iki aslî kaynağı olarak müslümanların din anlayışlarının temelini oluşturmuş, sonraki dönemlerde de karşılaşılan yeni meseleler bu asıllara oturtulmuştur. Edille-i şer'iyyenin üçüncüsü olarak kabul edilen icmâ ise Kur'ân ve sünnetin anlaşılması ve bundan bir hükme

ulaşılması konusunda düşünce ve amel bakımından ümmetin ittifakını ortaya koyarak gelecek nesiller açısından da ihtilafı önlemektedir.²⁵⁰

Müellif de benzer doğrultuda Kitap kavramını Hz. Peygamber'e mucize olarak indirilmesi bakımından şüphe götürmeyen bir delil olarak belirtmiş, sünneti ise izlenen yol, yöntem olarak tarif ederek ibadet açısından ve delil olma açısından ikiye ayırmıştır. Müellif ibadet olarak sünneti, farz ya da vâcib olmaksızın, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan nâfile ibadetler şeklindeki fıkihtaki tanımına uygun olarak²⁵¹, Hz. Peygamber'in yapıp devam etmiş olduğu küsuf namazı benzeri nâfileler olarak açıklamıştır. Delil olma bakımından sünneti de usûl-i fıkihta olduğu gibi Hz. Peygamber'den, Kur'ân dışında sadır olan söz, fiil ve takrîrlere olarak tarif etmiştir.²⁵²

Kur'ân ve sünnete ittibâ ile alakalı olarak "Bu (Kur'ân) da bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun..."²⁵³, "Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin."²⁵⁴ ayetlerini; "Benim sünnetime; doğru yolu bulan, hidayete erdirilmiş halifelerin sünnetine sarılın. Bunlara azı dişlerinizle (yapışır gibi sımsıkı) yapışın."²⁵⁵ hadisini vermiştir. İcmâ ile alakalı olarak ise "Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir."²⁵⁶ ayetini ve "Ümmetim asla sapıklıkta birleşmez. Bundan dolayı (Müslümanlar arasında ihtilâf gördüğünüzde) çoğunluğa uyun."²⁵⁷, "Cemaatten bir karış kadar ayrılan kimse İslâm'ın boyunduruğunu boynundan çıkarmış olur."²⁵⁸ hadislerini vermekle yetinmiştir.²⁵⁹

İcmâ konusu tartışmalı bir konu olup müctehidlerin yaşadıkları dönemde dînî bir meselenin hükmü hakkında fikir birliğinde bulunmaları anlamına gelmektedir. Fıkıh usulü eserlerinde şer'î deliller sıralamasında Kitap ve sünnetten sonra üçüncü sıraya yerleştirilen icmâ, fıkhın çok önemli mefhumlarından biridir. Fıkhi hükümler konusunda Hz. Peygamber'in uygulamalarının yaşandığı ana merkez olarak Medine, özel bir konuma sahiptir. Dolayısıyla Medine'deki uygulamalar, hem sünnete uygun olanı, hem de sünnete

²⁵⁰ Bardakoğlu, "Kitap".

²⁵¹ Ferdi Sönmez, "Namaz İbadetinin İcrasında Sünnetin Yeri", *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2016), 79-97.

²⁵² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 43.

²⁵³ el-En'âm 6/155.

²⁵⁴ el-Haşr 59/7.

²⁵⁵ Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 6.

²⁵⁶ en-Nisâ 4/115.

²⁵⁷ İbn Mâce, "Fiten", 8.

²⁵⁸ Tirmizî, "Emsal", 3.

²⁵⁹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 44-45.

aykırı olanı tespit ve tayin etmek konusunda, İslâm'ın ilk nesillerine ait uygulamaları göstermesi açısından öncelikli bir mevkiye olmuştur. Bu düşünceyi bir fihri ilke haline getiren ise İmam Mâlik olmuştur. Bununla beraber tanımı, delil oluşu, geçerlilik şartları gibi hususlarda ulema arasında tartışmalar olmuştur.²⁶⁰

Müellif icmâyı, Suyûtî'nin (öl. 911/1505) *Nukâye*'sine atıfla: “Herhangi bir asırda ortaya konulan bir hüküm üzerinde asrın müctehidlerinin veya hangi asırda olursa olsun müctehidlerin bir hüküm üzerinde ittifakıdır.” şeklinde tarif etmiştir.²⁶¹ Bu bölümde müellifin çok kısa tariflerle yetindiği görülmüş, örneğin icmâ konusunda ihtilaflar olmasına rağmen bu konuda da ayrıntılara inmeden tartışmalı konulara girmeden yüzeysel açıklamalar yaptığı belirlenmiştir.

5.2. Sünnete İttiba Hakkında Sahâbe, Tâbiûn ve Tebe-i Tabiûnden Deliller

Osman b. Fûdî, bu meseleyi “Sünnete ittibâ ve bid’atlardan sakınma hakkında sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tabiûnden vârid olanlar” başlığıyla üçüncü bölümde ele almıştır. Burada sünnete ittibâ ve bid’atlardan sakınma hakkında Sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûnden gelen haberleri alarak kavramsal çerçeveyi belirlemiş, konunun ehemmiyeti hakkındaki delilleri ortaya koymuştur. Bu bölüm de konu olarak müellifin eserinin temelini oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Müellifin burada doğrudan dört halife ve bazı sahâbenin sünnete bağlılığını aktardığı rivayetleri almış, ardından tâbiûn ve tebe-i tâbiûnden örnekleri vermiştir. Ancak burada görüşünü ispat maksadıyla “İnsanların en hayırlıları benim asırda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.”²⁶² rivayetini vermiş adeta sünnete ittibâyı Hz. Peygamber'in yolundan gidenler gibi olmak yani selefın yolunu takip etmek olarak yorumlamıştır. Müellifi bu bakımdan öze bağlı kalmak anlamında selefî olarak tanımlamak mümkün olabilir.

Müellif burada başta sahâbenin önde gelenlerinden Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin ve daha sonra da İbn Abbas, İbn Ömer ve İbn Mes'ud radiyallahu anhümün, Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılıklarını belirten haberleri vermiştir. Tâbiûnden Üveys el-Karnî, Ömer b. Abdülaziz; tebe-i tabiûnden Mâlik b. Enes (İmam Mâlik), İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ahmed b. Hanbel'in sözlerinden misaller vermiştir. Ayrıca “İnsanların en hayırlıları benim asırda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra

²⁶⁰ İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417-431.

²⁶¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 43-46.

²⁶² Buhârî, “Şehâdât”, 9, “Fezâilu'l-Ashâb”, 1, “Rikâk”, 7, “Eymân”, 27; Müslim, “Fezâilu's-Sahâbe”, 214 (No. 2535); Tirmizî, “Fiten”, 45 (No. 2222), “Şehâdât”, 4 (No. 2303); Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 10 (No. 4657).

da bunları takip edenlerdir.”²⁶³ hadisini vererek sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiînin sonraki nesillere İslâm’ın, Kur’ân’ın ve Rasûlullah’ın sünnetinin muhafaza edilip aktarılması konusundaki ehemmiyeti üzerinde durmuştur. Devamında ise “Ümmetim yağmur gibidir, evveli mi, ahiri mi daha hayırlıdır bilinemez.”²⁶⁴ hadisini vererek dinin aslının korunup sünnetin ihyâsıyla ilgili sonrakilerin de üzerine düşen sorumluluklarının olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵ Müellif, bu bölümde bu üç neslin sünnete ittibâ konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Osman b. Fûdî, bu bölümde de sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiînin yolunu takip etmek konusunun içinde bid’at tanımlarına yer vermiştir. Müellifin referanslar vasıtasıyla ele aldığı tariflere göre; aslen şeriatı var olan ve sahâbe ve selevin uygulamasında açık veya örtülü bir delili bulunan fiiller bid’at kapsamına girmemektedir. Şeriatı delili bulunup sahâbe ve selevin uygulamasında olmasa bile esas olan şer’î delil olduğu için bu da bid’at kabul edilmemiştir. Hem şeriatı delili olmayan hem de sahâbe ve selevin uygulamasına aykırı olan fiiler bid’at olarak nitelendirilmişlerdir. Müellif bu açıklamaları hem geniş kapsamlı bid’at anlayışını benimseyen İmam Şâfiî’nin hem de dar kapsamlı bid’at anlayışını benimseyen İmam Mâlik’in görüşlerini vererek açıklamış belli bir yargı ortaya koymamış meseleyi ilmi olarak tartışmıştır.²⁶⁶

5.3. Şeriatı Bid’atlara Karşı Korumanın Zarureti

Osman b. Fûdî, eserinin temelini oluşturan sünnet ve bid’at kavramlarını ayrıntılarıyla ele almış, konuya dair şer’î delilleri sunduktan sonra ikinci bölümü bid’at kavramına ayırmıştır. Osman b. Fûdî, bid’at kavramına bakışını bu başlık altında ortaya koymuştur. Burada bida’atı geniş ve dar kapsamlı olarak ele alan görüşlere yer vermiştir. Ancak onun bu bölümde üzerinde durduğu asıl mesele Şeriatı bid’atlara karşı korumanın gerekliliğidir. Bunun önemli bir emir olarak farz-ı kifâye hükmünde olduğunu belirtmiş, bid’atın ne olduğuna dair tüm bilgileri vererek bid’atlara karşı uyanık olmaya çağırmıştır. Burada göze çarpan bir diğer mesele de müellifin üzerinde durduğu “menâkir” kavramıdır. Müellif her bid’atın menâkirden olmadığını belirtmiş, bu ifadenin amel edilmesi doğru bulunmayan bid’at için kullanıldığını ifade etmiştir. Bu kavram ilk etapta bazı yöneticilerin bid’at uygulamalarını “menâkir” diye nitelendiren Abdilkerîm el-Mağîlî’yi (öl. 908/1504) hatırlatmaktadır. Aslen burada müellifin tarif ettiği menâkir, Şâtübî’nin dar kapsamlı bid’at tanımında olduğu gibi ele alınmıştır.

²⁶³ Buhârî, “Şehâdât”, 9.

²⁶⁴ Tirmizî, “Emsâl”, 6.

²⁶⁵ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 59-67.

²⁶⁶ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 66-68.

Müellif, konuyu geniş kapsamlı bid'at anlayışını yansıtan başka tanımlamalarla da yine ayrıntılı olarak ele almış; şeriatın muhafazası ve desteklenmesi için gerekli olan yeniliklere vâcib bid'at, şeriata aykırı olan yeniliklere haram bid'at, dine fayda sağlayan ve zararı olmayan yeniliklere de müstehap bid'at, terki sevap kazanmaya vesile olan, ancak yapılması cezayı gerektirmeyen yeniliklere de mekruh bid'at tanımını yapmıştır. Müellifin diğer konu içeriklerinde bu tanımları esas alarak bid'at nitelemesi yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin kadınların sünnet merasimlerinde şarkı söyleyerek eğlenmesini, seslerinin mahremiyetinden dolayı haram bid'at olarak tanımlamış, abdestte azaları üçten fazla yıkamayı israf sebebiyle mekruh bid'at kapsamında değerlendirmiştir. Zira üçten fazla yıkayan haram işlemiş olmaz ama terk etmesi israfı engellediği ve sünnete uygun olduğu için sevap kazanmasına vesile teşkil eder. Örneğin Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi onun muhafazası maksadına dayandığı için vâcib bid'at olarak nitelendirilmiştir. Örneğin yeni ilimlerin ortaya çıkması fıkıh, tefsir gibi veya medrese vs. bina etmek gibi yenilikler de müstehap bid'at tanımı içinde yer almıştır.²⁶⁷ Müellifin bu başlıkta ele aldığı bir diğer önemli mesele de bid'at sahibinden yüz çevirmek meselesidir. Müellif burada da ancak ittifakla haram bid'at olduğu kabul edilen bir bid'at sahibinin terk edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁶⁸ Bu bölümde müellif hakkında icmâ olmayan konularda bid'at tanımlaması yapılmasının doğru olmadığını da ifade etmiştir.²⁶⁹ Müellif bid'atı terk etmenin gerekliliğini sünnete ittibânın gerekliliği delilleriyle aynı kabul etmiştir. Zira bir şeyi emretmek, onun zıddından nehy anlamı taşımaktadır.²⁷⁰

5.4. İmanda İkrar ve Mürtekib-i Kebira Hakkındaki Ayet ve Hadisler

Osman b. Fûdî meseleyi dördüncü bölümde “İman konusunda Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altında ele almıştır. Müellif; iman, akîde konusuna ayırdığı bu dördüncü bölümde, her mü'minin inanç temelini Kur'ân ayetlerinden aldığını belirterek tüm iman esaslarına dair ayetlerden delil getirmiştir. Burada İzzüddîn b. Abdisselâm'ın (öl. 660/1262) *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm* adlı eserinden görüşlerine atıfta bulunarak imanda nazar ve istidlâl, imanın sıhhatinin şartından olmadığı üzerinde durur. Bununla beraber İslâm davetçilerinin taklîdi imandan çıkıp nazar (delilini tetkik ve teftiş ederek) ve istidlâl (delilleriyle beraber tasdik ederek) yoluyla tahkîkî imana ulaşması gerektiğini, konuyla ilgili “(Habîbim, yâ Muhammed!) De ki: “İşte benim yolum budur! (Ben, sizi) bir basîret (açıkça görünen bir

²⁶⁷ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 53-56.

²⁶⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 56.

²⁶⁹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 54.

²⁷⁰ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 50.

delîl) üzere Allah'a davet ediyorum; ben de, bana tâbi olanlar da!”²⁷¹ ayetini göstererek açıklar. Burada üzerinde durduğu bir konu daha vardır ki müellif, “(Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın.) Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, “Sen mü’min değilsin” demeyin...”²⁷² ayetini ve “Ben insanlar Allah’tan başka ilâhın olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet edinceye, namaz kılincaya, zekât verinceye kadar onlarla savaş etmekle emrolundum. Bunları yaptılar mı, kanlarını, mallarını bana karşı korumuş (emniyet altına almış) olurlar. İslâm’ın hakkı hâriç. Artık (samimi olup olmadıklarına dair) durumları Allah'a kalmıştır”²⁷³ hadisini delil getirerek İslâm’ın zâhire göre hüküm verme usulünü ortaya koymuştur.²⁷⁴ Osman b. Fûdî cihad döneminde bu çizgiden biraz ayrılmış hatta dönem âlimlerinden Kânimî, cihadın ateşli dönemlerinde kendisini Müslüman devlet yöneticilerini küfür ile itham etmek meselesinden dolayı eleştirmiş olsa da sonradan yine burada sergilediği görüşte olduğunu vurgulamıştır.²⁷⁵ Onun esasen savunduğu, burada da uzunca açıkladığı gibi mürtekb-i kebiranın küfürle suçlanamayacağıdır. Burada henüz mücadelesinin öncesinde Mâlikî âlim Abdüsselâm b. İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekânî’nin (öl. 1078/1668) *İrşâdü'l-mürîd li-cevhereti't-tevhîd* adlı eserine atıfta bulunarak iman için dünyada sadece ikrarın yeterli olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla imanın yeri kalp olduğuna göre Müslümanlardan herhangi birinin imanı hakkında zanda bulunulamayacağını belirtmiş ve tüm bu anlatılanların itikadın fûrûu değil usûlüne matuf olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶

Kelâm ilminde “ikrar” kavramı, “kabul edilen inancın dil ile ifade edilmesi”dir. Ehl-i Sünnet kelâmcılarından Ebû'l-Hasan el-Eş’arî (öl. 330/942) “dil ile ikrar”ı ve “amel”i imânın esas rükünleri arasında saymamış, imanı “tasdik” olarak tarif etmiştir. İkrar kişinin kendisi hakkında bilgi vermesi anlamına gelir. İmam Mâturidî (öl. 333/944) de, dünyevî hükümlerin uygulanabilmesi için kalpteki inanç bilinemeyeceğinden dolayı dil ile ikrarı gerekli görür. Mâturidî’ye (öl. 333/944) göre ikrar, kişiye Müslüman muamelesi yapılabilmesi için gerekli bir şarttır. Yoksa bir kimsenin Allah katında mü’min sayılabilmesi için İslâmî bütün hükümlere kalben inanması yeterlidir. “Kavl-i Meşhur” şeklinde şöhret bulmuş görüşe göre iman, tasdik ve ikrardan oluşan iki rükne bağlıdır. Bunlardan biri eksik olsa iman geçerli olmaz. Mâturidî ve Eş’arî kelâm âlimlerinden bazıları ikrarı imanda bir rükün olarak değil

²⁷¹ Yûsuf 12/108.

²⁷² en-Nisâ 4/94.

²⁷³ Buhârî, “İmân”, 17; Müslim, “İmân”, 36.

²⁷⁴ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 74.

²⁷⁵ Özköse, “Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar”, 189-230.

²⁷⁶ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 74-75.

dünyevi hükümlerin uygulanabilmesi için bir şart kabul etmişlerdir. Kısacası Eş'arî kelâmcılara göre ikrar imanın şartı, tasdik ise rüknüdür.²⁷⁷ Osman b. Fûdî'nin de eserinde bunu yansıttığı görülmektedir.

Müellif, iman konusunda; bir inanç veya düşünceye hakikatini bilmeksizin körü körüne bağlılık anlamındaki taassubu, şüpheli meseleler hakkında avamın tartışmaya girmesini, Müslümanların inancını bozmayı, anlaşılmaz felsefi konulara dalmayı şeytanî bid'atlardan saymıştır.²⁷⁸ Müellifin bu bölümde dikkati çektiği bir diğer husus da kelâm ilminin bazı açılardan övülen bazı açılardan da eleştirilen bir alan olduğu meselesidir.²⁷⁹ Osman b. Fûdî'nin bu konulara değinmesi onun toplumdaki birliği bozacak kelâmî tartışmaları hoş görmediğini düşündürmektedir.

5.5. Temizlik Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif beşinci bölümde “Kazâ-i hâcet konusunda Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” diyerek konuya başlamış ve abdeste dair meseleleri sırayla ele almıştır. İlk olarak def-i hâcet konusundaki Muhammedî sünnetleri sıralar. Hâcet esnasında önünü ve arkasını kibleye karşı dönmek²⁸⁰ tuvalete girerken, ‘Allâhümme innê eûzü bike mine'l-hubûsi ve'l-habâis’ demek,²⁸¹ def-i hâcetten sonra “Gufrâneke” demek²⁸² gibi sünnetleri aktarmış, istibrâ etmemenin kabir azabının sebeplerinden olduğu,²⁸³ aynı şekilde idrar sıçrantısından sakınmamanın da kabir azabına sebep olduğu²⁸⁴ gibi konulara dair hadisleri aktarmak suretiyle def-i hâcet meselesini açıklamıştır. Konuyla alakalı şeytanî bid'atlar olarak müellif ilginç bazı ifadeler kullanmıştır. Örneğin, “Kâfirlerin çarşılarına veya kiliselerine pislemek icmâ ile haram bid'attır. Çünkü böyle bir durumda onlar da Müslümanların mescidlerine aynısını yapabilirler. Allah'tan gayrı başka ilâhlara küfretmek, Allah Azze ve Celle'ye küfredilmesine sebep olabilir.” demiştir. Burada yine dikkati çeken bir başka mesele de mesela, istibrâ konusunda aşırı uygulamalar, mesaneyeye su püskürterek idrardan arındırmaya çalışmak, dübüre parmağı sokarak istincâya çalışmak gibi uygulamaların icmâ ile haram bid'at olduğu ifadeleridir.²⁸⁵ Müellifin buradaki

²⁷⁷ Temel Yeşilyurt – Osman Oral, “İman'da İkrar Kavramı”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Şubat 2012), 31-44.

²⁷⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 75.

²⁷⁹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 76.

²⁸⁰ Buhârî, “Vudû”, 118; Müslim, “Tahâret”, 59.

²⁸¹ Buhârî, “Deavât”, 15.

²⁸² Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 17; Tirmizî, “Tahâret”, 5.

²⁸³ Buhârî, “Vudû”, 55.

²⁸⁴ Buhârî, “Cenâiz”, 82; Müslim, “İmân”, 34; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 26.

²⁸⁵ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 84.

“haram bid’at” değerlendirmesinin ilkinin İslâm’a zarar verme açısından, diğerinin de bedene zarar verme açısından yapıldığı düşünülebilir.

Altıncı bölümde “Gusül hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığında konuyla ilgili Peygamberimiz’in guslünü; önce ellerini yıkayarak başlaması, saç diplerini hilallemesi, yıkamaya sağından başlaması, en son ayaklarını yıkaması²⁸⁶ vs. genel bilinen rivayetleri sıralamıştır. İnsanların ihdâs ettiği bid’atları açıklarken bu başlıkta; guslederken suyun fazla kullanılarak israf edilmesini, aşırı vesvese sebebiyle guslün uzatılmasını, örgülü saçların diplerini ıslatmak için aşırıya gidilmesini mekruh bid’at, kulakların içine su dökerek yıkamaya çalışmanın kendine zarar verme ve hatta sağırlığa yol açma tehlikesi sebebiyle icmâ ile haram bid’at olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷ Burada müellifin dile getirdiği meseleler ilgi çekicidir. Zira bulunduğu toplumdaki insanların bu konuda aşırı giderek bedenlerine zarar verebileceklerini belirtmesi bu konudaki zaafı yansıtmaktadır.

Yedinci bölümde “Abdest konusunda Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” ve sekizinci bölümde “Teyemmüm hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığıyla abdest konusunu açıklamıştır. Abdest bahsinde, abdest azalarını üçer kere yıkamayı ve abdestten sonra konuşmaksızın iki rekât namaz kılmanın geçmiş günahların affına vesile olacağını bildiren²⁸⁸ bir de abdest azalarına sağdan başlayarak yıkamakla ilgili rivayeti²⁸⁹ aktararak Muhammedî sünneti açıklamıştır. Konuyla alakalı olarak gusülde olduğu gibi abdestte de yine aşırı kullanarak ya da azaları üçten fazla yıkayarak suyu israf etmeyi, aynı şekilde vesvese ile mutmain olabilmek için abdesti uzatmayı, tekrarlamayı mekruh bid’at olarak saymıştır. Yine istibrâ konusundaki aşırılıkları bedene zarar vermesi açısından haram bid’at kapsamında değerlendirmiştir. Ayrıca abdest alırken mazmazada suyu sümürmek için aşırı ses çıkarmayı da mekruh bid’at saymıştır. Bir de “Bazı hikmet ehli der ki..” diyerek, vesvesenin şeytandan olduğunu, şeytanın insana haramı helal, helali haram saydıracak ve güzel amelleri hafife almasına sebep olacak hilelerle insanı tereddütlere

---

²⁸⁶ Buhârî, “Gusl” 1, 15, 19.

²⁸⁷ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 89-90.

²⁸⁸ Buhârî, “Vudû”, 24, 28; Müslim, “Tahâret”, 3, 4.

²⁸⁹ Buhârî, “Vudû”, 31, “Salât”, 47.

sevkettiğini belirtmiştir.²⁹⁰ Müellif, teyemmüm bahsinde yine mutmain olabilmek için fazladan meshetmenin mekruh bid'at olduğu üzerinde durmuştur.²⁹¹

Yıkınması gereken uzuvların yıkama sayısına ziyade yapılması konusunda farklı görüşler vardır. Belirtilen üç sayısına yapılan ilaveler Hanefiler haricindeki fukahaya göre genel itibariyle mekruh addedilmiştir. Hanefiler üçten fazla yıkamanın sebebi vesvese kaynaklı ise bunu mekruh saymış ancak kalbin tatmini için ise bunu mekruh saymamışlardır. Mâlikîler ayakların tam temizliğini sağlamak için yıkınmaya olan gereksinimi sebebiyle ayakların yıkınması dışındaki ziyadeleri mekruh kabul etmişler hatta ayakların üçten az yıkınmasını da mekruh kabul etmişlerdir. Şâfiîler de abdest azalarının yıkınmasındaki ziyadeyi genel itibariyle mekruh saymışlar, ancak başın üç kere meshini sünnet kabul etmişlerdir. Hanbelîler ise üçten fazla yıkamayı mutlak olarak mekruh sayarlar.²⁹² Müellifin bu doğrultudaki görüşleri yansıttığı görülmektedir.

Fıkıhta istibrâ meselesi önemli bir yer alır. Aynı zamanda sadece idrar için değil dışkı için de söz konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) idrardan sakınmanın gerekliliğine dair uyarılarını²⁹³ delil olarak alan Hanefî ve Mâlikîlere göre vâcip (farz), Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise müstehaptır. Önden ve arkadan necaset çıkınca, bu yerleri temizlemeye ise istincâ denir. İstincâ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre vâcip (farz), Hanefîler'e göre sünnettir.²⁹⁴ Ancak burada müellif istibrâ konusunda aşırı giderek bedene zarar verme noktasından meseleye bakmıştır. Sonuçta burada odak noktası başta israf, sonra da bedene zarar verme ve toplumsal nezaket kuralları meselesidir.

5.6. Kadınlara Mahsus Haller Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif bu meseleleri dokuzuncu bölümde “Hayız, istihâza ve nifas hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altında ele almıştır. Müellif kadınlara mahsus haller bahsindeki bilgilerin Hz. Peygamber'den ve dolayısıyla onun eşlerinden gelen rivayetlerden elde edilmiş içtihatlarla ortaya konduğunu belirtir. Kadınların hayız ve nifas hallerinde namazı ve orucu bırakmasının vâcip olduğunu ilgili rivayetle belirtmiş²⁹⁵ istihâzanın hayız gibi olmayıp bu durumdaki

²⁹⁰ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 93-96.

²⁹¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 100.

²⁹² Yusuf Erdem Gezgin, “Ziyadelerin İbadetlerin Sıhhatine Etkisi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1159-1184.

²⁹³ Buhârî, “Vudû”, 55; İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

²⁹⁴ Salim Ögüt, “İstibrâ ve İstincâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/320-321.

²⁹⁵ Buhârî, “Hayız” 6, “Zekât”, 44, “İmân” 21, “Kusûf”, 9, “Nikâh”, 88.

kadının namazını kılacağı,²⁹⁶ erkeğin hayızlı eşiyle cimâ etmeyip sadece örtü üzerinden yararlanabileceği,²⁹⁷ kadının hayızdan sonra temizlenmek için misk ve benzeri güzel bir kokuyla kendini temizlemesinin güzel olduğu²⁹⁸ rivayetleriyle de konuyla ilgili Muhammedî sünneti beyan etmiştir. Konuyla ilgili kadınların ihdâs ettiği şeytanî bid'atları da şu şekilde saymıştır: Ramazanda hayız olduğu halde sevap umarak oruç tutmak, istihâza (özür) günlerinde namaz kılmamak,²⁹⁹ hayız kanı kesildikten sonra gusülde, temizlemek için fercin iç tarafına elini sokmak. “Bu şekilde yapmak, yani suyu parmaklarla fercin içine püskürtmek, ulaştırmak; ferci soğutarak ve genişlemesine sebep olarak hem kendine hem de zevcine eziyet olduğu için icmâ ile haram bid'attır”, diyerek müellif açıklamada bulunur. Müellif bunları saydıktan sonra *Medhal*'i referans göstererek bu tür bid'atların Rasûlullah'ın sünnetini anlayamamaktan, akıl yoksunluğundan ortaya çıktığını dile getirir. Buraya dâhil olarak yine, kadınların elbiselerini yıkamadıkça hayızdan temizlenseler bile namaz kılmamalarının haram bid'at olduğunu ifade eder ve taaccübünü “Hangisi daha büyük bir hata? Kanı kesilmesine rağmen elbisesini yıkamayarak bekleyerek gusül almayı bunu mazeret sayıp namazlarını geçirmeleri ve kaza da etmemeleri mi, yoksa kasıtlı olarak terkettikleri namazdan dolayı korku duymamaları mı?” diyerek belirtir. Aynı şekilde nifasta da kadınların kanı kesilmiş olsa da kırk günü gusletmeden, namaz kılmadan beklemelerini icmâ ile haram bid'at olarak nitelemiştir.³⁰⁰ Müellifin bu açıklamaları bölgede uygulamanın bu şekilde olduğunu yansıtmaktadır ki bunu açıklamak zorunda kalmıştır.

5.7. Cami ve Ezan Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Eserde mesele önce onuncu bölümde “Namaz vakitleri hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığıyla ele alınmıştır. Müellif, namaz vakitleri konusunda vakitler hakkındaki hadisleri vermiş, vakti girmeden kılınan namazın bâtil olduğunu ve bunun haram bid'at olduğunu, namaz vakitlerini zann-ı gâliple tespit etmenin yeterli olmadığını, kat'i surette tespitinin gerekli olduğunu belirtmiş, kişinin vakti çıkana kadar namazı geciktirmesini haram bid'at olarak nitelemiş bununla beraber vaktin sonunda da olsa namazını kılanın günahkâr olmayacağını ifade

²⁹⁶ Buhârî, “Hayız”, 8, 24; Müslim, “Hayız”, 62; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 107, 115.

²⁹⁷ Buhârî, “Hayız”, 6; Müslim, “Hayız”, 3; Nesâî, “Hayız ve Lohusalık”, 373.

²⁹⁸ Buhârî, “Hayız”, 13.

²⁹⁹ Buhârî, “Hayız”, 8, 24; Müslim, “Hayız”, 62; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 107, 115.

³⁰⁰ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 103-106.

etmiştir.³⁰¹ Bu başlık altında beklenen mesele, hadislerle namaz vakitleri hakkındaki bilgiler olabilir. Ancak müellif burada namazın geciktirilmesi meselesi üzerinde durmuştur.

“Mescitler hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığı altındaki on birinci bölümde, cami meseleleri ele alınmıştır. Burada müellif Muhammedî sünnetler olarak camide ancak ibadet, ilim tâlimi ve zikirle meşgul olunması gerektiğine dair ayetleri³⁰² ve camiye sağ ayakla girmenin, camiden sol ayakla çıkmanın önemini³⁰³, camide oturup namazı beklemenin mağfirete sebep olacağını³⁰⁴, camiye girerken (Rabbîğfirlî zünûbî veftah lî ebvâbe rahmetike) “Rabbim! Günahımı affet, rahmet kapılarını bana aç.” diye dua etmeyi, camiden çıkarken ise, (Rabbîğfirlî zünûbî veftah lî ebvâbe fadlike) “Rabbim! Günahımı affet, lütuf kapılarını benim için aç.” diye dua etmeyi³⁰⁵ içeren hadisleri vermiştir. Konuyla ilgili şeytanî bid’atlara ilk olarak camilerin çoğalması meselesiyle başlamıştır. *Medhal*’e atıfta bulunarak camilerin çoğalıp namaz kılanların azalmasının kıyamet alameti olduğunu ifade etmiş, Ebû Tâlib el-Mekkî’nin, bir mahallede camilerin çoğaltılmasını mekruh saydığı görüşüne değinmiş, İmam Mâlik’in Basra’ya girdiğinde iki adımda bir cami görmesi üzerine “Bu ne bid’at!” diyerek tepki gösterdiğine işaret ederek bir muhitte iki cami var ise hangisi daha eski ise onda namaz kılmanın tavsiye edildiğini belirtmiştir. Bu bölümde ayrıca huşû ve tevazuya engel olacağı için camiye yaygı serilmesi ve camide yelpaze edinilmesini, gürültüye sebep olacağı için camide çocukların eğitimini, mekruh bid’atlardan saymıştır. Ayrıca İmam Mâlik’in de kabul etmediğini belirterek camide kıssacıların hikâye anlatmasını mekruh bid’at saymış, bunun Hz. Peygamber zamanında da, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında da olmadığını, fitnelerin ortaya çıkmasıyla camilerde kıssacıların ortaya çıktığını belirterek ortaya koymuştur. Ancak burada peygamber kıssalarını, dînî bilgiler hakkındaki sahih rivayetleri vs. anlatanları, halkın bunlara ihtiyacı olmasından dolayı istisna etmiş, camilerde bu tür anlatımların sakıncasının olmadığını belirtmiştir.³⁰⁶ Müellifin meseleye daha çok cami adabı açısından baktığı söylenebilir. Ancak yine bid’at tanımlarının geniş kapsamlı anlayışı yansıttığı, Hz. Peygamber’in uygulaması dışında camide yaygı, yelpaze edinmek gibi meseleleri bid’at olarak nitelediği görülmektedir.

³⁰¹ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 109-111.

³⁰² et-Tevbe 9/18; en-Nûr 24/36-37.

³⁰³ Buhârî, “Salât”, 47.

³⁰⁴ Buhârî, “Salât”, 87, “Ezân”, 30, “Büyu’ ” 49; Müslim, “Tahâret”, 12, “Mesâcid”, 272.

³⁰⁵ Tirmizî, “Salât”, 231.

³⁰⁶ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 115-123.

“Ezan ve kamet hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığındaki on ikinci bölümde müellif Muhammedî sünnet olarak, ezan sözlerinin arttırma ve eksiltme olmaksızın okunması gerektiğinden bahsedip ezan sözlerini tekrar edip ezan duasını okuyana Rasûlullah’ın (s.a.v.) şefaatinin helal olacağını müjdeleyen rivayeti³⁰⁷ aktarmıştır. Bu konuyla ilgili bid’atlar hakkında müellif ilk olarak müezzinlerin bir ağızdan, ezanı toplu halde okumasını dile getirmiştir. Bir başka mesele olarak müezzinin güzel ve yüksek bir sesle ezanı okuması gerektiğini, ezan okurken tegannîde aşırı gidip tatrîb yapılmasının mekruh bid’at olduğunu belirtmiştir.³⁰⁸ Tatrîb, sesi nağme yapmak için dalgalandırmak, medleri fazla çekmek ya da med olmayan yerde uzatma yapmak suretiyle sesi oynatmak anlamına gelmektedir.³⁰⁹ Osman b. Fûdî, ezanda maksadın namaza çağırma olması gerektiği halde, ezanın sözlerinin dahi anlaşamadığını ifade ederek şarkıya benzer bir tarzda ezanın bir ağızdan toplu olarak okunmasının, kabih bid’at olduğunu söylemiş ve kendi zamanı için Şam’da bu şekilde bir uygulama olduğunu ifade etmiştir.³¹⁰

5.8. Namaz Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid’atlar

Mesele, on üçüncü bölümde “Namaz hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığıyla ele alınmıştır. Müellif namaz bahsine Buhârî hadisleriyle devam etmiş, Peygamberimiz’in kıldığı gibi namazın kılınması,³¹¹ ta’dili-i erkâna riayet edilmesi,³¹² yedi âzâ üzerine secde edilmesi,³¹³ imamın cemaatteki yaşlı hasta vs.’yi gözeterek namazı hafif kıldırması, kendi başınayken isterse uzatması,³¹⁴ imamdanda önce başın kaldırılmaması gerektiği³¹⁵ hadislerini sıralayarak Muhammedî sünneti anlatmıştır. Diğer bahislerde de göze çarptığı üzere müellif temel anlamda her konuya dair bilinmesi gereken en gerekli sünnetleri vermektedir. Şeytanî bid’atlara gelince, konuyla ilgili ilk olarak imamın safları düzletmeden tekbir almasını saymıştır. Bu konuda selef uygulamasında imam, görevlendirdiği kişiler safların düzgün olduğunu haber vermedikçe tekbir almamakta iken şimdiki imamların “Saflarınızı düzeltin ki Allah size merhamet etsin!” dedikten sonra sağa sola bakınıp cemaatten birinin “Allah bizden de senden de razı olsun” demesinin ardından tekbir almasının, sonradan ortaya çıkmış bir

³⁰⁷ Buhârî, “Ezân”, 8; Ebû Dâvûd, “Salât”, 37.

³⁰⁸ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 128.

³⁰⁹ Abdurrahman Çetin, “Kur’ân Kırâatında Mûsikînin Yeri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 115-134.

³¹⁰ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 127-131.

³¹¹ Buhârî, “Ezân”, 18.

³¹² Buhârî, “Ezân”, 95, 122; Tirmizî, “Salât”, 110.

³¹³ Buhârî, “Ezan”, 133, 134.

³¹⁴ Buhârî, “İlim”, 28, “Ezân”, 62; Müslim, “Salât”, 183, 186.

³¹⁵ Buhârî, “Ezan”, 53.

bid'at olduğunu belirtir. Ayrıca zaruret dışında seccade edinmenin mekruh bid'at olduğunu, selefın bu konuda hassas davrandığı ve secde yeriyle yüzü arasına bir engel koymadıklarını belirterek açıklamıştır. *Medhal*'e atıfta bulunarak namazın kul ile Rabbi arasında bir bağ olduğunu söylemiş, burada da kişinin yüzünü toprağa sürmesinin tevazuunun çokluğunu ifade etmek açısından daha faziletli olduğunu ifade etmiştir. Bu meseleyi, İmam Mâlik'e göre hasır varken keten elbise üzerinde; keten varken pamuk elbise üzerinde; pamuk varken yün elbise üzerinde namaz kılmanın mekruh olduğunu söyleyerek açıklamıştır.³¹⁶ Müellif konuya dair ayrı bir açıklama yaparak Hz. Peygamber'in namaz için "humra" denilen hasır üzerinde veya benzeri bazı malzemeler üzerinde namaz kıldığına dair rivayetleri de vererek³¹⁷ bunun cevazını belirtip tevazu ve huşûya daha uygun olması bakımından seccade kullanmama meselesini açıklamıştır.³¹⁸ Burada müellif dikkati çeken bir başka mesele olarak, faziletli olduğu inancıyla namaz için kemer kuşanmanın mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir.³¹⁹ Müellif bu bölümde namazın bitiminde imamın dua edip cemaatin de toplu olarak âmin demesinin sonradan çıkan bir uygulama olarak bid'at olduğuna dair, Burzulî'nin Nevevî şerhine atıfta bulunarak, selefte ait böyle bir uygulama olmadığını ifade eden çok rivayetler olduğuna işaret etmiştir.³²⁰ Ancak selef hakkında; "Onlar, Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi, noktalanması veya yaprakraklarının nakışlanması, caminin hasırla kaplanması ve camiye avize asılmasıyla ilgili kendisinden öncekilerin yapmadığı, ancak câiz birtakım bid'atlar yapmıştır." diyerek ilk defa bu bahiste *bid'at-ı Hasene* ve *bid'at-ı kabih* kavramlarına yer vermiştir.³²¹

Müellif, bilhassa sabah, ikindi ve cuma namazlarından sonra veya her beş vakit namazın ardından musafahalaşmanın câiz olmakla beraber bid'at olduğunu belirtmiştir. Reğaib, mi'rac, berat geceleri, ramazana veda, âşûrâ, kabir, valideyn, haftasonu namazı şeklinde adlandırılan namazların mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir.³²² Müellifin mekruh bid'at diye nitelendirerek bahsedilen meseleleri dile getirmesi, aynı zamanda bölgede bu şekilde uygulamaların var olduğunu göstermektedir. Bu bahiste müellif fikhi hükümlerle alakalı olarak Burzulî'nin *Hilyetü'n-Nevevî*'sini, Mâlikî fakih İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (öl. 737/1336) *el-Medhal*'ini, Alî el-Mencûr'un (öl. 995/1587), *Şerhu'l-Menheci*'ini daha çok referans göstermiştir.

³¹⁶ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 135-139.

³¹⁷ Buhârî, "Salât", 21; Müslim, "Mesâcid", 270.

³¹⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 139-140.

³¹⁹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 140.

³²⁰ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 146.

³²¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 147-148.

³²² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 149.

5.8.1. Kazâ-i Fevâit

On dördüncü bölümde ele alınan “Kaçırılan namazların kazâsı ve sehiv hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığı altında müellif Hz. Peygamber döneminde yaşanan unutma,³²³ uyuyakalma³²⁴ ve savaş-korku sebebiyle³²⁵ kaçırılan namazların kazâ edildiğine dair rivayetleri verdikten sonra; insanların, farzlardaki eksiklerin nâfilelerle tamamlanacağına olan itimatları sebebiyle kaçırılan namazları kazâ etmeyi terk etmelerinin, haram bid’at olduğunu beirtmiştir. Buna benzer şekilde ramazanda cuma namazı sonunda kılınan namazın kişiyi kazâ namazı kılmaktan kurtardığına itimat etmenin icmâ ile haram bid’at olduğunu dile getirir. Ayrıca namazda sehiv secdesi gerektiren durumlarda bunu terketmenin sünnete aykırı olması sebebiyle mekruh bid’at olduğunu ifade etmiştir.³²⁶

Fakihlerin büyük çoğunluğu konuya dair rivayetlere dayanarak³²⁷ uyku ve unutma sebebiyle kılınamayan namazların kazâ edildiği gibi, bilerek terk edilen namazların da kazâ edilmesi gerektiği ve tabii bu kasıtlı terkten dolayı kişinin Allah’a karşı borçlu olduğu görüşündedir. Bu durumda da namazların kazâ edilmesinin gerektiği, ancak bunun kişiyi bu günahattan kurtarmayıp ayrıca tövbe etmesi gerektiğini belirtirler. Bununla beraber namazı kazâsının nâfile namazdan öncelikli olduğu kabul edilse de Hanefiler revâtib sünnetlerin bu sebeple terk edilemeyeceği görüşündedir. Şâfîiler ise kazâ borcu olan kişinin sünnet ve nâfile kılmasını câiz görmez. Mâlikîler sabah namazının sünneti, bayram ve vitr namazı benzeri sünnetleri kılabilse de nâfile ile iştiğal edip kazâyı geciktirmeyi günah saymışlardır. Hanbelîler de benzer şekilde kazâ borcu olan kişinin nâfile ile iştiğal etmesini revâtib sünnetler haricinde câiz görmezler.³²⁸ Dolayısıyla müellifin de bu doğrultuda kazâ namazının terkini mekruh bid’at olarak saydığı tespit edilmiştir.

5.8.2. Seferîlik ve Cuma Namazı

Bu iki mesele on beşinci bölümde “Seferînin namazı ve cuma hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığı altında birlikte ele alınmıştır. Müellif namazların seferde kısaltılmasıyla ilgili *Miftâhu’s-sidâdi Şerhu İrşâdi’s-sâlik*’e atıfta bulunarak bu konuda İmam Mâlik ve bazı ulemaya ait,

³²³ Buhârî, “Mevâkîtü’s-salât”, 37 (No. 597); Müslim, “Mesâcid”, 315 (No. 684).

³²⁴ Müslim, “Mesâcid”, 309 (No. 680).

³²⁵ Buhârî, “De’avât”, 58 (No. 6396); Müslim, “Mesâcid”, 205 (No. 627).

³²⁶ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 153-155.

³²⁷ Buhârî, “Mevâkîtü”, 35; Müslim, “Mesâcid”, 309; Ebû Dâvûd, “Salât”, 11.

³²⁸ Mehmet Kâmil Yaşaroğlu, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/110-113.

sünnet olduğu görüşünün yanında vâcip diyenlerin de bulunduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla seferde namazı kısaltmamak, “namazları seferde kısaltmanın sünnet olduğu görüşü dikkate alınırsa mekruh bid’at; vâcip olduğu görüşü dikkate alınırsa haram bid’attır” diyerek konuyla ilgili hükmü belirtmiştir. Yani tek bir hükmü belirtmemiş hangi durumda mekruh hangi durumda haram bid’at olarak niteleneceğini açıklamıştır. Bu açıklama da müellifin bid’at tanımını neye göre yaptığı hakkında bize fikir vermektedir. Bu bahiste de yine cami meseleleri bahsinde olduğu gibi bir mahallede cuma kılınan camilerin çoğaltılmasının haram bid’at oluşu üzerinde durmuş, böyle bir durumda eski olanda cuma namazı kılınmasının doğru olacağını belirtmiştir. Bir köy, mahalle veya semtte aralarında üç mil mesafe olmadıkça cuma kılınmasının meşhura göre câiz olmadığını, bu durumun ancak Mısır, Bağdat gibi büyük beldeler için câiz olabileceğini ortaya koymuştur. Yine övünmek kastıyla minarelerin yükseltilmesinin icmâ ile haram bid’at olduğunu belirtmiş bazı batı emirliklerinde bu şekilde minarelerin yükseltildiğinden de bahsetmiştir.³²⁹

5.8.3. Bayram Namazları

Müellif on altıncı bölümde “Bayram namazları hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığı altında, öncelikle insanların bayram günü sabah namazını kılmaya çıkmadan önce imamın evinin önünde toplanıp onun çıkmasıyla tekbire başlamalarından bahsetmiştir. Namazdan sonra kişinin kendisi ve yanındakiler duyacak kadar bir sesle tekbir getirmesinin sünnet olduğunu, bunun tek bir ses üzere topluca ve boğazları yırtarcasına yüksek sesle yapılmasının ve hatta müezzinin bu şekilde yüksek sesle tekbir getirip insanların bizzat tekbir getirmeyerek müezzini dinlemesinin mekruh bid’at olduğunu belirtmiştir. Müellifin bu konuya değinmesi bölgede böyle bir uygulamanın olduğunu göstermektedir. Bayram namazının güneş hararetlenene hatta zevale kadar geciktirilmesinden de bahsederek bunun mekruh bid’at olduğunu belirtmiştir. Çünkü sünnet olan, Kurban Bayramı’nda kurban kesecek olanların kestikleri kurbanın etiyle iftar etmeleri ve namaz sonrası eve dönüşte acele etmeleridir. Ramazan Bayramı’nda da çoğu insanın evlad-u ıyali kendisini beklemektedir. Bayram günlerinde insanların birbirleriyle “Bayramın mübarek olsun.” diyerek bayramlaşmalarının da sünnette böyle bir tebrikleşme olmaması hasebiyle mekruh bid’at olduğunu belirtmiştir. Ancak bu konuda ulemanın ihtilaf ettiğini de belirtmiş, hoş bir söz olması bakımından câiz, Yahudilerin yaptığına benzemesi bakımından mekruh, mü’mine yapılan bir dua olması bakımından da mendup kabul edildiğini açıklamış ancak sonradan ortaya çıkan bir uygulama

³²⁹ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 162-164.

olmasının bunun mekruh sayılması için yeterli olduğunu, *el-Medhal*'e atıfta bulunarak belirtmiştir.³³⁰ Aslen hakiki manada bid'at sayılamayacak fiillerin müellif tarafından bir çeşit bid'at olarak nitelendirilmesi yine onun geniş kapsamlı bid'at anlayışını ortaya koymaktadır.

5.9. Cenaze ve Kabirler Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Bu konu on yedinci bölümde “Cenaze ve kabirler hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığıyla ele alınmıştır. Burada müellif Buhârî hadisleriyle telkin, cenaze, kefen, taziye gibi yine temel sünnetleri ifade ettikten sonra kabirlerin üzerinin tümsek yapılması meselesini uzun uzadıya açıklamış konuya dair sünneti beyan etmiş, bu konuda kabirlerin üzerinin düz yapılmasının Ehl-i kitabın uygulaması ve Râfizîlerin yolu olduğuna vurgu yapmıştır. Bu başlıkta müellif, yine *el-Medhal*'e atıfta bulunarak; ölmek üzere olan kişinin yanında yumuşaklıkla ve seslice kelime-i tevhîd söylenerek telkin vermek sünnet iken, ona bunu söyletmeye zorlamanın mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir. Müellif “günümüzde çoğu insanın yaptığı gibi” diyerek, gasilden sonra ölünün dübürüne, kulağına, burnuna, boğazına pamuk tıkamanın da meyyite hürmete aykırı olması bakımından icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Ölüye saygı ve dua maksadıyla çoğu insanın yaptığı gibi, cenaze çıkarken kadın erkek karışık olarak yüksek sesle bağırarak yalandan ağlamanın bu konudaki nezih sünnete aykırı olması bakımından icmâ ile haram bid'at olduğunu, ayrıca cenaze taşıyıcılarının koşarcasına eşkin bir gidişle cenaze taşımalarının da hem cenazeye hem de teşyi'de bulunanlara eziyet vermesinden dolayı icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Müellifin ifade ettiğine göre, yine çoğunluğun yapmakta olduğu gibi cenaze götürülürken cenazenin önünde hep bir ağızdan ağıt yakan “fukara zakirler” diye isimlendirilen bir topluluğun getirilmesi, yine çoğunluğun yapmakta olduğu gibi cenaze kabre götürülürken yola hasır serilip okuyucular getirilip, oralara oturtularak Kur'ân okumaları mekruh bid'atlardandır. Burada dikkati çeken bir başka ameliye, meyyitin üzerine hürmet ve kutsiyet için Kur'ân ayetleri, Allah'ın isimleri ya da peygamber veya evliya isimleri yazılı kâğıtların sarılmasıdır. Osman b. Fûdî bunun da bid'at olduğunu ifade etmiştir. Hatta buradaki ifadesi dikkat çekicidir ki bazı ulemanın bu şekilde yaptığını, bazı kutsalları (Kur'ân ayeti, Allah'ın Esmâ-i Şerifleri, Hilye-i Şerif, peygamber veya evliya isimleri yazılı kâğıtlar) yazdıkları kâğıtları ölünce kabirde göğüsleri üzerine koydurduklarını aktarmış, ancak bunları yazıp üzerinde taşımaktan ziyade hayatına

³³⁰ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 167-170.

geçirmenin ve yaşarken Rasûlullah'a uymanın asıl hayır olduğunu ifade etmiş, bu tür uygulamaların bid'at olduğunu ortaya koymuştur.³³¹

Zamanındaki insanların bid'at olarak addedebileceği oldukça çeşitli uygulamaları olması sebebiyle müellif bu bahsi uzun tutmuştur. Konuya dair bir diğer mesele, cenaze sahiplerinin meyyiti defnettikten sonra ölünün izlerinden kurtulmak maksadıyla uzuvlarını yıkamalarıdır ki bunu yapmadan evlerine girmezler. Yine meyyitin öldüğü evdeki suyu kullanmayıp necis olduğu düşüncesiyle atarlar. Taziye için belli günlerin hürmetli olduğuna inanarak taziye için gün tahsis ederler. Müellif, bütün bunların mekruh bid'at olduğunu belirtmiş, hatta taziye için belli günler tahsis etmenin icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. Müellif, "Belli günleri tahsis etmekle ilgili bid'at uygulamayı, bazıları hasta ziyareti konusunda da yaparak 'cumartesi günü hasta ziyareti yapılmaz' derler." dedikten sonra bunun bir zamanlar bir emirin doktoru olan bir Yahudi'nin uygulamasından çıkıp yayıldığını belirterek bazı bid'atların toplumda nasıl ortaya çıktığı konusunu da aydınlatmaya çalışmıştır.³³² Bu bahiste müellifin dikkat çektiği bir diğer önemli husus rüyanın kişiyi bağlayıcı olması meselesidir, şöyle ki: Bu bölümde müellif insanların ölenlerin kurtuluşu için büyük topluluklar halinde bir araya gelip kelime-i tevhîd okuduklarını ve bunu ölülerine hediye ettiklerini belirtir ve bunun mekruh bid'at olduğunu ifade eder. Buna dayanak olarak da bazı şeyhlerin rüyalarında bazı ölülerin azap çektiklerini gördüklerini ve sonra onlara yetmiş bin kelime-i tevhîd okunup hediye edildikten sonra yine onları rüyalarında bu kez iyi bir halde gördüklerini söylemeleri olduğunu belirtir. Sonrasında da müellif, rüyanın hüküm çıkarma delili olmadığını ve kişinin kendine has olması sebebiyle görülen rüya üzerine herkesi kapsayan bir amelde bulunulamayacağını ifade ederek bu uygulamanın dayanaksız bir bid'at olduğunu açıklamıştır.³³³

Ölünün ailesinin yemek hazırlayıp insanları toplaması, yine ölünün yedinci gününde bunu yapmasının mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir. Ayrıca övünmek kastıyla olmaksızın kabir üzerine bina yapılmasını (Eğer övünmek kastı varsa icmâ ile haram bid'attır der.) da mekruh bid'at olarak nitelemekle beraber İmam Mâlik'in kabre kil veya taş döşemeyi veya bunlarla bina yapmayı kerih gördüğünü de belirtmiştir. Müellif bununla beraber ölünün kabrinin belirlenmesi için başucuna taş konulmasının sünnet olduğunu ifade ederek *el-Medhal'e* atıfla Hz. Peygamber'in Osman b. Maz'un'un (r.a.) kabrinin başucuna taş

³³¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 178-180.

³³² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 181.

³³³ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 182.

koyduğuna dair olan hadisi³³⁴ ile meseleyi delillendirmiştir. Kabrin belirlenmesi için yanına ağaç dikmenin ve yine teberrük için kabirde namaz kılmanın mekruh bid'at olduğunu belirtmiş, konuya dair “Allah’ım, kabrimi ibâdet edilen bir put kılma.” ve devamla, “Nebilerinin kabirlerini mescidler haline getiren bir kavme Allah’ın öfkesi artmıştır.”³³⁵ şeklindeki Muvatta hadisini almıştır. Yine İmam Mâlik’in mekruh kabul ettiği kabirlerde Kur’ân okunmasının kerahetini, müellif *el-Medhal*’e atıfla: Kur’ân okundukça meyyite amel etmediği ayetlerden dolayı azab edileceği veya arttırılacağı ve “Sana gece gündüz okunan bu Kur’âna niye muhalefet ettin?” denileceğini az önce geçen rüya ile ilgili bölümden alarak işaret etmiştir. Bununla beraber kabirde Kur’ân okumayı müstehap kabul eden ulemanın görüşlerini de vermiş ancak sonunda “Ben derim ki: İmam Mâlik’in mezhebine göre olan, mekruh olduğu görüşüdür.” diyerek son kanaatini ifade etmiştir. Yine teberrük için meyyitin azabını hafiflettiğine inanılarak mushafı kabrin yanına koymanın bazı ulemaya göre bid'at-ı hasene olduğunu ifade etse de son olarak müellif bunların hepsini terk etmenin en doğrusu olduğu ve hayırlı olanın Rasûlullah’a ittiba etmek olduğunu belirterek konuyu tamamlamıştır.³³⁶

Bu kısmı biraz ayrıntısıyla vermemizdeki amaç o dönemde yapılanların, günümüzdeki meyyit arkasından yapılan uygulamalara benzer olmasıdır. Coğrafya farklı olmasına rağmen benzer teamüllerin olması şaşırtıcıdır. Örneğin ölü evinin necis sayılarak yıkanması, boyanması, ölü çıkan evdeki yiyeceklerin necis kabul edilmesi, ölünün yedinci günü okumaları, kelime-i tevhîd hatimleri ve bilhassa “yetmiş bin” sayısında olması, ölünün mezarının yanına mushaf konması ve benzerleri günümüzde de rastladığımız uygulamalardandır.

5.10. Zekât Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid’atlar

Mesele hakkında müellif on sekizinci bölümde “Zekât hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığı altında önce zekât vermeyenin kıyamet günü halini anlatan “Her kim Allah kendisine mal verir de o malın zekâtını vermezse, kıyamet gününde zekâtı verilmeyen o mal, sahibi için çok zehirli bir yılan şekline dönüşür. Bu yılanın iki gözü üstünde de iki nokta vardır. Bu azgın yılan kıyamet gününde mal sahibinin boynuna gerdanlık yapılır. Sonra yılan ağzı ile sahibinin çenesini iki tarafından yakalar. Sonra “ben senin çok sevdiğin malınım, ben senin hazinenim!” der.”

³³⁴ İbn Mâce, “Cenâ’iz”, 42; Ebû Dâvûd, “Cenâ’iz”, 57, 59.

³³⁵ Mâlik, “Kasru’s-Salât”, 85.

³³⁶ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 186.

mealindeki hadisi³³⁷ ele almıştır. Sonra, zekât mallarındaki nisab miktarlarına dair diğer Buhârî hadislerini³³⁸ aktarmış, fitrenin bayram namazına çıkmadan önce verilmesi³³⁹ ve Yemen'e vali olarak gönderilen Muâz b. Cebel'in zekâta dair hadisini³⁴⁰ aktardıktan sonra konuya dair bid'atları sıralamıştır. Zekâtın vâcip olduktan sonra verilmesinin âşûrâ gününe kadar geciktirilmesini, misafire yedirilen yemeğin zekâta sayılmasını, teravih kıldırın imama, imamlığı karşılığı verilen ücreti zekât saymayı, imam zekâta müstehak olsa bile icmâ ile haram bid'at olarak nitelendirmiştir. Burada dikkati çeken bir başka ameliye olarak kişinin bakmakla yükümlü olmadığı akrabasına başkalarına verdiğinden fazla olarak ziyadesiyle zekâtını vermeyi mekruh bid'at olarak nitelendirmiş, Haraşî'ye atıfta bulunarak akrabaya mahsus olarak verilen zekâtın başkalarına verildiği miktarda olması durumunda mekruh olmayacağını belirtmiştir. Buna benzer olarak mal sahibinin nâib olarak akrabasından birini tercih etmesini mekruh bid'at saymış, yine Haraşî'ye atıfta bulunarak nâibin kendisine vekâlet verildiğinde mal sahibinin akrabalarına zekâtı vermesinin eğer başkalarına verdiği gibi ise mekruh olmadığını veya nâibin kendi ailesinden olması durumunda da bunda bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Fitreye alakalı olarak da kişinin gösteriş için fitreyi ziyadesiyle vermesinin mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir.³⁴¹ Burada belirtilenler, yine bu uygulamaların bölgedeki toplumda var olan meseleler olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca çoğu bölümde göze çarptığı gibi, müellifin ibadetlerin hukukundan ayrı olarak, kişinin ihlas ve samimiyetle kulluk sorumluluğunu yerine getirmesi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı zamanda müellifin, kişinin kendi veya yakınının çıkarı için şer'î kurallara aykırı davranmaması gerektiği meselesini vurguladığını göstermektedir.

5.11. Hac Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif yirminci bölümde "Hac hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan" başlığında konuyla alakalı hac edenin sevabı,³⁴² mîkât mevkileri,³⁴³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hacdan dönüşte rastladığı her yüksek arazide tekbir alması³⁴⁴ gibi hadisleri aktardıktan sonra hacere'l-esvedî öpmeyi, ona yanağını alnını sürmeyi, Kâbe'nin veya Mescid-i Nebevî'nin duvarını meshetmeyi, herkesin kendisi telbiye getirmesi gerekirken tek ses üzerine telbiye getirmeyi mekruh bid'atlar arasında

³³⁷ Buhârî, "Zekât", 3.

³³⁸ Buhârî, "Zekât", 32, 38, 55.

³³⁹ Buhârî, "Zekât", 70.

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Akziye", 11; Tirmizî, "Ahkâm", 3.

³⁴¹ İbn Fûdî, *Ihyâu's-sünne*, 189-191.

³⁴² Buhârî, "Hac", 4 (No. 1521).

³⁴³ Buhârî, "Hac", 7, 9, 11, 12.

³⁴⁴ Buhârî, "Umre", 12, "Cihâd ve's-Siyer", 132.

saymıştır. *el-Medhal*'e atıfta bulunarak belli yerlere mahsus duaların olmadığını ve bu sebeple hac menasikı esnasında belli dualarla meşgul olmanın bid'at olduğunu belirtmiştir. Çünkü o zamandaki insanların çoğunun yaptığı aksine bu konuda belli yerlerde belli duaları okumaktan ziyade asıl yapmaları gerekenin hacları esnasında haclarını ifsat eden veya güzelleştiren bilgilerle meşgul olmalarıdır. Ancak bunları terk etmektedirler. Yine bazılarının yaptığı gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini tavaf etmenin ve hatta cahiliyenin putlarına ibadetne benzer şekilde kabrin binasına el sürmenin, elbisesini veya mendilini ona atmanın bid'at olduğunu belirtmiştir.³⁴⁵ Burada da müellifin dikkat çekmek istediği noktanın ibadetin dışı yansıyan yönlerinden ziyade kalbe yansıyan yönleri olduğu düşünülmektedir.

5.12. Özel Günler Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif üç aylar, ramazan ve benzeri zamanlardaki özel günleri oruç bahsini ele aldığı “Oruç hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altındaki on dokuzuncu bölümde ele almıştır. Konuya dair ramazan orucunun geçmiş günahlara keffaret oluşu³⁴⁶, iftarda acele etmenin fazileti³⁴⁷, sahuru geciktirmenin fazileti³⁴⁸, ramazanda Hz. Peygamberin daha da cömert olduğu³⁴⁹, kadir gecesini ramazanın son on günü içinde aramak hakkında³⁵⁰ ve benzeri temel hadisleri vererek sünnetleri ortaya koymuştur. Daha sonra uzunca aldığı bid'atlar kısmında ilk olarak, şek günü oruç tutmanın icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiş, sonrasında teravih namazında her iki selamın ardından topluca ve yüksek sesle zikretmenin mekruh bid'at olduğunu ifade etmiştir. Sahur için gece sabah ezanı dışında bir uyarı yapılmasını mekruh bid'at olarak nitelemiştir. Hatta İskenderiye, bazı Mağrib ve Yemen halklarının teshir için davul zurna çalarak mahalleleri dolaşip kapıları çalarak: “Kalkın, yiyin, için!” dediklerini; Şam halkının sokaklarda, çalgılarla veya şarkı söyleyip dans ederek oyun eğlence içinde teshirde bulunduğunu anlatarak yaygınlaşmış neredeyse gelenekleşmiş bu tür uygulamaların oruç, namaz, tilavet, gece ibadeti ve tövbeyle geçirilmesi gereken ramazanın ihtiram ve izzetine aykırı iğrenç ameliyeler olduğunu ifade ederek tüm bunların bid'at olduğunu belirtmiştir. Müellifin burada “İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn” diyerek durum hakkındaki üzüntüsünü belirtmesi ve son olarak Müslümanların bu çirkin muameleleri güçleri yetiyorsa beldelerinde, buna güçleri yetmiyorsa en azından kendi camilerinde sünnete uygun şekilde değiştirme

³⁴⁵ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 209-212.

³⁴⁶ Buhârî, “İmân”, 28, “Savm”, 6.

³⁴⁷ Buhârî, “Savm”, 45; Müslim, “Sıyâm”, 48.

³⁴⁸ Buhârî, “Savm”, 19; Müslim, “Sıyâm”, 47.

³⁴⁹ Buhârî, “Savm”, 7, “Menâkıb”, 23.

³⁵⁰ Buhârî, “Leyletü'l-kadr”, 3; Müslim, “Sıyâm”, 219.

gayretinde olmalarını tavsiye etmiştir.³⁵¹ Bu bahiste müellifin değindiği bir başka mesele, ramazanın yirmi yedinci gecesi, insanların kadın erkek karışık olarak ve ezan bahsinde geçtiği gibi fâhiş tatrîb ile okumak suretiyle Kur'ân hatmi için toplanmalarıdır. Ayrıca övünmek kastıyla burada yapılan münazaalardan da bahsetmiştir. Tüm bunların icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. Ancak ihtilat, tatrîb ve münazaa olmaksızın Kur'ân hatmi için toplanmanın mekruh veya câiz olduğunu belirtir.³⁵² Başka bir mesele olarak Kur'ân hatmi esnasında ramazanda veya diğer hatim zamanlarında insanların teberrük için camiye su kapları getirip hatim bitince bunu evlerine götürüp ailelerine içirmelerine değinmiş, selefın böyle bir teamülü olmadığı için bunun da mekruh bid'at olduğunu ifade etmiştir.³⁵³ İlginçtir ki günümüzde de cuma okumaları ve benzeri için bir araya gelen insanlar ağzı açık olarak su, tuz, şeker vs. bulundurmakta, bunların şifalı hale geldiğine inanmaktadır.

İnsanların rabiulevvel ayında Mevlîd-i Nebî dolayısıyla veya doğan çocuğun yedinci günü zikir ve yemek ikramı için toplanmasını masiyetten uzak olursa mekruh bid'at olarak değerlendirmiş, hatta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mevlîdine hürmeten masiyetten uzak olan bu toplanmanın mendup bir bid'at-ı hasene olduğunu belirtmiştir. Ancak burada da insanların kadın erkek karışık olarak o günlerde icra ettikleri şekilde yapılan mevlîd törenlerine “câiz demekten Allah'a sığınırım” diyerek bunun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Yine aynı şekilde bu günlere mahsus icra edilen geleneksel kutlamaların, en büyük ibadetlerden olduğuna inanılarak yapılmasının da bir takım haram bid'atlar barındırdığına dikkat çekmiştir. Benzer şekilde âşûrâ günlerinde aile ve akrabalarına ve diğerlerine yemek ikramının bunun bir sünnet olduğuna inanmaksızın dinden ittihaz etmeksizin yapılması halinde müstehap olduğunu ifade etmiştir. Ramazan Bayramı günlerinde yapılan ikramın yine zorunlu olunmaksızın bir mübah olduğunu, ancak Kurban Bayramı günlerinde geceden yemek hazırlayıp bayram namazı dönüşü kurbanı kesmeden yemenin sünnete aykırı bir durum olması sebebiyle bid'at olduğunu ifade etmiştir. Bu bahiste en dikkat çekici olan ise o dönemde de bazılarının kurban kesmeği terk ettikleri, bunun yerine et satın alıp kurbana bedel veya ona yakın bir karşılıkla kurban etiyle pişirilen çeşitli yemekleri yaptıklarını belirttiği kısımdır. Müellif bunun mel'un şeytanın onları kurbanın büyük bereket ve hayrından alıkoyup yaptıklarını onlara tezyin etmesinden kaynaklandığını ifade ederek hayıflanır.³⁵⁴ Günümüzde de kimilerinin hayvanseverlik adına kimilerinin vejetaryen veya vegan olmak adına kurban kesmeye karşı birtakım düşüncelere sahip olduğuna şahit olmaktayız. Müellifin burada olduğu

³⁵¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 195-198.

³⁵² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 199.

³⁵³ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 201.

³⁵⁴ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 202-206.

gibi ve yeri geldikçe, insanları bid'atlara yönlendirenin şeytan olduğunu belirtmesi de dikkat çekicidir. Bölüm başlarında “şeytanî bid'atlar” ifadesini kullanmasının bu düşüncesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

5.13. Kurban ve Akîka Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif bu meseleleri yirmi birinci bölümde “Boğazlama (kesim) ve kurban meselesi hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altında açıklamıştır. Burada müellif, kadının kestiğinin yenmesi konusunda şartları taşıdığı takdirde erkekle aynı olduğunu belirterek kadının kestiğinin yenilebileceğini anlatan Muaz bin Sa'd'dan rivayetle “Kâ'b bin Mâlik'in bir cariyesi vardı. Sel' dağlarında koyunlarını otlatıyordu. Koyunlardan biri hastalandı, cariye hemen yetişerek hayvanı bir taşla kesti. Daha sonra durumu Resulullah'a (a.s.) sordular. Resulullah (a.s.) şöyle buyurdu: “Bir mahzuru yoktur, etini yiyiniz.”hadisini³⁵⁵ delil göstermiştir. Üzerine Allah'ın adı anılmamış olsa bile Müslümanın kestiğinin yenileceğini, “Bir grup sahâbî, Resûlullâh'a gelerek: ‘Ey Allah'ın elçisi! Bazıları bize et getiriyorlar. Üzerine Allah'ın adını anıp anmadıklarımızı bilmiyoruz. O etlerden yiyelim mi, yemeyelim mi?’ şeklinde bir soru sorunca O da onlara: ‘Siz Allah'ın adını anın ve yiyin!’ diye cevap vermiştir.” mealindeki hadisi³⁵⁶ delil göstererek belirtmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kurban keserken ayağını hayvanın sağ yanına dayamasını anlatan Enes b. Mâlik (r.a.)'ten rivayet edilen, “Rasûlullah (s.a.v.) boynuzlu, alaca renkli iki koçu kendi eliyle keserek kurban etti. Besmele çekti, tekbir aldı ve keserken ayağını koçların sağ yanı üzerine koydu.” mealindeki hadisi³⁵⁷ göstererek de sünnet olan boğazlamayı açıklamıştır. Konuya dair bid'atları sayarken, insanların kurban etlerinin taksim edileceği kişilerin şartlarını taşımadığı halde kurban etinden pay beklemesini sayar. Kurban etini taksim etmenin hediye farklı olduğunu, dolayısıyla bundan pay beklemeyi veya kendisine verilmediğinde veya az verildiğinde kızmayı icmâ ile mekruh bid'at saymıştır. Bu meselenin belirtilmesi de bölgede böyle bir uygulama olduğunu düşündürmektedir. Bu bahiste akîka kurbanına da değinmiş, akîka için insanların toplanmasının mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir. *el-Medhal'e* atıfta bulunarak İmam Mâlik'in konuyla ilgili akîka için kişinin kestiği akîkadan yemesinin, yedirmesinin ve komşularına hediye etmesinin doğru olduğunu ancak akîkada insanların düğün ziyafetindeki gibi toplanmasını uygun görmediğini belirten görüşüne yer vermiştir.³⁵⁸

³⁵⁵ Buhâri, “Zebâih”, 18, 19; Mâlik, “Zebâih”, 4.

³⁵⁶ Buhâri, “Tevhid”, 13, “Zebâih”, 21.

³⁵⁷ Buhâri, “Edâhi”, 7; Müslim, “Edâhi”, 3.

³⁵⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 215-218.

Yine müellif, kadınların bebek doğduğunda seslerinin de avret olması sebebiyle seslerini yükselterek uzun uzun zılgıt yapmasının haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Buradan bir başka konuya değinerek, kadınların bebek doğduğunda göbek bağına kestikleri bıçağı bebeğin başucuna koymalarının ve hatta buna kırk gün boyunca devam edip bebeği kucağına aldığımda bıçakla beraber alıp koymalarının, yine anne bebeği yalnız bırakmak zorunda kalırsa onu cinlerin zararından koruyacağına inanarak bebeğin yanına bir kap su ve demirden bir şey bırakmalarının, sonradan ihdâs edilmiş uygulamalar olduğunu belirterek uyarmıştır. Bir başka mesele olarak, doğumdan akîka gününe kadar, bebeğin annesi için verilen yemekten bahsetmiş, tefâhür ve külfetten salim olduğu takdirde bunun câiz olacağını belirtmiştir. Aksi takdirde, yine *el-Medhal*'e atfen kadınların bebeğin doğumunda zılgıt yapıp seslerini yükselterek evlat nimetini karşıladıktan sonra tefâhur ile herkesin durumuna göre çokça yemek yapıp evlerde toplandıklarını ve buraya gelmek isteyen muhtaç fukarayı kabul etmediklerini aktararak bunun icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Buradan akîka kesme imkânı olanların bebeğin ismini yedi gün içinde seçip akîka kesildikten sonra koymaları gerektiğini, imkân bulamayanların istedikleri vakit bebeğe isim verebileceklerini ifade ettikten sonra yeni ortaya çıkan ve geçmişte kimseye verilmemiş olan “Zekiyyüddîn”, “Muhyiddîn”, “İlmüddîn”, “İzzüddîn”, “Şemsüddîn” ve benzeri isimleri *el-Medhal*'de belirttiğine göre İbnü'l-Hacc'ın câiz görmediğini ortaya koymuştur. Ona göre bu ve benzeri isimler câiz olsaydı bunlara Rasûlullah'ın ashabından daha layık kimse olmazdı. Misalen Resûl-i Ekrem'in evlenmeden önce ismi, “iyi insan, kusursuz kimse, günahsız” anlamına gelen “Berre” olan eşinin adını, insanın kendini tezkiyesinin doğru olmaması sebebiyle “Zeynep” olarak değiştirdiğini ifade eden rivayeti³⁵⁹ almış, İmam Nevevî'nin kendini tezkiye anlamı taşıdığı için insanların kedisine “Muhyiddîn” diye lakab takmasından hiç hoşlanmadığını belirterek bu şekilde isimlendirmenin doğru olmadığını ortaya koymuştur. Allah'ın isimleri, peygamber isimleri, sahabe isimleri gibi şeriata uygun isimlerin kullanılmasının bereketinden mahrum etmek için şeytanın insanı pusuya düşürüp bu tür nefsi tezkiye eden muhdes isimleri alışkanlık haline getirdiğini ifade etmiştir. Bu bahiste ayrıca Cebraîl, Mikaîl gibi meleklerin isimleriyle isimlenmenin İmam Mâlik'in görüşüne göre mekruh olduğunu belirtmiş, ayrıca kötü isimlerin verilmesinin de Rasûlullah'ın (s.a.v.), “Harb”, “Mürre” ve “Hanzala” gibi isimleri değiştirdiği rivayetini³⁶⁰ vererek mekruh olduğunu belirtmiştir.³⁶¹ Bu bahiste de günümüzdeki doğum sonrası uygulanan, cin ve benzerlerinin

³⁵⁹ Müslim, “Âdâb”, 19.

³⁶⁰ Müslim, “Âdâb”, 15, “Cihâd ve Siyer”, 89.

³⁶¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 215-223.

zararlardan korunmak için bebeğin ve annenin yanına kırk gün boyunca demir ve benzeri bırakma, bebek mevlîdi adı altında bebeğin doğumunun kutlanması gibi uygulamalar, akla gelmektedir. Ancak günümüzdeki bid'at anlayışı, daha çok dar kapsamlı bid'at tarifine uygun olarak hakiki anlamda bid'at sayılan meseleler için kullanılmaktadır. Ancak yine de bid'at ve hurafe kavramları daima tartışılmıştır.

5.14. Yeminler ve Adaklar Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Yirmi ikinci bölümde “Yeminler ve adaklar hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altında müellif, Allah'tan başkası adına yemin edilemeyeceğini,³⁶² diğerini daha hayırlı gördüğü takdirde kişinin yeminini bozup kefareti ödemesinin daha hayırlı olduğunu,³⁶³ istisna bulunduğu takdirde yeminin geçersiz olduğunu,³⁶⁴ Allah'a itaat konusunda adakta bulunanın adağını yerine getirmesinin, Allah'a isyan etmeyi adayanın, kesinlikle adağını yerine getirmemesinin gerektiğini,³⁶⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) adakta bulunmaktan nehyettiğini ve bunun istenilen şeye kavuşmak bakımından bir faydasının olmayıp ancak takdir olursa da cimrinin malını eksilttiğini bildirdiğini,³⁶⁶ kişinin canını, malını, sağlığını tehlikeye sokacak güç yetirilemeyecek konularda adakta bulunmasının yasak olduğunu³⁶⁷ bildiren rivayetlerle konu hakkındaki sünnetleri açıklamıştır. Konuya dair; peygambere, Kâbe'ye ve benzerlerine yemin etmenin haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Yemin keffareti gerektiğinde köle âzat etmeye veya on fakiri giydirmeye veya onları doyurmaya gücü yetenin üç gün oruç tutarak bu kefareti yerine getirmesinin icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca tekrarlayan adağın yani mesela her pazartesi veya her perşembe günü oruç tutacağını nezretmenin, daha sonra tembelliğe düşürebileceğini veya tefrite düşülerek îfa edilememesi korkusunun bulunduğunu belirtmiş ve bunu mekruh bid'at olarak nitelemiştir. Burada muallak nezrin mekruh bid'at veya câiz olduğunu da ifade etmiş, sebep olarak da muallak nezirde kişinin maksadının Allah'a yaklaşmak yerine hastalığından kurtulmak, bir konuda başarıya ulaşmak veya bir nimete kavuşmak karşılığında bir bedel gibi algılaması olduğunu açıklamıştır. Oysaki bu adak mukadderatı değiştirememektedir. Yine yasak kılma adağı (mesela konuşmama, oturmama

³⁶² Buhârî, “Eymân”, 4; Müslim, “Eymân”, 1; Ebû Dâvûd, “Eymân”, 5; Tirmizî, “Eymân”, 8; Nesâî, “Eymân”, 5.

³⁶³ Buhârî, “Ahkâm”, 5, 6, “Eymân”, 1, “Keffârât”, 10; Müslim, “İmâre”, 13, “Eymân”, 19.

³⁶⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 40.

³⁶⁵ Buhârî, “Eymân”, 28.

³⁶⁶ Buhârî, “Eymân”, 26; Müslim, “Nezir”, 2, 7.

³⁶⁷ Buhârî, “Eymân”, 31.

gibi) eğer güç yetirilebilen bir konuda ise mekruh bid'at, güç yetirilemeyen bir şey üzerine olursa icmâ ile haram bid'at olarak açıklanmıştır.³⁶⁸

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre boş yere çokça yemin etmek mekruh sayılmakla beraber mübah bir amel kabul edilmektedir. Şâfiîler yemin etmeyi mekruh saymaktadırlar. Hanbelîler hayati bir mesele söz konusu olduğunda yemin etmeyi vâcip sayar, bir zararı def etmek için ise mendup kabul ederler. Yemin edilecek hususun, mübah bir mesele ile alakalı olması durumunda mübah, mekruh bir mesele ile alakalı olması durumunda mekruh, haram bir mesele ile alakalı olması durumunda ise haram hükmünde olacağı görüşündedirler. Yemini yerine getirmek konusunda ise hâkim olan görüş bu yemine uyulmasının kişi veya toplum açısından zararlı olması veya yemin sahibini harama düşürmesi halinde yeminin bozulup kefâret verilmesi gerektiğidir.³⁶⁹ Müellifin de meseleyi bu doğrultuda açıkladığını söyleyebiliriz. Ancak yine bid'at nitelendirmeleri dikkat çekmekte ve şer'î olarak kişiye haram olan mesele (güç yetirelemeyen bir şey üzerine nezretmeyi) için nezir konusunda icmâ ile haram bid'at tanımını yapılmaktadır.

5.15. Nikâh Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Yirmi üçüncü bölümün adı "Nikâh hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan"dır. Müellif nikâh bahsinde konuyla ilgili sünnetleri, gücü yettiği takdirde evlenmenin,³⁷⁰ evleneceği zaman dindar olanı tercih etmenin³⁷¹ ve düğün yemeğinin (velîmenin)³⁷² mendup olduğunu; kardeşinin nikâh teklifi üzerine teklifte bulunmamanın,³⁷³ boşanmış olan kadınların kocalarına dönmek istediklerinde velilerinin zorluk çıkarmamalarının³⁷⁴ da vâcip olduğunu belirten rivayetleri vererek bildirmiştir. Müellif içinde buldukları dönemde var olan bir uygulama olan kadınların mehrini doğrudan idarecilerin almasının icmâ ile haram bid'at olduğunu, bundan vazgeçilip tövbe edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir başka mesele olarak düğünlerdeki günahlarla beraber yapılan ziyafetlere değinmiş, kadınların süslenmesini ve kocaların kadınlarını kiskanmamalarını ve böylece kadın erkek toplu olarak günahlı bir ortamda düğün davetinin gerçekleşmesini eleştirmiş, düğünde yemek ziyafetinin sünnet, fakat böyle günahlarla bunun icra edilmesinin icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. Bir başka mesele olarak zinaya

³⁶⁸ İbn Fûdî, *İhyâu 's-sünne*, 227-230.

³⁶⁹ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417-420.

³⁷⁰ Buhârî, "Nikâh", 3, "Savm", 10; Müslim, "Nikâh", 1.

³⁷¹ Buhârî, "Nikâh", 15; Müslim, "Radâ", 53.

³⁷² Buhârî, "Büyü", 1.

³⁷³ Buhârî, "Nikâh", 45 (No. 5142).

³⁷⁴ el-Bakara 2/232.

benzer bir durum gibi kadınların kocalarından her ailevi münasebet sonrasında yatak hakkı adı altında talep ettikleri karşılığın icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Kişinin eşinden bereket ve hayır görebilmesi için temizliğine dikkat etmesi, evine Allah'ı hamd ile anarak Rasûlullah'a salavat getirerek girmesiyle ve eşine yanaşacağı vakit iki rekât namaz kılıp Rasûlullah'ın tavsiye ettiği şeytandan sığınma ve hayır bereket duası ile yaklaşması³⁷⁵ ile olacağını belirtmiştir.³⁷⁶ Yine müellif tarafından bu belirtilenler, bölgeye mahsus uygulamalar hakkında bize ışık tutmaktadır.

5.16. Cezalar Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Cezalar konusu yirmi beşinci bölümde “Hadler ve hükümler hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altında ele alınmıştır. Müellif bu bahiste, Rasûlullah'ın (s.a.v.) Allah'ın haramlarının çiğnenmesinin sonucu oluşan hadler konusundaki hassasiyetini belirtmiş ve hadlerin uygulanmasında şerefli ve zayıf, kimsesiz kişiler arasında ayırım yapılmaması gerektiğini,³⁷⁷ hüküm verirken zâhire göre bunun icra edilmesi gerektiğini,³⁷⁸ aralarında husumet olan kişiler arasında hâkimin hüküm verirken ancak sunulan delillere göre hüküm verebileceğini, dolayısıyla kimsenin kardeşinin hakkına girmemesi gerektiğini³⁷⁹ ve bir de öfkeliyken hüküm verilmemesi gerektiğini³⁸⁰ belirten rivayetlerle konu hakkındaki sünnetleri açıklamıştır. Konuya dair, çoğunluğun hadler hakkındaki hükümleri terketmesinin, mesela zina cezası olan recm veya celde yerine böyle bir tercih olmadığı halde mal cezası ile yetinmelerinin, icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. Burada sünnete muhalif olarak dinde yeni icatlar çıkarılardan sakınılması gerektiğine dikkat çekerek şer'î hükümleri terk etmenin tehlikesinden bahsetmiş, el-Mencûrî'nin *Şerhu'l-Menhec*'ine atıfta buunarak bid'at çeşitlerinden haram bid'atın, bunlara benzer şekilde şer'î kurallara aykırı bid'atlar olduğunu açıklamıştır. Müellifin bu açıklaması, onun “haram bid'at” tanımını neye göre yaptığını ortaya çıkarması bakımından ehemmiyetlidir. Burada mukus denilen vergileri, cahillerin âlimlere tercih edilmesini, şer'î makamlara ehil olmamasına rağmen veraset yoluyla hak kazanılmasını (makam sahibi babadan oğluna o makamın geçmesi gibi) örnek olarak göstermiştir. Ayrıca cehaletle bilgisizce hüküm verilmesini, hamiyet duygusuyla ırkçılıkla isteğine göre hüküm verilmesini ve rüşvet yoluyla hüküm verilmesini de icmâ ile haram bid'atlar kapsamında

³⁷⁵ Buhârî, “Deavât”, 54.

³⁷⁶ İbn Fûdî, *Ihyâu's-sünne*, 233-236.

³⁷⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 54, “Megâzî”, 53, “Hudud”, 11, 12.

³⁷⁸ Buhârî, “Megâzî”, 60, “Ahkâm”, 35.

³⁷⁹ Buhârî, “Şehâdet”, 27, “Hıyel”, 10, “Ahkâm”, 20.

³⁸⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 13.

almıştır.³⁸¹ Müellifin bu meseleyi ayrıntısıyla ele almasının, yöneticileri eleştirdiği meselelerin ortaya konması ve bu konudaki delilleri de göstererek onları sünnete uymaya çağırması sebebine dayandığı söylenebilir.

İslâm'ın başlangıcında zina suçuna uygulanan ceza kadına ev hapsi, erkeğe ise sözlü eziyet şeklindeyken zaman içinde hem ayetler hem de sünnet vasıtasıyla ceza ile ilgili birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların neticesinde Hanefilerin çoğunluğuna göre evli olmayanın evli olmayanla zinası yüz sopa ve sürgün, dul olanın dul ile zinası için yüz sopa ve recm cezası sünnetle belirlenmiş³⁸², daha sonra gelen ayetle³⁸³ evli olan olmayan ayırt edilmeksizin zinakâr erkek ve kadına yüz sopa cezası hükmü geçerli olmuştur. Ancak son olarak Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) Mâiz'e recm ameliyesi ile ayet gereğince evli olmayana yüz sopa cezası geçerli olurken evlilik yapmış olan kişinin zina cezası sünnet ile recm olarak sabit olmuştur. Bununla beraber Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler ilgili hadislere dayanarak evli olmayan hür erkek zinakâr için yüz sopa ile beraber bir sene sürgün hükmünü benimsemiş, Şâfiî ve Hanbelîler bunu kadın için de geçerli kabul etmişlerdir. Recm, yüz sopa ve sürgün haricinde cezanın mal cezasına dönüşmesine dair başka bir seçenek olmamakla beraber, zina cezasının şüphe veya bu suçu kabullenmemek durumunda düşeceği ittifakla kabul edilmiştir.³⁸⁴ Müellifin buarada ele aldığı konu, böyle bir seçenek olmamasına rağmen bölgedeki bir uygulama olarak zina suçunun paraya dönüştürülmesi meselesidir.

5.17. Miras Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif, “Miras hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altındaki yirmi altıncı bölümde, peygamberlere vâris olunamayacağı onların terikesinin sadaka olduğu,³⁸⁵ ölenin ailesinden muayyen pay sahiplerine miras paylaştırıldıktan sonra geriye kalanın asabeye verilmesi gerektiği ve Müslümanlarla kâfirler arasında tevarüsün olamayacağı³⁸⁶ rivayetlerini vererek konu hakkındaki sünneti ortaya koymuştur. Daha sonra, buldukları zamanın bir âdeti olarak sanki her ölenin varisiymiş gibi beldenin liderinin ölenin mirasını almasının icmâ ile haram bid'at olduğunu, bunu yapanların tövbe edip bunu yapmaktan vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir. Müellif bir başka bölgesel uygulamaya daha değinerek, varislerin en büyüğünün, ölünün

³⁸¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 249-251.

³⁸² Buhârî, “Hudûd”, 21, 30; Müslim, “Hudûd”, 12.

³⁸³ en-Nûr 24/2.

³⁸⁴ Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.

³⁸⁵ Müslim, “Cihâd”, 56.

³⁸⁶ Buhârî, “Ferâiz”, 26 (No. 6764).

terikesinin tamamını ele geçirip “bu kardeşlerimin malıdır ben de onların babası yerindeyim” diyerek kendisini diğer kardeşlerinin babası yerine koyması ve ölene kadar hiç kimsenin ona bu konuda diğerlerinin müdahale edememesi ve nihayet o öldüğünde de bu kez en kuvvetli olanın bunun terikesini ele geçirmesinin, icmâ ile haram bid’at olduğunu ifade etmiştir. Bir başka uygulama olarak dayı ile yeğenin tüm mirası alarak kadın ve kadınlardan olan diğer mirasçılardan mirastan hiçbir hak alamamasının da icmâ ile haram bid’at olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷ Görüldüğü gibi müellif, zorbalıkla uygulanan ve şer’î dayanağı olmayan bu meseleleri ayrıntısıyla ve delilleriyle ortaya koymuş, bir bakıma toplumunda haksızlığa uğrayan birçok mağdurun hakkını korumak için bunu icra edenleri uyarmıştır.

5.18. Alışveriş Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid’atlar

Müellif, “Alışveriş hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid’atları beyan” başlığını verdiği yirmi dördüncü bölümde, alım satımda ve alacağını istemede kolaylık sağlamanın,³⁸⁸ borcunu almak istediğinde zengini beklemenin, fakiri de görmezden gelip ondan almamanın mendup olduğunu;³⁸⁹ kardeşinin alışverişine üzerine alışverişte bulunmamanın³⁹⁰ ve alışverişte aldatma yapılmamasının³⁹¹ vâcip olduğunu belirten rivayetlerle konu hakkındaki sünnetleri belirtmiştir. Konuyla alakalı, kişinin kendisi adına yapılacak satışı çarşı pazarda câiz olanı olmayanı bilmeyen cahillere bırakmasının, icmâ ile haram bid’at olduğunu belirtmiştir. Ayrıca erkeklerin evde oturup kadınların alışveriş işlerini halletmek üzere erkeklerle karışık ortamlara girmesinin icmâ ile haram bid’at olduğunu ve hatta bu durumu franklara benzemek olması sebebiyle şeriatın onlara benzemeyi yasakladığını ifade ederek açıklamıştır. Çarşıda kadınların kumaş veya kuyumcu dükkânlarında veya diğerlerinde oturup dükkân sahibiyle fısıldaşması veya şakalaşması gibi davranışların büyük ahlaksızlıkların sebebini oluşturduğunu da belirtmiştir. Ayrıca kadınların erkeklerin bile çoğunun bilmediği alışveriş işlerindeki birçok şer’î hükmü bilmemelerine rağmen dışarı çıkmalarının bu kötülöklere sebep olduğunu ifade eder. Müellif *el-Medhal’e* atıfta bulunarak kadınların yanlarında kocaları veya mahremleri olmadan dışarı çıkmalarının câiz olmadığını belirtir. Buldukları zamanda yaygın bir başka mesele olarak gezici satıcıların kadınlarla tenhada alışveriş işlerini yapmalarının, hele de kadın yalnız ise halvete benzemesi dolayısıyla haram olduğunu ifade eder. Eğer bir eve girmek gerekirse buna kadın müsaade etse bile yasak olduğunu belirtir. Eğer halvet söz konusu değilse bile satıcının

³⁸⁷ İbn Fûdî, *İhyâu’s-sünne*, 255-256.

³⁸⁸ Buhârî, “Büyü”, 16.

³⁸⁹ Buhârî, “Büyü”, 18.

³⁹⁰ Buhârî, “Nikâh”, 45.

³⁹¹ Buhârî, “Büyü”, 48.

kadına bakmaması, ayakucuna veya sattığı ürüne bakması gerektiğini de tavsiye eder. Çünkü bir başka mesele de zamanın kadınlarının örtüsüz olmaları, ziynetlerini açığa vurmaları ya da dar veya şeffaf ya da pantolonsuz kısa elbise şeklinde kıyafet kullanmalarındır. Yine erkeklerin hanımlarıyla birlikte çarşıya çıkmalarına rağmen onları alışveriş yapacakları dükkânda bırakıp oradan ayrılmalarının birçok fitneye sebep olduğunu ve kocanın kıskanma duygusundan uzak olmasının dînî noksanlıktan kaynaklandığını ifade eder. Buradaki fitnelerin katlanmasına sebep olan şeyler, kadının veya orada bulunan diğer kadınların dükkân sahibiyile hususi sohbetleri olarak belirtilmiştir. Bir de dükkân sahibi genç ise ve bir de evli değilse fitnelerin arttığını belirtir. Bunlarla beraber genç bir kadının tesettürüne ve halvet meselesine riayet ederek dışarı çıkmasının câiz olduğunu belirtir, ancak yerine çarşıya gönderebileceği biri varsa onu göndermesinin daha doğru olduğunu belirtmiştir.³⁹² Burada müellifin asıl dikkat çektiği iki husus, fitneye ve dolayısıyla oluşacak günahlara dikkat edilmesi, bir de alışveriş konusundaki hükümlerin bilinmesi meseleleridir

5.19. Kişisel Bakım ve Hıtân Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif, “Sünnet (hıtân) ve saç, sakal, bıyık, koltuk altı ve kasık kılları hakkında emredilenler ve nehyedilenler hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı ile yirmi yedinci bölümde, sünnet ve tıraş dair konuları ele almıştır. Burada, sünnet olmanın, koltukaltı ve etek tıraşının, tırnakları kesmenin ve bıyıkları kısaltmanın fitrattan olduğunu,³⁹³ saçın bir kısmının tıraş edilip bir kısmının (perçem olarak) bırakılmasının yasak olduğunu,³⁹⁴ saçta saç ekleyene de ekletene de dövme yapana da yaptırana da güzelleşmek için dişlerini seyrelttirene de Allah'ın yaratışını değiştirene de Allah'ın lanet ettiğini,³⁹⁵ sakalları bırakıp bıyıkları kısaltmanın gerektiğini,³⁹⁶ saç ve sakalı boyamayan Yahudi ve Hristiyanlara muhalefet etmek gerektiğini³⁹⁷ bildiren rivayetleri aktararak konu hakkındaki temel sünnetleri ortaya koymuştur. Bu konulardaki uygulamalardan da *el-Medhal*'e atıfta bulunarak, sünnet olacak çocuklarının sünnetinin bulûğa kadar geciktirilmesinin (bu yaşa ulaştığında avretinin görünmesinin haramlığı dolayısıyla) icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Haraşî'nin şerhine atıfta bulunarak bebeğin doğduğu gün ya da doğumunun yedinci günü sünnet edilmesinin Yahudilerin uygulaması olmasından dolayı mekruh olduğuna değinmiş, sünnet için sınır yaşın

³⁹² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 239-244.

³⁹³ Buhârî, “Siyer”, 135, “Libâs”, 7/207.

³⁹⁴ Buhârî, “Libâs”, 72.

³⁹⁵ Buhârî, “Tıp”, 36, “Libâs”, 83, 86, 87.

³⁹⁶ Buhârî, “Libâs”, 64.

³⁹⁷ Müslim, “Libâs”, 80.

namazın emredilme yaşı olan yedi ile on yaş arasında olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda çocukları toplu olarak sünnet ettirmek için diğerleriyle olabilmesi maksadıyla bazılarının bulûğa kadar geciktirilmesinin de icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Bu bahiste müellif sünnet olacak çocukların öfkeli büyükler tarafından ağlamamaları için korkutulup öldüresiye dövülmelerinden bahsederek bunu yapanların ancak şeytanlaşmış sapkın insanlar olduğunu ve bu yaptıklarından dolayı tövbe edip bağışlanmayı dilemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca sünnet olacak çocukları güvensiz boş bir alanda toplamanın icmâ ile haram bid'at olduğunu, eğer çocukları kaybetmek korkusu olmayan veya güvenlik tehlikesi olmayan bir alan ise burada çocukları toplamanın mekruh bid'at olduğunu ifade etmiştir. Müellif bu bölümde bölgede yaygın bir uygulama olan kızların sünnetine de değinmiş ve kızların sünnet merasiminde kadınların bir evde toplanıp ziynetlerini göstererek, sallanarak döne döne oynamaları ve şarkı söylemelerinin icmâ ile haram bid'at olduğundan bahsetmiştir. Sünnet yemeği için oyun ve eğlence kurarak kadın ve erkeklerin bir araya toplanmasının ise icmâ ile haram olduğunu belirtmiştir. Tövbe edenin başını kazıtmasının da mekruh bid'at olduğuna dikkati çekmiş, ancak Rasûlullah'ın böyle bir isteği veya emri olmadığını ancak hacıların tıraşına kıyasla kişinin tövbe edince tıraş olmasının câiz olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸ Dikkat edilecek olursa bu konuda da yine bölgeye mahsus birtakım uygulamalar göze çarpmaktadır.

5.20. Giyim Kuşam Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif, bu konuyu yirmi sekizinci bölümde “Elbise, giyim hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altında ele almıştır. Burada, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) beyaz giysi kullandığını,³⁹⁹ elbisenin topuklardan aşağı olmaması gerektiğini ve Allah'ın kıyamet gününde kibirlenerek elbisesini yere sürükleyen yüzüne bile bakmayacağını,⁴⁰⁰ yeni elbise giyenin dua etmesinin mendup olduğunu,⁴⁰¹ erkeklerin ipek elbise giymesinin yasak olduğunu⁴⁰² içeren rivayetleri vererek konuyla ilgili sünnetleri ortaya koymuştur. Müellif ilk olarak elbisenin yenlerini uzatmanın ve genişletmenin mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir. *el-Medhal*'e atıfta bulunarak zamanın ilim ehlinin çoğunun da yapmış olduğu ve insanların giyimindeki normalin üzerinde olan bu parçalı elbise ve yenleri uzun ve geniş giysilerden sakınılması gerektiğini vurgulamıştır. İmam Mâlik'in *Muvatta*'na atıfta bulunarak, ihtiyaç olmaksızın elbisesini

³⁹⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 259-265.

³⁹⁹ Tirmizî, “Edeb”, 46.

⁴⁰⁰ Buhârî, “Libâs”, 1, 2, 4, 5.

⁴⁰¹ Buhârî, “Libâs”, 22, 32, “Cihâd”, 188.

⁴⁰² Buhârî, “Libâs”, 25.

baldırlarından aşağıya, en fazla topuklara kadar uzatmak gerektiğini ifade etmiş, kadınların her yerinin avret olması dolayısıyla bu konuda istisna edilmiş olup aksine onların en az bir karış daha uzatmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca elbisenin eteklerini uzatma âdetinin zamanın melikleri tarafından uygulanması sonucu meşhur bir bid'at haline geldiğini de Turtuşî'nin *Sirâcu'l-mülûk ve'l-hulefâ* eserine atıfla ortaya koymuştur. Müellifin bu esere atıfta bulunması onun kendinden önceki bid'at literatüründen de faydalandığını ispatlamaktadır. Bir başka mesele olarak, değişen bu zamanda şimdiki vali, emir ve önderlerinin halkın nazarında heybet kazanabilmeleri için sûretlerinin yapıldığını belirtmiş, bunu da şer'î maksat ve maslahat gereği Mancûrî'nin *el-Menhec*'ine atıfla üçüncü kısım mendup bid'at olarak saymak gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰³ Burada çok değer bölümlerde rastlamadığımız “mendup bid'at” ifadesi, anlayabildiğimiz kadarıyla yöneticilerin sözlerini etkin kılabilmek için bu uygulamaya ihtiyaç duymalarından kaynaklanmaktadır.

5.21. Yeme İçme Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

“Yeme içme hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altındaki yirmi dokuzuncu bölümde müellif, kendisine yemek getirdiğinde kişinin hizmetçisine de ikram etmesinin,⁴⁰⁴ yemeği önünden yemenin,⁴⁰⁵ bir şey içerken kabın içine nefes vermemenin,⁴⁰⁶ yemek yerken bir yere yaslanmadan yemenin⁴⁰⁷ ve su kırbasına ağzını dayayıp su içmemenin⁴⁰⁸ mendub olduğuna dair rivayetleri ve ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.v.) süt içtikten sonra su ile ağzını çalkalaması⁴⁰⁹ hakkındaki rivayeti vermiş ve yemek ikram ederken sağdan başlamanın,⁴¹⁰ yatarken yiyecek ve içeceklerin üzerinin örtülmesinin⁴¹¹ gerekliliğini belirten rivayetleri de vererek konuya dair temel sünnetleri ortaya koymuştur. Yine *el-Medhal*'e atıfla konuya dair saydığı bid'atlardan ilki, kişiye has yemek, kişiye has bardak, tabak çanak edinilmesidir. Bu eğer kibirlenmek maksadıyla edinilmişse bunun icmâ ile haram bid'at olduğunu, kibir kastı olmaksızın âdet olduğu için bunun yapılmasının ise mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir. Burada müellifin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olduğunu belirterek vermiş olduğu “Mü'minin artığı şifadır” sözünün

⁴⁰³ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 269-281.

⁴⁰⁴ Buhârî, “İtk”, 18.

⁴⁰⁵ Buhârî, “Et'ime”, 2.

⁴⁰⁶ Müslim, “Eşribe”, 121; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 20; Tirmizî, “Eşribe”, 15.

⁴⁰⁷ Buhârî, “Et'ime”, 13; Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 16.

⁴⁰⁸ Buhârî, “Eşribe”, 24.

⁴⁰⁹ Buhârî, “Vudû”, 55; Nesâî, “Tahâra”, 125.

⁴¹⁰ Müslim, “Eşribe”, 127.

⁴¹¹ Buhârî, “Eşribe”, 22.

hadis olarak kaynağı bulunmamakla birlikte Dârekutnî rivayetiyle Abbas'tan: "Mü'min kardeşinin artığını içmesi adamın tevâzuundandır" lafzıyla mevcuttur. Ayrıca müellife göre bu şekilde kişiye has kaplar edinmek, şeytanın hileleriyle akli ve dini noksan kadınları kandırıp yaptıkları büyüleri adamlara yedirmesinin de yolunu açmıştır. Müellif bunun, kadınların kıskançlıkları sebebiyle şeytanın onlara kurduğu bir tuzak olduğunu belirtmiştir. "Eğer aynı kaptan yenilmiş olsaydı, şeytanın böyle bir kapı açması mümkün olmayacaktı" der müellif. Müellifin bu tespitin de oldukça ilginç olduğunu söyleyebiliriz. Zira bölge halkının animist inançlardan getirdiği bir takım yerel kültürel uygulamalarının, toplumda birtakım bid'atlara dönüşebileceği hakkındaki ve bölgede özellikle yaygın bulunan büyücülükle mücadele edildiği ile ilgili aktardığımız bilgiler müellifimizin de eserine yansımaktadır. Osman b. Fûdî; özellikle toplumdaki âlimlerin, önderlerin, öncelikle tevazu sahibi olup sünnete ittiba konusunda daha dikkatli olması gerekirken, bu şekilde kişiye has kaplar edinmekle kibirle muttasıf olmalarını "Allah size ve bize acısın." diyerek üzüntüyle ifade etmiştir. Müellif bu bölümde ayrıca kaşık ve benzeri aletlerin kullanılmasını mekruh bid'at olarak ifade etmiştir. *el-Medhal*'e atıfla; birincisi selefte muhalefet etmek, ikincisi bu gibi aletlerin ağıza sokulup sonra tekrar yemeğe daldırılması ve üçüncüsü özür durumu söz konusu olmadığı takdirde bunun da övünme sebebi olması bakımından bunun mekruh bid'at olmasının üç nedenini açıklamıştır.⁴¹²

Ayrı bir mesele olarak ağızdaki lokmayı yutmadan yeni bir lokma almanın mekruh bid'at olduğunu belirtmiş, *el-Medhal*'de bunun oburluk sayıldığına atıf yapmıştır. Ekmeğin bıçakla kesilmesini ve etin aksine ekmeğin ısırılarak dişlerle koparılmasını da mekruh bid'atlardan saymıştır. Müellif ayrıca yemek esnasında şakalaşmayı, çok konuşmayı veya hiç konuşmamayı, yemeğin yanında suyun bulunmamasını da mekruh bid'atlardan saymıştır. Müellifin sıcak yemek yemenin mekruh bid'at olduğunu belirttiği kısımda ise hadis olarak vârid olduğuna işaret ettiği: "Üç şeyden bereket kaldırılmıştır: Sıcak yemek, külfetli, masraflı yemek ve üzerine Allah'ın adı anılmayan yemek" şeklindeki ifadenin bir hadis olmadığı, ancak bu anlama yakın içerikte çeşitli rivayetler bulunduğu şârih tarafından açıklanmıştır. Bu sözün müellif tarafından hadis olarak aktarılması ancak hiçbir kaynakta böyle bir rivayete rastlanmaması her ne kadar genelinde Buhârî kaynaklı hadislere yer verilse de eserin hadislerine temkinli yaklaşılması gerektiğini bize göstermektedir. Yine yemek yerken ağız şapırdatmanın, suyu nefes almaksızın lıkırdı ile içmenin mekruh bid'at olduğunu belirtmiştir. Ancak bu konuda sütün istisna olduğuna değinmiş, sütün nefes almadan içilebileceğini, diğer

⁴¹² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 285-289.

içecekler konusunda ise kişinin yudum yudum içmek veya bir nefeste içmek konusunda serbest olduğunu ifade etmiştir. Bu bölümde dikkati çeken bir başka mesele de kadınların obeziteye sebep olmaları meselesidir. Müellif bunun da icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. *el-Medhal*'e atıfla yaptığı açıklamada: şişmanlığın şer'i şerife aykırı olması, malın zâyî olması, kirlilikte kaybolmaya sebep olması, şer'î zaruret olmaksızın avretin ortaya çıkması ve bunların hepsinden de kötüsü Allah'ın farzlarından bir farzı terketmek zorunda kalınması (ki kişi şişmanlığı sebebiyle namazın farzlarından kıyâmı gerçekleştiremez, hatta rükû edemez ve oturarak namaz kılmak zorunda kalır) şeklinde sebeplerini saymıştır.⁴¹³

5.22. Selam ve İzin İsteme Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif, konu hakkındaki sünnetleri “Selam ve izin isteme hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” adını verdiği otuzuncu bölümde, kişinin tanıdığı ve tanımadığı kimselere selam vermesinin,⁴¹⁴ selamlaşmada küçüğün büyüğe, binitlinin yaya yürüyene, ayakta olanın oturana, az olanın çok olana selam vermesinin⁴¹⁵ ve musafahalaşmanın⁴¹⁶ mendup olduğuna dair rivayetleri vererek açıklamıştır. Bir eve girmek için izin isteyen kişinin ismini belirtmesinin,⁴¹⁷ eve girmek için en fazla üç defa izin istenilmesi gerektiğinin⁴¹⁸ mendup olduğunu; izin almadan birini gözetlemenin dahi yasak olduğunu, dolayısıyla izinden maksadın gözle bamak hakkında da geçerli olduğunu⁴¹⁹ rivayetler doğrultusunda belirtmiştir. Konu hakkında, kişinin selam verirken Allah'a yemin etmesinin mekruh bid'at olduğunu ifade etmiş, “Bir adam: ‘Ya Rasûlallah, bizden biri bir kardeşi veya arkadaşıyla karşılaştığında onun için eğilebilir mi?’ diye sordu. O da: ‘Hayır, eğilemez’ dedi”⁴²⁰ rivayetini göstererek, selam verirken baş ile eğilmenin icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. ‘*Umdetü'l-mürîdi's-sâdik*’a atıfla, selamlaşırken Mısırlıların yaptığı gibi alnı yere koymanın ise yasak olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca müellif, âdet edinildiği üzere toplantı, oturum meclislerinde bazıları için bazılarının ayağa kalkmasına câiz bid'at denildiğini belirtmiş, ancak bunun mekruh bid'at olduğu hükmünün daha doğru olduğunu ifade etmiştir. *el-Medhal*'e atıfla, âlim olsun cahil olsun tüm toplumda yaygınlaşmış olan bu bid'atın bilhassa ilim meclislerinde yapılmasının daha şiddetli bir kerâhete sebep olduğunu belirtmiştir. Burada, bazıları Ku'ân'a saygı için ayağa kalkmayı

⁴¹³ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 289-293.

⁴¹⁴ Buhârî, “İmân”, 6, 20, “İsti'zân”, 9, 19.

⁴¹⁵ Buhârî, “İsti'zân”, 5, 6, 7.

⁴¹⁶ Buhârî, “İsti'zân”, 27.

⁴¹⁷ Buhârî, “İsti'zân”, 17, “Edeb”, 94.

⁴¹⁸ Buhârî, “İsti'zân”, 13; Müslim, “Edeb”, 33, 37.

⁴¹⁹ Buhârî, “İsti'zân”, 11; Müslim, “Edeb”, 41.

⁴²⁰ Tirmizî, “İsti'zân”, 31.

müstehap kabul etse de bunun mekruh bid'at olduğunu, Kur'ân'a ta'zimin onu okumak ve onunla amel etmekle mümkün olacağını yoksa bu zamanda bazılarının yaptığı gibi onu öpmekle, onun için ayağa kalkmakla olmadığını ifade ederek kendi görüşünü ortaya koymuştur. Musafahalaşmayı parmak uçlarıyla yapmanın da mekruh bid'at olduğunu belirtmiş, 'Umdetü'l-mürîdi's-sâdık'a atıfla sünnet olan musafahalaşmanın iki eli sımısıki birbirine yapıştırarak olduğunu ifade etmiş, bu davranışın dostluğu, muhabbeti her yönüyle pekiştirmesi sebebiyle mendup olduğunu açıklamıştır. Ayrıca selamlaşma esnasında başındaki sarığı veya takke veya benzeri başlığı çıkarmanın da gayr-i müslimlere benzemek bakımından mekruh bid'at olduğunu, parmaklarla işaret ederek veya avuçlarla selam vermenin de Yahudi ve Hristiyanlara benzemek⁴²¹ olması sebebiyle mekruh bid'at olduğunu ifade etmiştir. Bir de izin isteme esnasında üç defa "Sübhanallah" diyerek izin istemenin de sünnette yerinin olmadığını, bu sebeple bunun mekruh bid'at olduğunu; sünnet olan izin istemenin "Selamünaleyküm, girebilir miyim?" diyerek üç defa tekrarlanması olduğunu belirtmiştir.⁴²² Burada yine müellif bizzat kendisi, sünnet olmayan mesele için veya sünnette var olan uygulamalara aykırı olduğu için "mekruh bid'at" ifadesini kullandığını ortaya koymuştur.

5.23. Tedaviler ve Rukye Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif, otuz birinci bölümde "Tedaviler ve rukye hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan" başlığı altında ilk olarak Kur'ân ile tedaviden bahsetmiş, yılan sokan bir kabile reisinin Fâtiha ile tedavisi⁴²³ hakkındaki rivayeti vermiştir. Tedavi için hastaya okumak anlamına gelen rukye,⁴²⁴ bal ile tedavi⁴²⁵ ve hacamat ile şifa⁴²⁶ hakkındaki rivayetleri vererek konuya dair sünnetleri belirtmiştir. Konuya dair bid'atlardan ilki olarak necasetle tedaviden bahsetmiş, konuyla alakalı Allah'ın haram şeylerde şifa yaratmadığına dair rivayeti⁴²⁷ vererek bunun icmâ ile haram bid'at olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bazılarının yabancı dilde birtakım kelimeleri kâğıda yazarak tahtaya veya duvara çizerek sihirden, nazardan hatta bit, pire, karınca, fare gibi haşeratin zararlarından korunacaklarına inanmalarının veya akrep, yılan sokması gibi durumlarda bir bıçağı zehirin ulaştığı yerin etrafında gezdirerek bilinmeyen birtakım yabancı kelimeler söyleyerek rukye yapmalarının, sünnette yeri olmaması sebebiyle haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. İnanıştaki zararları sebebiyle müellifin bunu haram bid'at olarak

⁴²¹ Tirmizî, "Edeb", 7 (No. 2695).

⁴²² İbn Fûdî, *Ihyâu's-sünne*, 297-301.

⁴²³ Buhârî, "İcâre", 16, "Fezâilu'l-Kur'ân", 9; Müslim, "Selâm", 65.

⁴²⁴ Buhârî, "Tıbb", 38; Müslim, "Selâm", 47.

⁴²⁵ Buhârî, "Tıbb", 4, 24.

⁴²⁶ Buhârî, "Tıbb", 3, 7.

⁴²⁷ Ebû Dâvûd, "Tıbb", 2.

nitelediği düşünülebilir. Yine bir parça demir veya tuza okuyup üfleyerek sonra bununla Süleyman mührü çizerek rukye yapmayı İmam Mâlik'in mekruh saydığını, rukye yaparken düğüm atmanın sihre benzemesi açısından daha şiddetli mekruh olduğunu belirtmiştir.⁴²⁸ Necasetle tedavi hakkında mezheplerin farklı görüşleri mevcuttur. Tedavi maksadıyla necasetin veya haram bir maddenin kullanımı Mâlikî ve Hanbelîler'e göre câiz değildir. Şâfiî ve bazı Hanefî fakihler ise mecburiyet halinde başka bir seçenek bulunmaması, itimat edilen bir hekim tarafından gerekli görülmesi gibi şartların bulunması halinde câiz görmektedirler.⁴²⁹ Müellif haram bir maddeyle tedaviyi "icmâ ile haram bid'at" olarak nitelemiştir. Oysaki üzerinde ittifak olmayan bir meseleye "bid'at" hükmü verilemeyeceğini bid'at bahsini açıklarken belirtmişti. Doğrusu burada bir çelişki göze çarpmaktadır.

5.24. Rüya ve Rüya ile Amel Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif bu meseleyi otuz ikinci bölümde "Rüya hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan" başlığı altında ele almıştır. Burada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüyaya önem verdiğini,⁴³⁰ güzel rüyanın Allah'tan olduğu ve hamd edilmesi gerektiğini, kötü rüyanın şeytandan olup şerrinden Allah'a sığınılıp kimseye anlatılmaması gerektiğini,⁴³¹ rüyada şeytanın Rasûlullah'ın (s.a.v.) sûretine bürünemeyeceğini,⁴³² görmediği halde rüyası hakkında yalan söylenmemesi gerektiğini⁴³³ ifade eden rivayetleri vererek konu hakkındaki sünnetleri beyan etmiştir. Müellif, Kur'ân'a, sünnete ve selefın uygulamasına uyup uymadığına bakmaksızın kişinin sadece rüyada gördüğüne göre amel etmesinin icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda rüyaya hiç itibar etmemenin de icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Yine istihârede kişinin rüyasında gördüğünün lehine veya aleyhine olduğuna inanmasının da mekruh bid'at olduğunu ifade etmiş, sünnette esas olanın istihâre yani hayırlı olanı istemek ve istişâre etmek olduğunu, rüyada gördüğüne göre amel etmek olmadığını ortaya koymuştur.⁴³⁴ Fıkıh, hadis ve kelâm âlimlerinin geneline göre, peygamberlerin vahy yollarından biri rüyadır. Kur'ân'da da bahsedilen sâdik rüyalar ayetlerle sabittir. Dolayısıyla rüya inkâr edilemez. Bu âlimler rüyayı gaybî bilgi kabul edip zâhire göre hüküm vermenin esas olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak tasavvufta rüya, keşf, ilham gibi meseleler manevi bilgi kaynaklarından sayılmıştır ve amel

⁴²⁸ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 305-308.

⁴²⁹ Yusuf Eşit, "İslam Hukuku'na Göre Tedavide Necis Maddelerin Kullanımı", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Ocak 2016), 105-120.

⁴³⁰ Buhârî, "Ta'bir", 47.

⁴³¹ Buhârî, "Ta'bir", 3, 4, 46.

⁴³² Buhârî, "İlim", 38, "Ta'bir", 10, 26.

⁴³³ Buhârî, "Ta'bir", 45.

⁴³⁴ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 311-313.

edilmiştir.⁴³⁵ Müellifin bu bölümdeki ifadeleri onun tasavvuf bağlantısı sebebiyle dikkate değerdir. O bu konuda klasik tasavvuf erbabı gibi düşünmemekte, rüya ile amel meselesini kabul etmeyip bu konuda tarikat mensuplarını eleştirmektedir.

5.25. Tasavvuf Hakkındaki Sünnetler ve Sakındırılan Bid'atlar

Müellif, “İhsan hakkında Muhammedî sünnet yolunu ve insanların bu konu hakkında ihdâs ettikleri şeytanî bid'atları beyan” başlığı altındaki otuz üçüncü bölümü tasavvuf konusuna ayırmıştır. Burada, tasavvufun temelini hadiste geçtiği üzere ihsana dayandığını dolayısıyla Allah'a, O'nu görüyormuşçasına kulluk etmek gerektiğini⁴³⁶ belirtmiş, kulun Allah'a en sevimli olarak farzlarla yaklaşabileceğini ve nâfilelere devam ederek kurbiyetinin artacağını⁴³⁷ anlatan rivayeti vermiş, daha sonra nehyedilenlerden kaçınmanın emredilenleri yapmaktan daha önce geldiğine dair⁴³⁸ rivayeti vererek şeriatın kötülüğü önlemeyi, maslahatı elde etmekten öncelediğini belirtmiştir. Bir başka mesele olarak, kişinin sonunun ne olacağını bilemeyeceğine dair⁴³⁹ rivayeti vererek kulun kendini başkalarından daha hayırlı görmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. Güzel ahlak edinmenin imandan bir parça olduğuna dair⁴⁴⁰ rivayeti vererek ahlaki düzeltmenin önemini belirtmiştir. Tasavvuf ehlinde bazılarının nefsi terbiye için cehennemdeymiş gibi kendini demire veya ipe bağlamasının, şeriatın izin vermediği bir durum olarak kendine zarar verici bir zorlama olmasından dolayı icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir. Bu bahiste semâ törenlerinden de bahsetmiş, insanların maneviyatlarını kuvvetlendirmek kastıyla icra ettikleri bu törenlerde birtakım üflemler ve telli sazlarla ve kadın şarkıcılarla söylenen şiir, ilâhi benzeri şeylerin haram işlemek kapsamına girdiğini, bu mecrada hayır ile şerrin, fayda ile zararın iç içe girdiğini ifade ederek bunların bid'at olduğunu belirtmiştir. Bu bahiste evliyanın kerâmetini inkârın ve ehil olmayan biri hakkında kerâmet sahibi olduğunu iddia etmenin de icmâ ile haram bid'at olduğunu belirtmiştir. Kitap, sünnet ve selefî uygulamalarına bakılmaksızın, keşif, ilhâm, havâtır, gâipten gelen sesle amel edilmesinin ve ayrıca belli bir makama ulaşmış evliyadan zâhirî amelleri yapma sorumluluğunun sakıt olduğunu iddia etmenin icmâ ile haram bid'at olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴¹ Müellifin bu bölümde dikkati çektiği hususlara bakılarak, dönemin aşırılıkçı sûfîlerinin, şeriata uymayan durumlarına da ışık tuttuğu görülmektedir. Osman b. Fûdî,

⁴³⁵ Derviş Dokgöz, “Tasavvufta Rüya ile Amel ve Fıkıh Usulü Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Academic Research Review* 6/2 (Haziran 2021), 523-543.

⁴³⁶ Buhârî, “İmân”, 37.

⁴³⁷ Buhârî, “Rikâk”, 38.

⁴³⁸ Buhârî, “Ahkâm”, 43, “İmân”, 32.

⁴³⁹ Buhârî, “Rikâk”, 18; Müslim, “Münâfikîn”, 71, 78.

⁴⁴⁰ Buhârî, “İmân”, 3.

⁴⁴¹ İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 317-322.

eserine de yansıttığı gibi, içinde bulunduğu topluma sünnete dayalı bir tasavvuf anlayışını sunmak için çalışmıştır. Bunun sonucu olarak terk edilmesi gereken ve bid'atlar arasında saydığı; dervişlerin riyâzette aşırılığa gitmesi, rüya ile amel, sihirle şifa aramak, fal baktırmak gibi toplumda yaygın olan meselelerin terkedilmesi için mücadele etmiştir. Bu açıklamalar, bilhassa kendisi de tasavvuf öğretisi içinde bulunan bir Kâdirî şeyhi olarak Osman b. Fûdî'nin sünnet çizgisinde bir sûfluk anlayışını benimsediğinin de delilidir.

Tüm konular genel olarak düşünüldüğünde müellifin meselelerin hukuki yönünden ziyade ahlaki yönüne dikkat çektiği söylenebilir. Örneğin hadler ve cezalar bahsinde ilgili ahkâm hadislerini verip ehil olamayan kişinin makamlara tayin edilmesinin toplumsal zararlarına değinmiştir. Zekât bahsinde yine hükmü içeren hadisleri verdikten sonra misafire yedirilen yemeğin zekâta sayılmasını, teravih kıldırın imama, zekâta müstehak olsa bile imamlığı karşılığı verilen ücreti zekât saymayı, kişinin gösteriş için fitreyi ziyadesiyle vermesi meselesini dile getirmiştir. Alışveriş bahsinde hükme dair ilgili hadisleri verdikten sonra kadınların çarşı pazara çıkması, yabancı erkeklerle ihtilatı, tesettür ve mahremiyet, kocanın eşini kıskanmaması meselelerinden bahsetmiştir. Yine örneğin ramazandaki çalgılı çengili sahura kaldırma merasimlerini, kadın erkek karışık nikâh, mevlîd gibi merasimleri dinin ruhuna uygun olmaması sebebiyle bid'at kapsamında değerlendirmiştir. Osman b. Fûdî'nin eserine de yansıttığı gibi, içinde bulunduğu topluma sünnete dayalı bir tasavvuf anlayışını sunmak için çalışmıştır. Bunun sonucu olarak terk edilmesi gereken ve bid'atlar arasında saydığı; dervişlerin riyazette aşırılığa gitmesi, rüya ile amel, sihirle şifa aramak, fal baktırmak gibi toplumda yaygın olan meselelerle mücadele etmiştir.

5.26. Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nehy-i ani'l-Münker

Müellifin “Tenbîhât” ismini verdiği son bölüm, onun okuyucularına tavsiyelerini içermektedir. Burada müellif, mukaddimesindeki ifadelerine benzer olarak, kendisini bu eseri yazmaya layık görmese de amacının sadece Allah rızası için bid'atları ortaya koyup sünnetleri ihyâ etmek olduğunu dile getirmiştir. Kendisini buna muvaffak kılan Allah'a hamd edip, tesirli kılması için niyazda bulunmuştur. İmin, insanlara tahakküm etmek için değil, sadece Allah rızasını kazanma ve insanlara güzellikle yol gösterme amacıyla öğrenilmesi gerektiği üzerinde durmuş, sünnetlerin unutulduğu bid'atların ortaya çıkıp yaygınlaştığı fitne dönemlerinde âlimlerin evlerinde oturmasının câiz olamayacağını, her âlimin farz-ı ayları îfa ettikten sonra çıkıp tebliğ faaliyetlerinde bulunması gerektiğini, mesleği, öğretmek olan âlimlerin bunun gereğini yerine getirmeden kazançlarını hak edemeyeceklerini ifade etmiştir. Sadece âlimlerin değil, aynı farzlardan birini bile öğrenen her Müslümanın bu öğrendiğini

öğretmekten sorumlu olduğunu belirtmiştir. Her Müslümanın farzları öğrenip haramları terk etmek konusunda gayretli olup sonra bunları ailesi ve akrabalarından başlayarak komşularına, mahallesindekilere, beldesindekilere ve hatta daha uzak yerdekilere kadar öğretme gayreti içinde olmasını tenbih etmiştir. Hatta bildiğini öğretmediği takdirde o günahı işleyene kişinin ortak olacağı hakkında uyarmıştır. Tebliğ işini bir kişi bile yapmış olsa bu farz-ı kifâyenin diğerlerinin hepsinin üzerinden düşeceği, eğer yapan olmazsa umumun hepsinin bu günahı yükleneceği konusunda da tenbihte bulunmuştur. Müellif, “Tâbiûnun yolundan gidenlerden, ulemâ-i âmilinden, dört müctehid imamdan ve kıyamete kadar bunların yolundan gidecek olanlardan Allah Teâlâ razı olsun” sözleriyle Allah’a hamd ve niyaz ile eserini tamamlamıştır.⁴⁴²

Osman b. Fûdî'nin buradaki ifadelerinin onun cemaati için çok etkili olduğu düşünülebilir. Zira uzaktan yakından onun etrafında toplanan cemaatinin, kendi beldelerine onun öğretilerini taşımasıyla şöhretinin yayıldığına değinmiştik. Osman b. Fûdî eserdeki sünnete çağrısı ve bid'atlardan sakındırması sonucunda bundan az kısmını bile öğrenenlerin sorumluluğuna dikkat çekerek bu meselenin adeta bir görev olduğunu vurgulayarak cemaatinin vazifeyi üstlenmesi için teşvikte bulunmuştur.

---

⁴⁴² İbn Fûdî, *İhyâu's-sünne*, 323-326.

SONUÇ

Osman b. Fûdî (1754-1817), bugünkü Nijer’de âlimlerin yetiştiği Fûlânî bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, başta babasından Kur’ân eğitimi, dönemin başka yetkin hocalarından fıkıh, hadis, tefsir, Arapça, edebiyat, astronomi gibi pek çok alanda klasik icâzet usullü bir eğitim almış, Kâdirî Tarikatına hocası Cibrîl b. Ömer vasıtasıyla intisap etmiş ve önderliğe yükselmiştir. Onun küçük yaşlarda başladığı ilmi hayatı, genç yaşlarında vaazlarına başladığı zamana kadar devam etmiş; onu dinleyen kitlelerin artması ve uzak beldelerde isminin duyulması, yöneticilerin ona ve cemaatine yaklaşımlarını değiştirmiştir. Onun seçkin ilmi kimliği, sünnet savunusu, İslâm toplumu ve liderlerinde tespit ettiği sünnete uymayan fiiller, haksızlıklar karşısındaki mücadelecî ruhu; onu hem ilmi hem de siyasi liderliğe taşımış, onun öğretileri neredeyse tüm Batı Afrika coğrafyasını etkilemiştir. Yaşadığı çalkantılı mücadele yolculuğu 1803’te Sokoto Halifeliği’ni ilan etmesiyle son bulmuş, yazmış olduğu çok sayıda eserle okuyucuları ve taraftarlarına öğretilerini aktarmaya çalışmıştır. Eserlerinden *İhyâu’s-sünne ve ihmâdu’l-bid’a*, onun temel görüşlerini yansıttığı en önemli kitabıdır.

Osman b. Fûdî’nin, sünnet savunusunun temelinde, Kur’ân ve sünnete dayalı, sahâbe, tabiûn ve tebe-i tabiûnin, yani ilk nesillerin yolunu takip eden sahih dinin yeniden ihyâsı bulunmaktadır. Onun anlayışı sahâbe, tabiûn ve bir sonraki neslin, İslâm anlayışına, yaşayış ve yorumlayışına uygun olan gelenekçi bir sünnet anlayışıdır. Osman b. Fûdî’nin bu gelenekçi İslâm anlayışı, Muhammed b. Abdilvehhâb’ın (öl. 1260/1792) başlattığı yeni selefilik akımı olan Vehhâbilikle bağlantısı olduğunu düşündürmüş olsa da, kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler onun ve cemaatinin Vehhâbilikten etkilenmediğini ortaya koymaktadır. Onun sünnetleri ortadan kaldırdığına inandığı bid’atlarla mücadelesi, aynı zamanda sünnet savunusu olarak başlamış ve hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Osman b. Fûdî’nin eserine “İhyâu’s-sünne ve ihmâdu’l-bid’a” yani “sünnetin ihyâsı ve bid’atların imhası (yok edilmesi)” ismini vermesi de bu gayretten kaynaklanmaktadır.

Eserin adı iddialı olsa da sünnet ve bid’at olarak bahsedilen meseleler ameli ve itikâdi anlamda zaten dinin esaslarında var olan meselelerdir. Ayrıca müellifin bid’at olarak nitelediği meselelerin ekserisi hakiki anlamda bid’at tanımı içinde yer almamakta, daha çok sakınılması gereken durumları beyan etmektedir. Dolayısıyla eser bizim günümüzde anladığımız şekilde tam olarak kendi zamanındaki bid’at ve hurafe olan meseleler hakkında bilgi vermemektedir. Eserin içeriğine ve müellifin üslûbuna bakıldığında daha çok temel eğitim düzeyinde, muhataplarına temel İslâmî bilgiyi vermek amacıyla yazılmış olduğu

izlenimi oluşturmaktadır. Bu durum, müellifin bulunduğu toplumda temel esaslar düzeyinde bile İslâmî alt yapının eksik olduğunu düşündürmektedir.

Müellifin mukaddimede aktarmış olduğu bid'at tanımlarına da uygun olarak bid'atı, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her yenilik için kullandığı anlaşılmaktadır. Müellifin bid'at anlayışının temelini oluştururken, bid'atlar üzerine müstakil olarak yazılan klasik dönem eserlerinden de yararlandığı düşünülmektedir. Onun üzerinde durduğu, İslâmın özüne ters düşen meseleleri açıklayarak Müslüman toplumun, İslâmın doğduğu ilk dönemlerindeki gibi ihlas ve samimiyetle dinini yaşamasıdır. Bu bağlamda müellif, namaz için seccade kullanmaktan, yemek yerken kaşık ve benzeri aletleri kullanmaya kadar Hz. Peygamber döneminde olmayan ve sonradan çıkan neredeyse her şeyi mekruh bid'at kapsamına almıştır. Onun bid'at tanımı ve kapsamı, buna benzer konularda, eserinde de atıflarda bulunduğu Mâlikî âlimlerden Şehâbeddin el-Karâfi'nin (öl. 684/1285) geniş kapsamlı bid'at anlayışına uymaktadır. Buna göre o da dînî mahiyette görülen amel ve davranışlardan başka günlük hayatla ilgili olarak sonradan ortaya çıkan yeni fiil, düşünce ve âdetler için bid'at tanımlaması yapmıştır.

Osman b. Fûdî'nin bid'at sınıflandırmasında, zaman zaman kendisinin de ifadelerinden yaptığımız çıkarımlara göre takip ettiği bir yol vardır. Müellif farz veya vâcibin ihlaline dair uygulamaları haram bid'at, sünnetin ihlaline dair uygulamaları veya Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde var olmayan uygulamaları mekruh bid'at şeklinde nitelendirmiştir. Hakkında belli bir hüküm bulunmayan veya üzerinde ihtilaf olan uygulamaları câiz bid'at olarak nitelendirmekle beraber zaman zaman bunlar hakkındaki görüşüne uygun olan yönde bunları mekruh bid'at olarak hükme bağlamıştır. Mesela bayram namazları bahsinde Müslümanların “Bayramınız mübarek olsun.” diyerek bayramlaşmasının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamasında olmaması sebebiyle mekruh bid'at olduğunu söylemiş ancak bunun güzel bir tebrikleşme olması sebebiyle câiz bid'at olarak nitelendirilebileceğini ifade etmiştir. Nadir de olsa “bid'at-ı hasene” ve “kabih bid'at” ifadelerine rastlanmıştır. Ancak tüm bu hükümleri kaynak göstererek vermeye özen göstermiş, görüşlerini delillere dayandırarak ehliyetli bir âlim kimliğiyle konuya hâkimiyetini ortaya koymuştur.

Müellifin eserini sade, anlaşılır bir dille yazmış olması ve aynı zamanda her konuyu kaynaklarıyla beraber aktararak delillendirmesi, bu eserin hem sadece halka yönelik olmadığını göstermekte hem de onun ilmi alt yapısının zenginliğini ortaya koymaktadır. Müellif eserinde sünnetleri aktarırken ekseriyetle Buhârî kaynaklı rivayetleri kullanmıştır.

Bununla beraber zayıf ve çok nadir de olsa mevzû veya kaynağı belli olmayan bilgilerden de aktarımda bulunmuştur.

Müellifin eserinde en çok başvurduğu kaynaklar Mâlikî fakih İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin (öl. 737/1336) *el-Medhal*'i, Mâlikî fakih Alî el-Mencûr'un (öl. 995/1587), *Şerhu'l-Menhec*'idir. Eserde Mâlikî ve Eş'arî eserlere atıf çok olsa da farklı mezheblerin görüşlerine de yer verilmiş katı bir mezhep bağlılığı sergilenmemiştir. Örneğin seccade kullanmayı İmam Mâlik'in mekruh saydığını belirtmiş, ancak bunun câiz olduğu sonucunu vermiştir. Yine bir başka örnek olarak müellif eserinde kelâm ilminin bir bakıma iyi bir bakıma kötü tarafları olduğundan bahsetmiş ve bununla beraber birçok yerde Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ine atıfta bulunmuştur. Oysaki bir dönem Mâlikî fakihleri; mantık, kelâm ve felsefe ilimlerine karşı olumsuz bir tavır ortaya koymuş ve hatta bazı kelâm ve felsefe kitaplarıyla beraber Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i de onların verdikleri fetvalar sonucu yakılmıştır. Osman b. Fûdî'nin bu eseri onun taklide ve mezhep taassubuna tepki gösteren, ictihada büyük önem veren anlayışını da yansıtmaktadır.

Osman b. Fûdî, özellikle ameli konularda fıkha dair hadislere yer vermiş olsa da daha çok konuların ahlaki ilgilendiren yönlerine değinmiş, ibadetlerin hukukundan ayrı olarak, kişinin ihlas ve samimiyetle kulluk sorumluluğunu yerine getirmesi üzerinde durmuştur. Müellifin ahlaki konularda ağırlıklı olarak tasavvufî eser ve müellifleri referans alması ve çoğunlukla da Şâzeliyye tarikatının Zerrûkıyye kolunun kurucusu olan Şihâbüddîn Zerrûk'a (öl. 899/1493-94) ait *'Umdetu'l-murîdi's-sâdik* adlı eserine atıflarda bulunması, müellifin baskın mutasavvıf yönünün yansıması olabilir. Zira eserindeki bid'at hükümlerinde, amelleri zâhirinden ziyade kişinin manevi hayatına etkisi bakımından değerlendirmesi, onun tasavvufî yönünün etkisiyle hüküm verdiği izlenimini vermektedir. Örneğin ramazanda sahur için nağmeli sözler ve sesli çalgılarla insanların uyandırılmasını ramazanın hürmetine aykırı olması sebebiyle mekruh bid'at kapsamında değerlendirmiştir. Yine mevlid dolayısıyla bir araya gelen insanların, peygamber sevgisiyle dolacakları yerde kadın erkek karışık törenler yaparak sevap işleyelim derken haram işlemleri sebebiyle bu şekilde icra edilen merasimleri haram bid'at olarak değerlendirmiştir.

Müellif konuları klasik eserlerde olduğu gibi itikâd, ibâdât, muâmelât, ukûbât ve ahlak sırasıyla oluşturmuş, eseri bilinmesi gereken temel sünnetleri içeren bir hadis kitabı görünümünde sunmuştur. Her konuyu başlıklar halinde bölümlere ayırmış, her bab başlığı altında önce "Muhammedî sünnetler" ifadesiyle sahih hadisleri referans olarak vermeye özen göstererek konuya dair sünnetteki haberleri, sonrasında "şeytanî bid'atlar" ifadesiyle bid'at

olarak nitelediği durumları açıklamıştır. Müellifin bu tertibi, eserin okuyucusu için kolay, anlaşılır ve pratik bir kaynak olmasını sağlamıştır. Eser, Osman b. Fûdî'nin karakterini, taraf olduğu düşünce ve amaçlarını da yansıtmaktadır. Onun tasavvufî yönü, eserinin üslûbuna da yansımış oldukça temkinli, incitmekten sakınan müşfik bir dil kullanmış, eserini kimseyi kınamak için yazmadığını maksadının insanları doğruya sevk etmek olduğunu belirterek sünneti ihyâ ve bid'atları imha yolundaki gayretinde, Allah'tan yardım dilemiştir.

Osman b. Fûdî, incelemiş olduğumuz *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eserinde her bir bab başlığında dönemindeki Müslüman toplumun kültürüne, dînî algısına ve dînî yaşantısına adeta ışık tutmuştur. Eserin muhtevasında ayrıntılarına yer verdiğimiz bilgilerden yola çıkarak dönem kültüründeki yansımaları şöyle sıralayabiliriz:

- İbadetlerde özün kavranamamış olması sebebiyle aşırılıklara kaçılması söz konusudur. Örneğin istibrâ ve istincâda, abdestte ve gusûlde aşırıya gidilmesi hatta bu sebeple ferce, kulağa, cinsel organa zarar verme tehlikesinin olması. Abdestlerde yıkama işlemlerini fazlalaştırma, hayız ve lohusalıkta kanamaları kesilmiş olsa bile kadınların elbiselerini yıkamadan kendilerini temiz saymamaları gibi. Ayrıca tasavvuf mensuplarının nefis tezkiyesi maksadıyla bedenlerine eziyet etmeleri, insanların yemin ve adaklar konusunda bedenlerine zarar verecek yaşamlarını zorlaştıracak şeylere yemin etmeleri veya adamaları, hatta yemekte aşırı giderek şişmanlamaları da toplumda müellifin ele aldığı aşırılıklar kısmında zikredilebilir.
- Toplumda ibadelerin toplu icra edilmesi yaygındır. Nitekim namaz sonrası toplu dua, musafahalaşma, toplu ezan okunması (tatrîb meselesi), bayramlarda imamın evine toplu olarak gidilip imamın camiye getirilmesi ve hatta toplu sünnet törenleri ki çocukların bu toplu törenler için neredeyse bulûğa kadar bekletilmesi gibi.
- Toplumunun ihtilat konusunda pek hassasiyeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla müellif, ramazanda icra edilen ibadetler, doğum, sünnet Mevlîd-i Nebî merasimi türünden kutlamalar, alışveriş, çarşı pazar alışkanlıkları gibi pek çok konuda kadınlarla erkeklerin bir araya gelişi, tesettür ve halvet gibi meseleleri üzerinde durmuştur.
- Eski inanç ve kültürün toplumda yansımalarının olduğu söylenebilir. Örneğin yeni doğan bebeğin nazar, büyü ve cin gibi görünmez zaralardan korunması için yanında bıçak bulundurmaları, büyücülük, hanımların aile hayatında her ilişki için

eşlerinden ücret talep etmeleri, ölünün yanına affına sebep olacağı inancıyla bir takım özel isim veya duaların yazılı olduğu kâğıt vs. koymaları, taziye için belli günler tahsis etmeleri, rüyalara göre ölü hakkında hükümlere varmaları, ölen için “fukara zakirler” adı altında ağlayıcılar okuyucular kiralamaları, ölünün çıktığı evi ve evdeki eşyaları necis saymaları, Süleyman mührü, bilinmeyen dilde tılsımlı sözler, yazılar ve birtakım rukyelerle veya necis bazı şeylerle sihir, nazar, cin ve zararlı hayvanlara karşı korunacaklarına inanmaları bunlar arasında sayılabilir.

- Bu toplumdaki yöneticilerin veya yetkin kişilerin hiçbir dayanakları olmaksızın halka veya emri altındakilere haksız uygulamalarda buldukları söylenebilir. Örneğin zayıf ve kimsesizlere nazaran makam sahibi kimselerin cezalar konusunda bir tutulmaması, ehil olmayanların veraset yoluyla makamlara getirilmesi, halka çeşitli isimler altında ağır vergiler ödetilmesi, veraset hakkı olmasa bile yöneticilerin ölenin mirasını alması, ölenin en büyük vârisinin tüm mirasa el koyması, kadınlara mirastan hak verilmemesi sayılabilir.

Ayrıca toplumda birtakım gösteriş için yapılan uygulamalar olduğu da söylenebilir. Yöneticilerin halk üzerindeki etkinliklerini arttırmak için heykellerini yaptırması, gösteriş için erkeklerin elbiselerinin yenilerini genişletmeleri, eteklerini uzatmaları, düğün, sünnet töreni, bebek için yapılan akîka töreni gibi merasimlerde fakir fukaranın istenmemesi, itibarlı kişilerin istenmesi sayılabilir.

Osman b. Fûdî'nin eserinde ele alınan o dönem ve bölge toplumundaki bid'at olarak nitelediği bazı fiillerin, günümüzdeki bazı uygulamalarla yakinen benzeşmesi de dikkat çekicidir. Örneğin cenaze ve kabirler bahsinde ölünün bağışlanması umuduyla arkasından yetmiş bin kelime-i tevhîd hatmi okunması, Kur'ân hatminde ağzı açık su kapları bulundurulup bunların eve götürülerek şifa umulması bizim halkımız arasında da uygulanmaktadır. Akîka bahsinde kadınların bebek doğduğunda bebeğin başucuna bıçak koymaları ve hatta buna kırk gün boyunca devam etmeleri böylece bebeğin ve annenin cinlerin zararından korunacağına inanmaları bizde de halk arasındaki uygulamalardandır. Kurban bahsinde yer alan o dönemde de bazılarının kurban kesmeği terk ederek bunun yerine et satın alıp pişirerek veya yedirerek bunu kurbanı bedel saymaları meselesi, günümüzde de bazılarının hayvanseverlik, bazılarının vejetaryen veya vegan olmak gibi bahanelerle kurban kesme ibadetinden kaçınmaları benzerlik arz etmektedir. Yine müellifin eserinde bid'at diye nitelediği, cenaze çıkan evdeki yiyeceklerin necis kabul edilmesi, ölünün yedinci kırkıncı, elli ikinci günleri toplanıp okumalar yapılması, zehirli haşaratın gelmemesi için rukye yapılması,

yılan akrep sokması gibi durumlarda demir veya tuz kullanılarak Süleyman mührü çizilerek rukye yapılması, istihârede rüyaya göre amel edilmesi gibi uygulamalar, bizim toplumumuzda da benzerlik gösteren misaller olarak tespit edilmiştir. Bu eserin incelenmesi, farklı toplumlarda ve asırlarda benzer bid'atların var olduğunu ortaya koyabilmek açısından da yararlı olmuştur.

Müellifin tenâkuz gösterdiğini düşündüğümüz mesele ise mukaddimesinde, hakkında icmâ olmayan konularda söz söylemenin doğru olmadığını ifade etmesine rağmen hakkında ihtilafları belirttiği bazı meselelerde kendi görüşünü söyleyerek hükme varmasıdır. Örneğin, bayram günlerinde insanların birbirleriyle “Bayramın mübarek olsun.” diyerek bayramlaşmalarının sünnette böyle bir tebrikleşme olmaması hasebiyle mekruh bid'at diye nitelemiştir. Ancak bu konuda ulemanın ihtilaf ettiğini de belirtmiş, hoş bir söz olması bakımından câiz, Yahudilerin yaptığına benzemesi bakımından mekruh, mü'mine yapılan bir dua olması bakımından da mendup kabul edildiğini açıklamış ancak son olarak bunun sonradan ortaya çıkan bir uygulama olması bakımından mekruh sayılması gerektiği hakkındaki görüşünü ortaya koymuştur. Yine namazların seferde kısaltılmasını sünnet ve vâcib kabul edenlerin görüşlerini vermiş, bu konuda muhayyer bırakan görüşe değinmeden seferde namazı kasretmemeyi bid'at hükmüne bağlamıştır.

Osman b. Fûdî'nin *İhyâu's-sünne ve ihmâdu'l-bid'a* adlı eserinin tetkik ve tahlili, bid'at literatürünün bir parçası olarak Batı Afrika bölgesini bir bakıma tanımamızı sağlamıştır. Bu çalışma, hadis ilmi açısından farklı dönemler için benzer kaynaklar incelenirken, mukayese imkânı oluşturmuştur. Eserin, üzerinde çalıştığımız bid'at kavramının yanında hadis ilminin farklı alanları açısından incelenmesi faydalı olacaktır. Eserde yer alan kaynak ve müelliflerinin hadis ilmi açısından analizi veya eserde kullanılmış hadislerin tahrîc ve sıhhat durumlarının değerlendirilmesi, eser üzerine yapılabilecek çalışmalar arasında yer alabilir.

KAYNAKÇA

Adıyaman, Ebru. *Turtûşî'nin hadîs kullanımı ve Kitâbu'l-Havâdis ve'l-Bid'a isimli kitabının değerlendirilmesi*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Akengin, Hamza - Gürçay, Hatice Kübra. “Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (Ocak 2015), 19-40.

Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Şâme El-Makdisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Apak, Adem. “Emeviler Döneminde Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (Haziran 2009), 97-101.

Apak, Adem. “Kuzey Afrika’da İlk İslâm Fetihleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Haziran 2008), 159-173.

Arıkan, Adem. “Nijerya’da Selefilere/Salafiler in Nigeria”. *İlahiyat Akademi* 1-2 (Ekim 2015), 283-302.

Arslan, Adnan vd. “Osman b. Fûdî’nin İhyâu’s-Sünne Adlı Eserine Eleştirel Bir Bakış”. *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 3/1 (Haziran 2023), 85-113.

Asım Efendi, Mütercim. *el-Okyânûsu’l-Basît fi Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît*. nşr. Mustafa Koç vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Atçeken, İsmail Hakkı. “Endülüs’ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/19 (Ağustos 2005), 21-23.

Atçeken, İsmail Hakkı. “Târık b. Ziyâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/24-25. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Azamat, Nihat. “Kâdiriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/131-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Baltacı, Burhan. “Ebû İshâk Eş-Şâtîbî (V. 790/1388) ve Yaşadığı Dönemde Gırnata”. *İstem* 14 (Aralık 2009), 221-237.

Bardakoğlu, Ali. “Kitap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/122-126. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Baş, Derya. “Zerrûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/297-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Bayraktar, Mehmet Faruk. “İbnül Hacc el Abderi’ye Göre Öğretmen Nitelikleri”. *Uluslararası İslâm Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı*. ed. Hafsa Nur Aslanoğlu vd. 1/301-312. İstanbul: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği, 2019.

Bedir, Murteza. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-Sahîh*. thk. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Büyükbaş, Nazım. “İmam Şâtîbî’nin Usûl Bağlamında Bid‘atleri Eleştiri Yöntemi”. *İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*. ed. Mahsum Aytepe vd. 2/358-363. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2019.

Cin, Halil. “Mağrib Ülkeleri Üzerinde İslam’ın ve Türklerin İdari ve Hukuki Tesirleri”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 2/2 (Mart 1991), 15-38. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000324.

Çakan, İsmail. “Hadis Edebiyatında “Kitap ve Sünnet’e Bağlılık” üzerine Genel Bir Tetkik”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (Ocak 2014), 1-21. <https://doi.org/10.15370/muifd.80052>.

Çapar, Onur. “Bağımsızlıktan Sonra Kuzey Afrika Ülkelerinde Siyasi Süreç: Fas ve Libya Örneği”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2 (Haziran 2020), 685-708. <https://doi.org/10.21551/jhf.752712>.

Çelebi, İlyas. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çelik, Ali. *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 1997.

Çepni, Selen. *Günlük Hayatta İşlenen Bazı Bid'atların Hadisler Işığında Değerlendirilmesi.* İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Çetin, Abdurrahman. “Kur’ân Kırâatında Mûsikînin Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Ocak 1998), 115-134.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. Fazl. Sünen. thk. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Demir, Hamit. “Sûfî ve İktidar (Fülânî Islahat Hareketi)”. *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 21/42 (Aralık 2020), 167-171.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük.* Ankara: Aydın Kitabevi, 7. Basım, 1986.

Dokgöz, Derviş. “Tasavvufta Rüya ile Amel ve Fıkıh Usulü Açısından Değerlendirilmesi”. *Turkish Academic Research Review* 6/2 (Haziran 2021), 523-543. <https://doi.org/10.30622/tarr.937759>

Dönmez, İbrahim Kâfi. “İcmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî. *es-Sünen.* thk. Bedreddin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Efendioğlu, Mehmet. “Ziyâeddin El-Makdisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 44/491-495. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

El-huseysin, Abdulhacli Ahmed. “Magrib ve Endülüs’e Hadis’in Girişi”. çev. Murat Gökalp. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2005), 107-138.

El-İsfehâni, Râgıb. *Müfredât.* nşr. Abdülbaki Güneş vd. 2 Cilt. İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.

El-Kanî, Ahmed Muhammed. *Nijerya’da İslâmi Cihad.* çev. Ömer Gündüz. İstanbul: Şafak Yayınları, 1991.

Er-Reysûnî, Ahmed - Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 38/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Eşit, Yusuf. “İslam Hukuku’na Göre Tedavide Necis Maddelerin Kullanımı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Ocak 2016), 105-120.

Eş-Şâtübî, Mûsâ b. Muhammed. *İ’tisam*. çev. Ahmet İyibildiren vd. İstanbul: İtisam Yayınları, 2009.

Fûdî, Abdullah b. Muhammed. “İda al-Nusukh”. ed. Mervyn Hiskett, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 19-3 (1957), 566.

Gezgin, Yusuf Erdem. “Ziyadelerin İbadetlerin Sıhhatine Etkisi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1159-1184. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.736348>.

Gökbel, Ahmet. “Anadolu’da Yaşayan Halk İnanışlarından Çaput Bağlama ve Nazar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Eylül 1996), 173-186.

Göksoy, İsmail Hakkı. “Fûlâniler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/215-216. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Gözün, Abdulvehhab. “Bid’at Literatürünün Hikâyesi -Beş Klasik Eser Özelinde-”. *Artuklu Akademi* 6/2 (Aralık 2019), 253-278. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.552394>.

Günay, Ünver. “Zenci Afrika’da İslamiyetin Yayılışının Temel Etkenleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (Haziran 1980), 105-118.

Güneş, Yusuf. *Hadis usulü açısından Bidat ehli raviler ve rivayetlerinin değeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Gürler, Kadir. “Bid’at Kavramı Üzerine”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/4 (Ağustos 2003), 57-78.

Harekât, İbrahim. “Mağrib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/314-318. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hiskett, Mervyn. “Kuzey Nijerya Tarihi ve Hausa Müslümanları”. çev. Kadir Özköse. *Dini Araştırmalar* 7/19 (Haziran 2004), 357-366.

Hiskett, Mervyn. “Kuzey Nijerya”. çev. Kadir Özköse. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2004), 249-260.

Hiskett, Mervyn. *The Sword of Truth: Life and Times of Shehu Usman Dan Fodio*. London: New York Oxford University Press, 1973.

Hiskett, Meryvn. *Hakikat Yolu*. çev. Kadir Özköse. Konya: Ensar Yayıncılık, 1. Basım, 2008.

Hodgkin, Thomas. “Usman dan Fodio”. *Britannica Ansiklopedisi*. [Erişim: 12.07.2024, <https://www.britannica.com/biography/Usman-dan-Fodio>]

Hunwick, John Owen. “Batı Afrika’da Ortaya Çıkan Tasavvufi Direniş Hareketleri”. çev. Kadir Özköse. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2003), 379-392.

IAI, International African Institute. “Genealogy of shaikh”. [Erişim: 12.07.2024, <https://www.internationalafricaninstitute.org/downloads/genealogies.pdf>]

Işıkdoğan, Davut. “Eğitim ve Din Eğitimi Kaynaklarında Öğretmen Nitelikleri (Tarihsel Süreç)”. *Şarkiyat* 11 (Nisan 2014), 1-17.

İbn Fûdi, Osman. *İhyâu’s-sünne ve ihmadu’l-bid’a*. Kahire: Mecmaü’l-Buhûsi’l-İslâmiyye, 1985.

İbn Fûdî, Osman. *İhyâu’s-sünne ve ihmadu’l-bid’a*. thk. Ahmed Abdullah Bâcur. Kahire: Mecmeu’l-Buhûsi’l-İslamiyye, 1406/1985.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. Riyad: Mektebetü’l-Maarif, ts.

İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensarî. *Lisânü’l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1980-1990.

İbnu’l-Esir, Mecduddîn. *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tenâhîi. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1979.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta’*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Kâhire: Dâru’l-Hadis, 2005.

Kahraman, Kemal. *Afrika’da Bir Direniş Öyküsü Osman Dan Fodio ve Sokoto Hilafeti*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017.

Kandemir, Mehmet Yaşar. “Cami”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Kandemir, Mehmet Yaşar. “İbn Vaddâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Karadaş, Çağfer. “Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid’at ve Hurafe/Bid’ah and Superstitions As Tools of Alienation from Religion”. *İlahiyat Akademi* 3 (Eylül 2016), 23-44.

Karakurt, Şerif. *İbn Vaddâh'ın Endülüs Hadis İlmindeki Yeri ve Kitâbü'l-Bida' İsimli Eserinin Muhteva Tahlili.* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslâm Hukuku.* 3 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1984.

Kavak, Özgür. “Memlük Uleması ve Siyasetin Tanzim ve Tenkidi: İdris b. Beydekin Örneği”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/62 (2022), 1-28. <https://doi.org/10.15370/maruifd.1078718>.

Kavas, Ahmet. “Muhammed Bello”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 30/510-511. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kavas, Ahmet. “Osman B. Fûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/466-467. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Kavas, Ahmet. “Sokoto”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 37/351-352. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kavas, Ahmet. “Türkiye’de Osmanlı Afrikası Araştırmaları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2 (Eylül 2003), 513-528.

Keçeli, Şeymanur. “Revatib Sünnetlerin Dayanakları”. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı.* ed. Hümeysra Dinçer vd. 4/41. İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2015.

Kıyak, Abdulkadir - Kul, Elif. “Nijerya’da Müslüman Hausalarda Geleneksel İnançların Kalıntıları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (Haziran 2024), 48-67. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.1435535>.

Koca, Ferhat. “Mendup”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/128-130. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Koca, Ferhat. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 38/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Koyuncu, Kasım. “Vehhâbîliğin Bid‘at Anlayışı ve Bid‘atlarla Mücadele Yöntemi”. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Eylül 2022), 91-108.

Köse, Saffet. “İbnü'l-Hâc El-Abderî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 21/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kur'ân Yolu. [Erişim: 12.07.2024, <https://yayin.diyamet.gov.tr/e-kitap/kuran-i-kerim-meali-/doc-dr-halil-altuntas/kuran-kitapligi/430>]

Last, Murray. *The Sokoto Caliphate.* London: Ibadan History Series, 1967.

Leknevî, Abdülhay. *Diünden Bugüne İbadetlerde Bid'at.* İstanbul: Vahdet Yayınları, 1984.

Meredith, Martin. *The fortunes of Africa: a 5000-year history of wealth, greed, and endeavor.* New York: Public Affairs, 2014.

Merritt, Nikki. “Nana Asma’u, Her Elegies and the Possibility of “Insider Alternatives.””. *African Languages and Cultures* 7/2 (1994), 91–99.

Morsy, Magali. “Kuzey Afrika’da Tasavvufun Rolü”. çev. Kadir Özköse. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 1/2 (1999), 151-154.

Moumouni, Seyni. “Uthman (Osman) dan Fodio (1754–1817): Life and Religious Philosophy”. *Oxford Research Encyclopedia of African History* (Mart 2021).

MPRA, Munich Personal RePEc Archive. “Shehu Uthman Dan Fodio and his economic ideas”. Erişim 24 Kasım 2024. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/40916/>

Müslîm, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahih.* thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü's-Süneni'l-Kübrâ.* thk. Şuayb Arnavut. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Osaе, Theodore Adjei - Nwabara, Samuel. *A Short History of West Africa, A.D 1000-1800.* London: University of London Press, 1. Basım, 1968.

Öğüt, Salim. “İstibrâ ve İstincâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 23/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özdemir, Mehmet. “Muvahhidler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 31/410-412. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Özel, Ahmet Murat. “Şâzeliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 38/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özel, Ahmet. “Mencûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/124-125. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Özkan, Halit. “Süyûti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özkan, Selim Hilmi. “XVIII. Yüzyılın Başlarında Kuzey Afrika”. *Avrasya Etüdüleri* 40/2 (Aralık 2011), 287-300.

Özköse, Kadir. “Başlangıçtan Günümüze Kadar Afrika’da İslâm ve Tasavvuf”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/7 (2001), 157-184.

Özköse, Kadir. “Batı Afrika’da Kurulan İki Derviş Devlet: Sokoto Hilafeti (1232-1317/1817-1900) ve Masina Devleti (1318-1279/1819-1862)”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Aralık 2003), 173-202.

Özköse, Kadir. “Batı Afrika’da tasavvuf akımlarının etkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (Haziran 2003), 153-168.

Özköse, Kadir. “Fülânî Hareketi Önderleri ile Bornu Ulemasından el-Kânimî Arasında Gerçekleşen, Savaş Barış, Tekfir Uhuvvet Tartışmalarının Yer Aldığı Mektuplaşmalar”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 13 (2004), 189-230.

Özköse, Kadir. *Sûfi Dâvet’ten Devlete Osman b. Fûdî ve Sokoto Halîfeliği*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, 2004.

Özköse, Kadir. *Sufi ve İktidar (Fülani Islahat Hareketi)*. Konya: Ensar Yayıncılık, 1. Basım, 2008.

Özkuyumcu, Nadir. “Kayrevan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/88-90. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983.

Quick, Abdullah Hakim. “An Interview on Uthman dan Fodio” (Görüşmecisi: Shireen Ahmed, Ses Kaydı, 22 Haziran 1995). http://www.sas.upenn.edu/African_Studies/Articles_Gen/Uthm_Fodio.html,08.07.2033.

Sancaklı, Saffet. “Hadisler Bağlamında Bid‘at Olgusu ve Bid‘atle Mücadelenin Gerekliliği”. *İslami İlimler Dergisi* 11/1 (2016), 21-46.

Sancaklı, Saffet. “Hadislerin Hurâfeye Bakış Açısının Analizi ve Hurâfe ile Mücadelenin Önemi”. *İslami İlimler Dergisi* 10/2 (2015), 45-70.

Seyyid, Eymen Fûad. “Fâtımîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Sofuoğlu, Mehmed. “Bid’atler ve Korunma Yolları”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (1964), 80-81.

Sönmez, Ferdi. “Namaz İbadetinin İcrasında Sünnetin Yeri”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/6 (Aralık 2016), 79-97.

Sulaiman, İbraheem. *The African Caliphate: The Life, Works & Teaching of Shaykh Usman dan Fodio (1754-1817)*. London: Diwan Press, 2009.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Câmiu's-sagîr*. thk. M. Muhiddin Abdülhamid. 2 cilt. Dımeşk: Mektebetü'l-Halbunî, ts.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ. *el-İ'tisâm*. çev. Ahmet İyibildiren. İstanbul: İtisam Yayınlar, 2009.

Şenocak, Esra. *Muhammed B. Vaddah'ın Hayatı ve Hadisçiliği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Şimşek, Murat. “Fâkihânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/439-440. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1992.

Uraler, Aynur. *Sünnete Uymanın Önündeki Engeller*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2007.

Wiktionary: The Free Dictionary. “Malami”. [Erişim: 15.11.2024, <https://en.wiktionary.org/wiki/malami>]

WordPress. “Usman Dan Fodio's Biography”. [Erişim: 12.07.2024, <https://burubali.wordpress.com/usman-dan-fodios-biography/>]

Yaran, Rahmi. “Bidat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yaşaroğlu, Mehmet Kâmil. “Kazâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/110-113. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Bid'at”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/501-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Gulüv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/192-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yazıcı, Muhammet. “İslâm Düşünce Geleneğinde “Her Yenilik Bid'attir” Hadisine Yaklaşımlar/The Approachs to the Hadith: “Every New Thing is Innovation” in Islamic Tradition of Thought”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Haziran 2003).

Yazıcı, Muhammet. *İbn Teymiyyenin mecmû'u Fetâvâ isimli eserinde Ehl-i Bid'at fırkalarına bakışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.

Yazılıtaş, Nihat. “Fâtımî Ordusunu Meydana Getiren Etnik Unsurlar”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (Aralık 2005), 189-210.

Yeşilyurt, Temel – Oral, Osman. “İman'da İkrar Kavramı”. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Şubat 2012), 31-44.

Yıldırım, Leyla - Karaman, Fikret. “Bid'at ve Hurafelerin Ortaya Çıkış Sebepleri”. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Aralık 2020), 471-489.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Berberîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/478-483. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yıldız, İbrahim. “Kur'ân-ı Kerîm'de Atalar Geleneği ve İnanca Etkisi”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (Aralık 2015), 179-180.

Yiğit, İsmail. “Murâbitlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/152-155. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tacu'l-Arus Min Cevahiri'l-Kamus*. thk. Ali eş-Şiri. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.